

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2026/ 1. szám

PÁL HELÉN

A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál szerepe
a magyarországi és a külhoni magyar közösségek közötti kapcsolatokban

MASEK ZSÓFIA

Hunkori régészeti leletek Kiskőszeg (Batina, Horvátország) területéről

FODOR ANDREA

Erasmus követői a kora újkori Magyarországon

GYÖRFI GERGELY

Az izraelita tulajdonban álló ingatlanok tulajdonviszonyainak változása
Kaposváron a német megszállást követő hónapokban

HOSSZÚ KRISTÓF

A szuburbanizációs hatások és az etnikai térszerkezet alakulásának
összefüggései a Felső-Csallóközben

Kiadja a Nemzetstratégiai Kutatóintézet

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2026/ 1. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2026/ 1. szám

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET
1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság
Bakk Miklós, Bali János, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán,
Nagy Benedek, Nagy Imre, Nagy Zoltán, Péntek János, Péti Márton,
Pozsony Ferenc, Rácz Szilárd, Salamin Géza, Schwarcz Gyöngyi,
Szilágyi Ferenc, Szoták Szilvia, Tóth Géza, Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő
Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa
Bern Andrea, Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő
Simon Andrea

Tipográfus
Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2026, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK 6

Pál Helén
A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál szerepe
a magyarországi és a külhoni magyar közösségek közötti kapcsolatokban 6

Masek Zsófia
Hunkori régészeti leletek Kiskőszeg (Batina, Horvátország) területéről 20

Fodor Andrea
Erasmus követői a kora újkori Magyarországon 34

Győrfi Gergely
Az izraelita tulajdonban álló ingatlanok tulajdonviszonyainak változása
Kaposváron a német megszállást követő hónapokban 70

Hosszú Kristóf
A szuburbanizációs hatások és az etnikai térszerkezet alakulásának
összefüggései a Felső-Csallóközben 90

ABSZTRAKTOK 106

TANULMÁNYOK

PÁL HELÉN

A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál szerepe a magyarországi és a külhoni magyar közösségek közötti kapcsolatokban

1. Bevezetés

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy egy nemzetközi folklórfesztivál hogyan nyújt lehetőséget a magyarországi és a külhoni magyar közösségek közötti hálózatok kialakítására, továbbá a magyarság és más nemzetek közötti kapcsolatok megteremtésére. A magyar kulturális értékek, köztük a néphagyományok megőrzésére és közvetítésére a folklórfesztiválok is kedvező alkalmat nyújthatnak. Ezeken a rendezvényeken a népi kultúra kerül a figyelem középpontjába, ezen belül például a hagyományos viseletek, táncok, énekek, ételek, szokások, játékok és mesék is a nagyközönség elé kerülhetnek. A tanulmány témaköre a folklór mellett a nyelvjárásokra is kiterjed, mivel a népi életformához szorosan kapcsolódik az adott vidék tájnyelve is, és a hagyományok továbbadása egyúttal a vonatkozó tájszavak vagy kifejezések átadását is jelenti. (Például a népi ételeknek, ruházatnak, táncoknak helyi megnevezése van, ilyen például a *pityókás málé*, a *lajbi* vagy a *silladri*.) Ezért a hagyományörzésnek és a népi kultúra átörökítésének nemcsak nemzetstratégiai jelentősége van (lásd erről KÖRMÖCZI és KOMÁROMI, 2021), hanem a hozzá kapcsolódó nyelv miatt a nyelvstratégiának is fontos szerep jut ebben a folyamatban. A tanulmány a Tolna vármegyei Bonyhádon évente

megrendezett Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál nevű rendezvényt vizsgálja. A fesztivál egy nagyobb egység része, mivel a Bukovinából elszármazott népcsoportokat foglalja egységbe, és a hajdan egy régióban élő közösségek találkozását kívánja elősegíteni. Ezért a programot azokban az országokban rendezik meg, ahol bukovinai gyökerű csoportok élnek, de a rendezvényekre kölcsönösen meghívják az egyes közösségek képviselőit. Jóllehet a programot Lengyelországban, Romániában, Szlovákiában és Ukrajnában is megrendezik, azonban a kutatás témája elsősorban a Kárpát-medencére vonatkozó kulturális hagyományokra vonatkozik, ezért a tanulmány elsősorban a magyarországi fesztivált vizsgálja. A nemzetközi kapcsolatai miatt a magyarországi folklórfesztivál külhoni magyar közösségekkel alkotott hálózata mellett más nemzetek közötti kapcsolata is feltérképezhető lehetne.

A tanulmányban vizsgált folklórfesztivál szempontjából említésre méltó, hogy ezek a rendezvények több célt is szolgálnak. Itt említhető például a közösségépítés, az egyéni és közösségi identitás megőrzésének elősegítése, a helyi identitás erősítése, a hagyományörzők új generációjának kinevelése, az utánpótlás biztosítása, továbbá a népi hagyományörzőknek fellépési, bemutatkozási lehetőséget is nyújtanak (KÖRMÖCZI és KOMÁROMI, 2021, 132. o., TÖZSÉR, 2023, 67. o.). A nemzetközi folklórfesztiválok azon kívül, hogy egyesíthetik

a hagyományok továbbéltesére szervezett lokális események programjait (mint például falunap, gasztro-nómiai fesztivál, táncház, vallási ünnepek), lehetőséget nyújtanak más közösségek népi kultúrájának bemutatására is. A Bukovinai Találkozások nevű rendezvény azért is fontos esemény, mert a kisebbségben és szóró-ványban élő magyar hagyományörzők számára is biztosítja a közösségépítés lehetőségét: ezen a rendezvényen találkozhatnak más bukovinai székely csoportokkal, megismerhetik egymás hagyományörző tevékenységét, és a kialakított kapcsolatok által a kisebbségi magyar identitás is megerősödhet. Az Al-Duna mellett élő, bukovinai gyökerű szóró-vány közösségek esetében a hagyományörző csoportok működtetése és szereplése egyúttal a helyben megmaradt kulturális értékek mentése is (lásd erről GRÁF 2019, KÖRMÖCZI és KOMÁROMI 2021, 132. o., lásd még BARNA, 2011). A Bukovinai Találkozásokon emellett a bukovinai népekre vonatkozó történelmi ismeretek átadására is sor kerülhet.

A tanulmány az első részében a bukovinai székelyek történetét ismerteti, elsősorban a folklórfesztivál ki-detésének és célkitűzéseinek, programjainak, valamint a fellépő csoportok megismerésének szempontjából. Ezután következik a Bukovinai Találkozások nevű rendezvény bemutatása. Mivel a fesztivál hangsúlyozottan nemzetközi jellegű, ezért a bemutatás kiemeli a magyarországi és a külhoni székely közösségek közötti hálózatát a témára vonatkozóan, továbbá kitér a bukovinai székelyekkel kapcsolatban álló más népcsoportokra is. A tanulmány következő részében a nyelvben megőrzött kulturális örökség ismertetése következik. A kutatás több tudományterületre is kiterjed.

2. A bukovinai székelyek története, valamint a magyar és külhoni hagyományörző közösségei napjainkban

A bukovinai székelyek története az 1760-as évek elején kezdődött, amikor Mária Terézia az addig érvényben lévő székely határőri rendszer átalakítását rendelte el. Azonban a határőrség-szervezés a székely határőrök korábbi jogainak csorbítása és az erőszakos besorozások miatt ellenállást váltott ki. 1764 januárjában a csíki és háromszéki székelyek Madéfalván gyülekeztek, hogy

petíciót adjanak át a határőrség szervezőinek. Azonban 1764. január 7-én hajnalban a katonaság parancsot kapott, hogy ágyúval támadjanak a Madéfalván összegyűlt emberekre, köztük nőkre és gyerekekre is. Aki tehette, Moldvába menekült. Amikor 1774-ben Bukovina az addigi török fennhatóság után a Habsburg Birodalom uralma alá került, Hadik András (a Habsburg Birodalom tekintélyes katonai vezetője) közbenjárására a Moldvába menekült székelyekkel kezdték betelepíteni a tartományt. Az első székely csoport 1776–1777 telén érkezett Bukovinába, majd a betelepülők 1777 és 1786 között öt falut alapítottak: Istensegíts, Fogadjisten, Hadikfalva, Józseffalva és Andrásfalva. A 19. században Bukovinában több népcsoport is élt. A két legnagyobb számú nemzetiség a román és a rutén volt, ezután következtek a németek és a zsidók. Kisebbségi létszámú közösségek voltak a lipovánok, csehek, lengyelek és a magyarok (SOLYMÁR és SZÓTS, 2000, 103. o.). (Az 1899-ben megjelent Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből című kiadvány Bukovinát bemutató kötete szerint a Bukovinában élő népek a következők voltak: románok, rutének, huculok, lipovánok, németek, lengyelek, magyarok, tótok, örmények, cigányok.) 1861-es adatok szerint Bukovina 456 ezer lakosából 228 ezer román nemzetiségű volt, 163 ezer rutén, közel 30–30 ezer a németek és a zsidók száma (SOLYMÁR és SZÓTS, 2000, 103. o.). A Bukovinában élő székely magyarok számát egy 1865-ben kelt levél 9800 főben adta meg (SOLYMÁR és SZÓTS, 2000, 133. o.). A székelyek létszáma az 1930-as évek végére már megközelítette a 17 ezer főt (OBERDING, 1939, 15. o.). A székely falvak túlnépesedése és a lakosok elszegényedése miatt a 19. század végétől több csoportjuk vándorolt a mai Szerbia és Románia területére, de Kanadába, Brazíliába és Argentínába is kerültek székelyek. 1883-ban az Al-Dunához körülbelül 3000 ember települt. Ma is élnek bukovinai székely eredetű lakosok Székelykeve (Skorenovac), Sándoregyháza (Ivanovo) és Hertelendyfalva (Vojlovica, ma Pancsova város része) településeken. A 19. század végétől a mai Románia területére több hullámban kerültek bukovinai székelyek: 1887-ben az Arad megyei Györökre 125 család ment, 1888 és 1892 között, majd 1910-ben a Hunyad megyei Dévára 681 fő, 1892-ben Vajdahunyadra 93 fő, 1910-ben Sztrigyszentgyörgyre 259 fő, Csernakeresztúrra 623 székely települt. A Temes megyei Babsára, a Szolnok-Doboka megyei Vicére és a Beszterce-Naszód megyei Magyarbólyra is kerültek, de ezek a székelyek

szétszéledtek. 1903 és 1905 között 98 fő került Marosludásra (Andrássy-, Eczken-, Mezőalbis-, Belsőtelepre) és Bihardioszegre öt székely család települt (PÁL, 2020, 25. o.).

A Bukovinában maradt székelyeket 1941-ben a magyar kormány szervezett formában áttelepítette Bácskába. Azonban a székelyeknek 1944-ben menekülniük kellett innen, majd 1945 tavaszáig a Dunántúlon hányódtak. A Dél-Dunántúlon kitelepített vagy kitelepítésre ítélt németek házait kapták meg, ekkor 3821 bukovinai székely család telepedett le Bács-Kiskun, Baranya és Tolna megye falvaiban (SOLYMÁR és SZÖTS, 2000, 9. o.). Bács-Kiskun megyei településeik: Csátalja, Gara, Vaskút. Baranya megyei településeik: Egyházaskozár, Hercegszabar (1950 után Székelyszabar [Sík, 1975]), Hidas, Himesháza, Palotabozsok, Somberek, Véménd. Tolna megyei településeik: Aparhant, Bátaszék, Bonyhád, Bonyhádvarasd, Cikó, Diósberény, Dúzs, Felsőnána, Györe, Hőgyész, Izmény, Kakasd, Kalaznó, Kéty, Kisdorog, Kismányok, Kisvejke, Lengyel, Majos [a települést 1973-ban csatolták Bonyhádhoz], Möcsény, Mucsfa, Nagymányok, Nagyvejke, Tabód [1973-ban csatolták Bonyhádhoz], Tevel, Varsád, Závod, Zomba (FÖLDI, 1987, 45–46. o.). A letelepülők egy része később a szocialista iparvárosokba költözött (Bonyhád, Szekszárd, Pécs, Pécsvárad, Mohács), majd 1956 után például a Budapest mellett fekvő Érdre (SOLYMÁR és SZÖTS, 2000, 9–10. o.).

A bukovinai székelyek jelenkori létszámára vonatkozóan nincsenek pontos adatok. Bár rendelkezésünkre állnak adatok azokra a településekre vonatkozóan, ahová bukovinai székelyek települtek, azonban a betelepülésük óta eltelt időben több változás is történt ezekben a közösségekben. A kistelepüléseken (ezek akár Magyarországon, akár a határon túl találhatók) jellemző a lakosság fogyása. Mivel a településeiken a bukovinai székelyeken kívül más vidékekről érkezett lakosok vagy más nemzetiségűek is ének, ezért előfordulnak a vegyes házasságok is. 2025-ben közzétett adatok szerint abból a 38 magyarországi településből, ahová 1945-ben bukovinai székelyeket telepítettek, napjainkban 23 településen már nem éri el a lakosság száma az 1000 főt, 7 településé a 2000 főt¹. A szerbiai Székelykeve lakosainak a száma 2354 fő volt (a 2011-es

népszámlálás adatai szerint), de egy 2018-as filmfelvételen arról számolnak be, hogy nem hivatalos adatok szerint ekkor már csak 1600 lakosa volt a falunak². Hertelendyfalva egy jelentős iparváros (Pancsova) része. Lőcsei Ilona, a helyi Tamási Áron Székely–Magyar Művelődési Egyesület titkára 2016-os nyilatkozata szerint körülbelül 1400 magyar él a településrészükön³. A romániai Csernakeresztúr lakosainak a száma a 2011-es népszámlálás adatai szerint 1292 fő volt, ebből 706 fő volt a magyar lakosok száma. Déván az 58 860 lakosból csupán 3631 fő volt magyar⁴. Marosludas 14 418 lakosából 3366 fő volt magyar, a 197 fős Eczkentelepen 128 magyar élt, a 183 fős Mezőalbistelepen 112 magyar, a 795 fős Andrássytelepen 688 magyar⁵. Nincsenek kutatások a nagyobb városokba vagy külföldre költözött bukovinai székelyek létszámára vonatkozóan. A bukovinai székely közösséghez tartozást több tényező is befolyásolhatja. Ilyen tényező például az, hogy a fiatalokban tudatosul-e a származásuk, megismerik-e a népcsoport történetét és folytatják-e a hagyományőrzést.

Napjainkban a magyarországi és a határon túli bukovinai székelyek szervezeteit a bonyhádi székhelyű Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége fogja egybe, és ez a szövetség szervezi a Bukovinai Találkozások nevű folklórfesztivált is. A határon túli (bukovinai eredetű) közösségek közül a csernakeresztúri, dévai, marosludasi, hertelendyfalvi és székelykevei hagyományőrző egyesület is a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége tagszervezetei közé tartozik. Az egyesületek alábbi bemutatkozásából jól látszik, hogy ezek a külföldi közösségek a magyarországi hagyományőrzőkkel is kapcsolatban állnak.

A Csernakeresztúri Hagyományőrző Egyesület 1994-ben alakult, a csoportjukban több generáció képviselői is jelen vannak. Szerepeltek a Bukovinai lálkozások magyarországi, romániai és lengyelországi

helyszínén is. A fellépéseiken felelevenítik bukovinai székely énekeket, táncokat és szokásokat⁶.

A dévai Segesvári Miklós Pál Egyület a helybeli magyarság hozta létre 1999-ben. A táncscsoportot 2001-ben alapították, és fennállásuk során kapcsolatot alakítottak ki a magyarországi Izményi Székely Népi Együttessel. A táncscsoport Déván és a környező magyarlakta szórványban is fellépett, de szerepeltek a magyarországi Tolna-Mözsön, Lengyelen és Tevelen, továbbá a Sebestyén Ádám Mesemondó Versenyeken: Izményben, Mohácson, Kakasdon és Csátalján⁷.

A marosludasi Hajdina Néptáncgyűstest 1999-ben alapították, 2017-ben ők képviselték a bukovinai székelyek közösségét Lengyelországban a 28. Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztiválon⁸.

A hertelendyfalvi Tamási Áron Székely–Magyar Művelődési Egyesület 1961-től működik, küldetésük az idetelepített bukovinai székely nép nyelvjárásának, hagyományainak és szokásainak őrzése. Az egyesületben több művészeti ág is jelen van, a vegyes népdalkórus székely népdalcsokokkal lép fel, a népművészeti csoport tagjai a székely hímzéssel foglalkoznak, a táncscsoport a hagyományos helyi szokásokat mutatja be a színpadon, e szokások közé tartozik a farsangi multság, a lakodalmi szokások, a guzsalyos, a keresztelő, a karácsonyi szokások és a leányok megénekklésének szokása. Az irodalmi csoportban a székely-magyar nyelvet tartják fenn⁹.

A székelykevei Szalmaszál Ifjúsági Művelődési Egyesület 1999-ben főként gyerekek és fiatalok számára jött létre. Az egyesülethez tartozók különféle kulturális csoportok tagjai. A táncscsoport rendezvényeken lép fel, és népszokásokat és hagyományokat is felelevenítenek. Ezen kívül mesemondó csoportot és kézműves csoportot is szerveztek a településen. A színjátzó csoport a

Vajdasági Amatőr Színjátzó Vetélkedőjén Szofrán Tamás Disznyótor című egyfelvonásos vígjátékát adta elő, amely a székelykevei nyelvjárást és szokásokat mutatja be. A vígjátékot vajdasági magyar falvakban és Magyarországi településeken is előadták, például Szegeden, Kunszentmiklóson és Ráckeven¹⁰.

A legutóbbi, 2025-ben megrendezett Bukovinai Találkozások folklórfesztiválon a közönség a csernakeresztúri, a marosludasi, a székelykevei és pancsovai hagyományőrző csoportok előadását tekinthette meg. A bonyhádi folklórfesztiválon már hagyomány, hogy a külföldi fellépőket a környékbeli településeken látják vendégül, és itt a csoportok vendégszereplése is megtekinthető. 2025-ben a fesztivál harmadik napján a Szomszédolás című program keretén belül fogadta Marosludas képviselőit a Bukovinai Székelyek Szekszárdi Egyesülete, az al-dunai Pancsova képviselőit a Garai Székelykör Egyesület, valamint Csernakeresztúr képviselőit a Bátaszéki Székelyek Baráti Köre látta vendégül. A bukovinai székelyek történetében fontos helyszínről, Madéfalváról érkezett az Amadeus Gyermekkar, őket a Zombai Székelyek Egyesülete fogadta. A fesztivál vendége volt még a Sepsiszentkirályi Népdalkör, őket a Majosi Székely Hagyományőrző Egyesület várta. Emellett, a program részeként Lengyelország képviselőit a Dombóvári Székely Kör, Románia képviselőit a Kakasdi Sebestyén Ádám Székely Társulat, Ukrajna képviselőit pedig a Kétyi Székely Hagyományőrző Egyesület látta vendégül.

3. A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál nevű rendezvény története, programjai és kapcsolati hálói

A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál a Bukovinából elszármazott nemzetiségek fesztiválja. Célja, hogy a folklórcsoportok révén összefogja és egyesítse a területről elmenekült vagy kitelepített lakosok leszármazottjait, népművészeti egyesületeit. A fesztivált

¹ Központi Statisztikai Hivatal: Helységnevtár, 2025. https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=23791

² Kincsesládánk – Székelykeve, 2018.09.01. (Pannon Rtv., YouTube) <https://www.youtube.com/watch?v=Xp3sNvCILYE>

³ Bukovinai székelyek az Al-Duna mentén, 2016.11.16. (Polgárok Háza, YouTube) <https://www.youtube.com/watch?v=x9ObuW4PXFc>

⁴ Erdélystat – erdélyi statisztikai szolgálat, statisztikai és intézményi adatok magyar nyelven Romániáról, Erdélyről, erdélyi magyarokról, Déva (Deva), 2026. <https://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/Deva/1457>

⁵ Marosvásárhelyi Infó: Maros megye magyar és román helységnevei, 2010. <https://marosvasarhelyi.info/hasznos/maros-megye-magyar-es-roman-helysegnevei>

⁶ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége: Csernakeresztúri Hagyományőrző Egyesület, 2025. <https://bukovina.hu/tagszervezetek/csernakereszturi-hagyomanyorzo-egyesulet/>

⁷ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége: Segesvári Miklós Pál Egyület Déva, 2025. <https://bukovina.hu/tagszervezetek/segesvari-miklos-pal-egylet-deva/>

⁸ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége: Hajdina Néptáncgyűstest, Marosludas, 2025. <https://bukovina.hu/tagszervezetek/hajdina-nep-tancz-egyuttes-marosludas/>

⁹ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége: Tamási Áron Székely–Magyar Művelődési Egyesület Hertelendyfalva, 2025. <https://bukovina.hu/tagszervezetek/tamasi-aron-szekely-magyar-muvelodesi-egyesulet-hertelendyfalva/>

¹⁰ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége: Szalmaszál Ifjúsági Művelődési Egyesület Székelykeve, 2025. <https://bukovina.hu/tagszervezetek/szalmaszal-ifjusagi-muvelodesi-egylet-szekelykeve/>

évente öt országban rendezik meg, és ezeken a rendezvényeken az egyes csoportok a közösségük népi kultúráját és hagyományait mutatják be a résztvevőknek.¹¹

A fesztivál ötlete a Lengyelországban élő Zbigniew Kowalski néprajzkutatótól származik (később ő lett a rendezvény főszervezője). Kowalski 1986-ban hallotta egy népdalénekes csoport dalait a rádióban, akik Jastrowie településen egy Bukovinából kitelepített lengyel közösséghez tartoztak. (Jastrowie városba 19 lengyel család került Bukovinából 1945 után.) Kowalski 1987-ben egy fesztiválon egy másik bukovinai eredetű csoporttal is találkozott. Ekkor született meg a lengyelországi bukovinai közösségek fesztiváljának ötlete. 1990 és 1998 között a lengyelországi Jastrowie és Piła városokban rendezték a fesztivált. Úgy gondolták azonban, hogy a fesztivál ne csak lengyel központú legyen, hanem hívják meg a többi népcsoport képviselőit is, akik felmenői valaha Bukovinában éltek, ezért az évek során Romániából, Ukrajnából, Németországból, Szlovákiából, Szlovéniából és Magyarországról is érkeztek fellépők. Magyarországról 1997-ben a tolna-mőzsi Hargita Néptáncsoprot lépett fel Lengyelországban, 1998-ban a kakasdi Sebestyén Ádám Székely Társulat. 1999-ben a romániai Câmpulung Moldovenesc és az ukrainai Csernovic is helyszíne lett a fesztiválnak. Magyarország 2000-ben kapcsolódott be a Bukovinai Találkozások szervezésébe mint rendező és helyszínt biztosító ország, ekkor egyszerre rendezték meg Bonyhádon a Bukovinai Székely Millenniumi Világtalálkozót és a Bukovinai Találkozások 11. Nemzetközi Folklórfesztivált. 2001-től kezdődően augusztus első hétvégéjén tartják a rendezvényt elsősorban Bonyhádon, de a környékbéli települések is helyszínt biztosítanak az egyes programoknak.¹² 2025-ben június 26. és 29. között a lengyelországi Jastrowie és Piła, július 5. és 6. között az ukrainai Csernovic, július 18. és 20. között a romániai Câmpulung Moldovenesc és augusztus 1. és 3. között a magyarországi Bonyhád szervezte a

36. Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivált.¹³ A fesztivál előtt a szervező országok képviselői együttműködési szerződést írnak alá, melyben megállapodnak a program helyszínéről, idejéről, a fesztivál vezetőjének személyéről, a rendezvény ügyvitelével foglalkozók személyéről, a szervezők vállalásairól és a fesztivál céljáról. Ez utóbbiban szerepel a bukovinai folklór megőrzése, a tánc, ének, népzene, szertartások és népszokások bemutatása színpadi előadások keretében, a fesztivál során egymás megismerése, továbbá kapcsolatteremtés a bukovinai közösségek tagjai között.¹⁴

A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztiválnak saját honlapja is van¹⁵. A weboldalon megtalálhatók az egyes évekre vonatkozó információk (1990-től 2025-ig): a fesztiválprogram, az együttműködési megállapodás szövege, a program szabályai, a fesztiválkatalógus és a résztvevő csoportok felsorolása. Az információk az 1996-os évig csak lengyelül olvashatók a honlapon, de az 1997-es évtől magyarul is, majd 1998-tól további nyelveken, például ukránul, románul, németül és franciául, végül a legutóbbi kilenc évre vonatkozóan lengyel, ukrán, román és magyar nyelven szerepelnek az adatok. A honlapon térkép is található, melyen a szervezésben résztvevő országokat és azokon belül az adott városokat is feltüntették, továbbá több színes fényképet is közzétettek népviseletbe öltözött nemzetiségekről. Az egyes fesztiválok programjában évről évre nyomon követhető, hogy a résztvevő országokba honnan érkeztek a fellépő együttesek, tehát nyomon követhető a kapcsolatok kialakulása.

4. A Magyarországon megrendezett Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál

Mivel a magyarországi fesztivál szervezője a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége, érdemes szót ejteni

erről a szervezetről és a hozzá köthető külföldi és magyarországi kapcsolatokról is. A szövetség 1989-ben 16 tagszervezetből jött létre Bonyhádon. A szervezet alapítását több tényező is indokolta. Az 1960-as évekre a Bukovinából Magyarországra telepített székelyek hagyományos kultúrája háttérbe szorult, a hagyományátadás folyamata megakadt. A kivetkőzés (a népviselet elhagyása) ekkorra már lezárult, a régi zenekarok, tánc-csoportok száma megfogyatkozott. A hagyományok felelevenítését az 1970-es években a „Röpülj páva” mozgalom indította el. Majd 1988-ban már lehetőség nyílt a Székely Kör nevű kulturális egyesület megalapítására Budapesten, amelyhez a Budapest környéki falvak és a Tolna megyei székelyek is csatlakoztak. A szervezet célja az volt, hogy a székelyek anyagi és szellemi kultúráját megőrizze, és elősegítse a közösségi élet és az együvé tartozás megélését. Kezdeményezték többek között a közösségi ünnepek, művelődési események, szakkörök szervezését és a székely hagyományok ápolását. 1989-ben Bonyhádon alakult meg a Székely Szövetség, amelyhez számos környékbéli település hagyományőrző csoportja, továbbá az érdi és az al-dunai székely szervezetek is csatlakoztak¹⁶. Napjainkban a magyarországi szervezeteken kívül a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége tagjai Romániában a madéfalvi, csernakeresztúri, dévai, marosludasi csoportok, valamint a szerbiai Pancsován, Hertelendyfalván, Sándoregyházán, Székelykeven élő székelyek (lásd erről a szövetség honlapját, valamint: GÁL 2019). A bonyhádi Székely Szövetség tagjai 1996-ban ismerkedtek meg a Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál szervezőivel. Ekkor kaptak meghívást egy lengyelországi tudományos konferenciára, amely a bukovinai kisebbségekkel foglalkozott. Zbigniew Kowalski néprajzkutató ezen a rendezvényen adta át nekik a meghívót a 7. Bukovinai Találkozások folklórfesztiválra¹⁷.

A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál magyarországi rendezvényein többféle néphagyomány is megjelent. A 2017-es rendezvény programja a bukovinai székelyek lakodalmi szokásait elevenítette fel,

a 2018-as fesztiválon a keresztelő volt a téma, 2025-ben pedig az előző évekhez képest a székely konyha kapott nagyobb hangsúlyt. Ezeken a témákon túl minden évben kiemelt szerepe van a népviseletnek és a néptáncnak, hiszen a színpadi előadások nagy részét teszi ki a táncosok népviseleti öltözetben előadott műsora. Emellett a fesztiválnak minden évben fontos eseménye, amikor a fesztivál hagyományőrző csoportjai a hagyományos viseletbe öltözve, zenészővel kísért táncdalvonulnak végig Bonyhád főutcáján. A fesztivál programjában rendszerint esti rendezvényként táncbál, vagy a hagyományos székely bál megrendezése is szerepel. (2023-ban a fesztivál szombati programját záró táncbált az 53 évesen elhunyt Radák János táncos, táncoktató és koreográfus emlékének ajánlották, akinek nagy szerepe volt a régi bukovinai táncok visszatartásában, élővé tételében¹⁸.) A fesztivál kísérőprogramjai közé tartozik a hagyományos székely és bukovinai székely ételeket bemutató és kóstolási lehetőséget is nyújtó sátor felállítása, továbbá a bukovinai székelyek népviseletét bemutató sátor is. Ezeken az Örökség-sátornak nevezett helyszíneken kiállítások és kézműves bemutatók is helyet kaphatnak (mint például a 2024-es rendezvényen). A bukovinai székelyek néptáncainak, népviseletének és hagyományos ételeinek megőrzésével és bemutatásával a bukovinai székelyek tájszavai is fenntarthatók, hiszen a néprajzi és nyelvjárási adatok szorosan összetartoznak, ezért a néphagyományok továbbadása egyúttal a nyelvjárási adatok továbbadására is lehetőséget nyújt. A néprajzi sajátosságok és a hozzájuk tartozó tájszavak azonban az egyes csoportok közötti kapcsolatokra (a magyarországi és külföldi székelyek, továbbá a Bukovinában élő népcsoportok kapcsolatára) is példát mutatnak. Ugyanis a különféle népcsoportok együttélése például a táncokra, az ételekre és a ruhadarabokra is hatást gyakorolt. (A *huculenka* nevű páros tánc a bukovinai hucul népcsoportra utal. A *bosztányos pitán* nevű, sütőtökkel készült kukoricalepény nevében a *bosztány* és a *pitán* szó is nagy valószínűséggel a román nyelvből került a bukovinai székelyek nyelvébe. A német hatás a ruhadarabok megnevezésében az alábbi módon is megjelenhetett:

¹¹ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége: „BUKOVINAI TALÁLKOZÁSOK” XX. NEMZETKÖZI FOLKLÓRFESTIVÁL. Bonyhád, 2009. augusztus 1–3. BESZÁMOLÓ, 2012. https://www.bukovina.hu/wp-content/uploads/2012/03/beszamolo_bukovinai_talalkozasok_2009l.pdf

¹² Bukowińskie Spotkania: Bukovinai Találkozások 1990–2019. <https://bukowina.rck.pila.pl/index.php?view=article&id=731:tekst-31-hu&catid=168:31hu>

¹³ Bukowińskie Spotkania: 36. Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál, 2025. <https://bukowina.rck.pila.pl/index.php?view=article&id=819:opis-36-hu&catid=202:36hu>

¹⁴ Bukowińskie Spotkania: 36. Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál, 2025. <https://bukowina.rck.pila.pl/index.php?view=article&id=820:porozumienie-36-hu&catid=202:36hu>

¹⁵ Bukowińskie Spotkania: 36. Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál, 2025. <https://bukowina.rck.pila.pl/index.php?view=article&id=820:porozumienie-36-hu&catid=202:36hu>

¹⁶ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége: A Szövetség története, 2025. <https://bukovina.hu/a-szovetseg-tortenete/>

¹⁷ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége: „Bukovinai Találkozások” Nemzetközi Folklórfesztivál, 2025. <https://bukovina.hu/bukovinai-talalkozasok-nemzetkozi-folklorifestival/>

¹⁸ Kultúrapont: A közös kultúra ünneplésével telik az idei Bukovinai Találkozások, 2023. <https://kultura.hu/a-kozos-kultura-unneplesevel-telik-az-idei-bukovinai-talalkozasok/>

németes rokolya, németes mentáva.) Az alábbiakban a bonyhádi Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál programjaiban megjelenő néphagyományok és népnyelv bemutatása következik abból a szempontból, hogyan kapcsolhatók ezek az adatok a Magyarországra került bukovinai székelyek és a külhoni csoportjaik hálózatahoz, továbbá a magyarság és más nemzetek közötti kapcsolatok megértéséhez. A bemutatás a néptáncok és a tánczene, a népviselet és az ételek sorrendjében következik, majd a lakodalmi szokások és a keresztelő zárja az ismertetőt.

5. Néptánc és tánczene a fesztivál programjában

A folklórfesztiválon minden évben kiemelt szerepe van a néptáncnak, különösen azért, mert a táncok élvezete nem igényel nyelvtudást a nemzetközi közönségtől. Mivel a bukovinai székelyek a 18. század végétől kezdve a sok nemzetiség által lakott Bukovinában éltek, ezért a táncukban a régi székely és az újabb magyar táncok mellett a Bukovinában átvett romános és németes táncok is megjelentek. A régi székelyes táncok közé sorolják a *silladri* nevű férfitáncot (a neve valószínűleg a román *și la tri* 'három a tánc' felkiáltásból ered), ezt időnként *verbunk*, *csüddöngölő* vagy *cigányos* névvel is illetik. (A 2017-es fesztiválon, amikor egy lakodalmat jelenítettek meg, a vőlegényes háznál a vőlegény *verbunkot* táncolt, majd ebbe bekapcsolódtak a legénybarátok is.) A *silladri*nak páros változata is létezik, ennek neve *páros silladri*, más néven *csoszogtatás* vagy *árgyelános*. Csoportos formája a *körsilladri*. A kutatások szerint csak alkalmi kiegészítők voltak a bukovinai románoktól és ruszinoktól tanult lánc táncok, mint például a *hora máre* és a *szirba*, továbbá a páros táncok: *ruszászka*, *huculenka*. A bukovinai németektől több táncot is átvettek, azonban a sokféle tánc típust nemzedékenként és falvanként eltérően nevezhetik. Előfordult, hogy a német átvétel emléke elhalványult, és a bukovinai székelyek ezeket a táncokat is a székely hagyományokhoz sorolják. Némelyik tánc nevében még felfedezhető a német eredet, például a *stájer* vagy *krajcopolka* szavakban. Több táncfajtát a bukovinai székely nyelvjárásnak megfelelően neveztek el: *rizgetős*,

le Cibényig (Cibény Istensegíts másik neve volt), *borozdánfutó*, *karbahányós*. A táncokhoz tartozó zene is mutat idegen hatást, főként a német és román hatást emelik ki. A régebbi székely és az újabb magyar dallamok a *silladrit* kísérő zenében, az énekkel kísért lakodalmi táncoknál és a csárdásnál jelentek meg. A vonózenekarok mellett Andrásfalván és Istensegítsen a rezesbandák váltak általánossá, mivel a nagyobb létszámú falvakban a népes táncmultságokhoz nagyobb hangerőt kellett biztosítani (MARTIN, 1990, 448. o.). Az is előfordult, hogy cigányzenekarokat fogadtak (GYÖRGYI, 1962, 63. o.). A táncos szokások egy részében régi székelyes vonásokat tartanak számon a kutatók, ilyen például a *hazais* nevű játék, mely a gyerekek lakodalmi játéka volt (a *hazai* a menyasszony megnevezése a bukovinai székelyeknél: GÁSPÁR, 1986, 97. o.), vagy a *komabál*, amely a keresztelő nagy táncalkalma volt (lásd erről a tanulmány Keresztelő című fejezetét). A lakodalmi szokásokhoz több táncos alkalom is tartozott. Már a házasságkötést megelőzően a *sírateste* vagy *síratóeste* (ez a menyasszony házában tartott búcsúeste neve volt) is lehetőséget adott a táncolásra (BELÉNYESY, 1958, 61. o.). A lakodalom napján a nászmenet vonulása során elől haladtak a zenészek, a két násznagy, majd az, aki a muzsikásokat fogadta, és ez utóbbiak *csüddöngölőt* jártak (BELÉNYESY, 1958, 139. o.). A templom előtt az esküvői tánc három rendben zajlott, ezt a táncosztó irányította. Ezek a táncok az alábbiak voltak: *hazai tánc*, *silladri*, *magyaros*. A templom előtti téren táncoltak a menyasszony és a vőlegény szülei (a lány szüleit *búsanyának* és *búsapának*, a fiú szüleit *örömanyának* és *örömapának* nevezték, BELÉNYESY, 1958, 51. o., 139. o.). Andrásfalván volt szokás az *asszonyos* nevű énekes körtánc a lakodalomban, szintén ezen az eseményen a menyasszony megajándékozása az *örömrúva* táncsal történt (MARTIN, 1990, 448. o., a bukovinai székelyeknél a fejkendő megnevezése volt a *ruva*). Az ajándékozás után táncolják a *hétfélést* (az ehhez tartozó táncok neve:

- 1.) *az ajtóig s még vissza*,
- 2.) *csattogtatás* vagy *fenyegetős*,
- 3.) *tappantós*,
- 4.) *szapora kalup*,
- 5.) *viassás kalup*,
- 6.) *hármás karbahányós*,
- 7.) *hármás, keresztpolka*.

Gyakran a következő táncokat is eljárták a hétfélésben: *lapos* vagy *rezgős*, *gójamadár* vagy *gójás*, SEBESTYÉN, 1989, 297–301. o.). A *vendégküldő tánc* vagy *büdös vornyik* a mulatságot záró lánc tánc volt (MARTIN, 1990, 448. o., a táncokról lásd még BELÉNYESY, 1958). Székelykevéről jegyezték föl, hogy a menyasszony elkontyolása után (a lakodalmat követő napon), a reggeli után tánc következett, és a mulatás még délig vagy egy óráig eltartott (PAPP, 2018, 182. o.). Az *elkontyolás* azt jelentette, hogy a menyasszony fejkendőt kapott („elkötözték a fejét és kontyba rakták a haját”, PAPP, 2018, 182. o.).

A 19. század végén és a 20. század elején Bukovinából elvándorolt székelyek táncairól is vannak adatok. Például Vajdahunyadon táncolták a krajcopolkát is, Déváról jegyezték föl a *mindenember nótája* (vagy *csárdás*) táncot és a *csoszogtatást* vagy *silladrit*, és az Al-Duna mellé került székelyektől az *estájer*, *kalup* és *polka* táncot (BELÉNYESY, 1958, 100. o.). Az al-dunai Székelykeve lakodalmi táncairól jegyezték föl, hogy ezek a *lassú csárdás*, a *szapora csárdás*, a *tangó*, a *valcer* és a *foksztro* [foxtrott], és éjjel után a zenészek a *síratósokat* húzzák (PAPP, 2018, 181. o.). A Bukovinai Találkozások folklórfesztivál arra is lehetőséget ad, hogy a magyarországi és a külhoni székely közösségek megismerjék az évtizedek óta külön élő, de közös eredetű csoportok táncait. A külhoni kapcsolatok szempontjából az is említésre méltó, hogy a Bukovinában élt románok körében ismert volt az *Ungureance* vagy *Ungurencuța*, a *Rusasca* (ehhez lásd fentebb a székelyek *ruszászka* nevű táncát) és a Sârbeasca nevű tánc (SBIERA és MARIAN, 1899, 199. o.), ami más népcsoportokkal való kapcsolatokra utal.

A Bukovinai Találkozások bonyhádi programjaira a táncos eseményekhez több zenekart is meghívunk, a 2025-ös rendezvényen például a fesztiválynitató felépőket a Bácska Banda kísérte, az esti Székely Bál programot a Sanzon Zenekar kísérte, és a szombati utcai felvonulás kísérőzenekarai voltak a Csurgó Zenekar, a Sanzon Zenekar és a Ritmus Zenekar. A szombat esti tánc házhoz (majd a vasárnapi Szomszédolás nevű program garai helyszínén) a Hertelendyfalváról érkezett Csörömpölő Zenekar biztosította a zenét¹⁹.

¹⁹ Pannon RTV: Népzenei koncert és tánc ház Hertelendyfalván, 2025. <https://pannonrtv.com/rovatok/szines/nepzenei-koncert-es-tanchaz-hertelendyfalvan>

6. Viselet a fesztivál programjában

Az eddigi magyarországi fesztiválokon többféle módon is megjelent a hagyományos népviselet. A bukovinai székelyek viselete mellett a meghívott (más nemzetiségű) együttesek népviseletét is megtekintheti a közönség, egyrészt a színpadi előadásokon, másrészt az utcai felvonuláson, amelynek a zeneszó és tánc mellett a látványos népviseletek bemutatása a fő vonzereje. Emellett a kísérőprogramokban önálló látnivalóként is megjelenik a bukovinai székelyek viselete. Ilyen volt például 2023-ban és 2024-ben bukovinai székely népviseletes babák kiállítása²⁰. A 2025-ben megrendezett fesztiválon az Örökségsátor nevű helyszínen Lőrincz Etel a népművészet mestere mutatta be a látogatóknak a viseleti darabokat, és ezeket a program résztvevői fel is próbálhatták²¹. Lőrincz Etel bukovinai székely gyökerekkel rendelkező textiltervező iparművész, a ma Bonyháddhoz tartozó Majos szülőtte. (Édesanyja Lőrincz Aladárné szintén a népművészet mestere, aki a szövés- és a bukovinai szőttések alapos ismeretével szerzett elismerést.) Lőrincz Etel a Bukovinai székelyek festékes szőnyegei (2005) című munkájában részletesen ismertette az Erdély szerte is ismert, gyapjából szőtt kárpitokat, köztük a *festékeseket*, amelyek a bukovinai székelyeknél fontos szerepet töltek be. A *festékeseket* színes, festett gyapjufonalból szőtték és elsősorban ünnepi kárpitként használták. A lányok kelengyéjének is kiemelkedő darabja volt: a *festékest* tűzték a falra a lakodalmakon az ifjú pár háta mögé (GÁSPÁR, 1986, 106. o., SEBESTYÉN 1989, 292. o.). Egyébként ruhaneműket is készítettek gyapjából, például egy télikabátot: a *szokmány* vagy *szokmán* anyagát házilag szőtték (HÖFFLER, 1996, 188. o.). Lőrincz Etel aktív tagja a Bukovinai Székelyek Országos Szövetségének, ő szervezi és vezeti

²⁰ Csodálatos Magyarország: Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál 2023 Bonyhád, 2023. <https://csodalatosmagyarorszag.hu/programok/fesztival-koncert/bukovinai-talalkozasok-nemzetkozi-folklorfesztival-2023-bonyhad/>, TEOL Tolna Vármegyei Hírtal: A folklórfesztivált idén is rengetegen látogatták, 2024. <https://www.teol.hu/helyi-kultura/2024/08/a-folklorfesztival-iden-is-rengetegen-latogattak>

²¹ TEOL Tolna Vármegyei Hírtal: Bukovinai Találkozások: minden eddiginél színesebbé válik a völgyesi főváros, 2025. <https://www.teol.hu/helyi-kozelet/2025/07/bukovinai-talalkozasok-bonyhad>

a szövetség néprajzi gyűjtőtáborait, tanítja a fiatalokat és őrzi a tárgyi kultúrát.²²

Az ismeretterjesztő beszélgetések sok érdekes és tanulságos információval szolgálhattak az Örökségstörbe látogatóknak: A bukovinai székely közösségekben az önellátó paraszti gazdálkodás idején maguk termelték meg a ruházat és a háztartási textiliák alapanyagához a lent és a kendert, ezeket maguk dolgozták fel, hogy ezek szövésre alkalmassá váljanak, majd maguk szőtték meg, és maguk varrták és hímezték ezeket a ruhadarabokat. A 20. század első felében elkezdtek hordani a félcipőt, egyre gyakrabban vásárolták az anyagot a ruhaneműjükhöz, a nőknél megjelent a bolti anyagból varrt blúz és rokolya, továbbá a fiatal férfiakon a vásárolt anyagból varrt nadrág és kabát. Tehát a népviseletre is jellemző a változás, de a ma bukovinai székelynek tartott viselet a 20. század közepén lezárult polgárosodási folyamatot megelőző népviseletet tükrözi.

Napjainkban a bukovinai székelyek hagyományos öltözetét általában a hagyományörzők viselik, például a néptáncosok, a népdalénekesek, mesemondók, leginkább a fellépéseiken. A nők fehér inget hordanak (ez a *szedetting*), amelynek a nyakát és a csuklónál lévő részét összehúzták és színes hímzőfonallal kihímezték. Erre *lájbit* vesznek (mellényt), ez napjainkban főként bordó vagy piros színű, de előfordul, hogy az idősebb asszonyoké fekete. A hagyományos női viseletben a nők derékon alul *pendelyt* viseltek (testhez tapadó alsószoknyát), erre vették az alsószoknyát (akár két vagy három darabot is), amelyet az egyes bukovinai falvakban eltérő névvel illeltek, például Hadikfalván *fánerka*, Józseffalván *lisztér* volt. Erre vették föl a *rokolyát*, amit manapság többféle színben is láthatunk a hagyományörzőkön. A *rokolyára* kötenyt kötöttek, ezt a bukovinai székelyek *karincának* vagy *katrincának* hívták. A mai viseletben ennek színe és mintázata lehet ugyanolyan, mint a rokolyáé, de akár el is térhet tőle. A bukovinai székely asszonyoknak kendőt kellett kötniük a fejükre miután férjhez mentek. Ezt a hagyományt folytatva, az idősebb hagyományörző asszonyok a fellépéseiken ma is kendőt viselnek a fejükön. A férfiakon a fehér vagy fekete színű *harisnyát* látjuk, ez egy posztóból készült,

szűk szárú nadrág, az ünneplő nadrágot fekete zsinórral díszítették. A férfiak fehér ingén nincs hímzés, és az ingre fekete színű, elől nyitott *lájbit* (mellényt) vesznek. Ruházatukhoz fekete csizma és fekete kalap is tartozik. A hagyományörző férfiakon időnként hímzett, ujjatlan börmellényt is láthatunk, ennek *mejjesbunda* a neve.

A hagyományörzők körében a viseletnek napjainkban is identitásjelző szerepe van, például a Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztiválán a fellépők a népviseletükkel is jelzik, hogy melyik népcsoport tagjai. A bukovinai székely közösséghez tartozó magyarországi és külhoni hagyományörző csoportok egyaránt a székely viseletet követő ruházatban lépnek fel.

7. Ételek a fesztivál programjában

A Bukovinai Találkozások programjában szerepelnek a hagyományos székely ételek, amelyeket a fesztivál közönsége is megkóstolhat. A kapcsolatok kiterjesztését mutatja, hogy egy-egy évben a bukovinai székely ételeken kívül például Madéfalva vagy Csíkszereda ételeit is kínálták. 2014-ben például a madéfalvi hagyományos rostélyost és a székely kürtös kalácsot.²³ 2019-ben csíkszeredai erdélyi ízörzők adtak kóstolót erdélyi ételekből, ekkor székelykáposztát és csorbát kínáltak.²⁴ 2025-ben a kapcsolatteremtés jegyében az Ételsátorban minden külföldi csoport bemutatott valamit a saját ételeiből. Minden este négy-négy csoport főzött a sátorban.²⁵

Néhány évről van adat arra vonatkozóan is, hogy milyen bukovinai székely ételeket kóstolhattak a program résztvevői. 2012-ben *Lágy málé, kemény málé – málékóstoló Sebestyén István* címmel foglalkoztak a *málé* nevű étellel a fesztiválon.²⁶ Sebestyén István közismert népművész, mesemondó és népdalénekes,

²³ Völgyesség Portál: Bukovinai Találkozások – Nemzetközi Folklórfesztivál, 2014. <http://volgysegportal.hu/2014/08/01/blank-50268449/>

²⁴ ZAOL Zala Vármegyei Hírportál: Erdélyi ízek és tancház a nemzetközi folklórfesztiválon, 2019. <https://www.zaol.hu/hazai-kultura/2019/07/erdelyi-izek-es-tanchaz-a-nemzetkozi-folklorfesztivalon>

²⁵ TEOL Tolna Vármegyei Hírportál: Bukovinai Találkozások: minden eddigénél színesebbé válik a völgyességi főváros, 2025. <https://www.teol.hu/helyi-kozelet/2025/07/bukovinai-talalkozasok-bonyhad>

²⁶ Völgyesség Portál: „Bukovinai Találkozások” – XXIII. Nemzetközi Folklórfesztivál, 2012. <http://volgysegportal.hu/2012/08/01/blank-12324907/>

²² Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége: Lőrincz Etel Textiltervező Iparművész – vizuális és környezetkultúra szakos tanár, 2025. <https://bukovina.hu/targyi-oroksegunk/szovok/lorincz-etel/>

a Kakasdra került bukovinai székelyek leszármazottja. Népmeséit a bukovinai székely nyelvjárással teszi közzé (SEBESTYÉN, 2009) a fellépéseiben. A 2025-ös fesztiválmegnyitó egyik műsorvezetője volt. A bukovinai székely ételekből 2023-ban *juhtúrós puliszkát* és *angyalbögyölőt* kínáltak²⁷. 2025-ben az előző évekhez képest nagyobb hangsúlyt kapott a gasztronómia. A Bukovinai Székelyek Országos Szövetségéből tíz egyesület vállalta a bukovinai székely ételek elkészítését, főztek például *csorbalevest*, *puliszkát*, *bikfagaluskát* és *angyalbögyölőt* is²⁸.

A fentebb említett bukovinai székely ételek közül a *málé* gyakori étel volt a körükben. Rendelkezésünkre állnak erre vonatkozó adatok a dévai és az al-dunai székelyek csoportjaiból is, magáról az ételről és a hozzá kapcsolódó tárgyról is (SZABÓ, 1904, 83. o., PENAVIN és MATJEVICS, 1980). Az al-dunai székelyek szójegyzékében a *málé* meghatározása 'puliszka' (a szóhoz csatolt nyelvjárási szöveg említi, hogy ez az étel túróval készült), emellett szerepel a szójegyzékben a *máléfőző üst* vagy *málés üst* (amely kisebb üst volt, és csak máléfőzésre használták), a *málékeverő* (ez kerek, erős fadarab volt, mellyel a málét keverték) (PENAVIN és MATJEVICS, 1980, 54. o.). A bukovinai székelyek ételeit bemutató szakácskönyvekben az étel elkészítési módját is közlik: víz, máléliszt (azaz kukoricadara) és só kell hozzá, továbbá a keveréshez *málékeverő*, a kiborításhoz *málélápitó*, *takargató*, amivel letakarták és „tisztá vékon kendercérna”, amivel felszeletelték (CSIBI, 2008, 25. o.). A székelyek ettek még *bálmás málét* vagy *bálmot* (a kész málét háromfelé vágják, vajjal meglocsolják, tűzálló tálba rakják és juhtúrót tesznek rá, majd tovább rétegezik, és cérnával szeletelik, CSIBI, 2008, 27. o.). A *tejes málé*hoz a málét forralt tejbe aprítják, CSIBI, 2008, 27. o.). A *fehér málé*hoz vagy *pityókás málé*hoz a kockára vágott pityókát (krumplit) puhára főzik és összetörik, ebbe szórják a lisztet, majd kiborítják (CSIBI, 2008, 21. o.). Egy másik szakácskönyv szerint a *kukoricamálé* (puliszka) a szegények eledele volt, és szinte minden nap fogyasztották köretként és főételként is (RÉTI, 2023, 7. o.). A Dévára került bukovinai székelyekről a 20. század elején azt

²⁷ Kultúrapont: A közös kultúra ünneplésével telik az idei Bukovinai Találkozások, 2023. <https://kultura.hu/a-kozos-kultura-unneplesevel-telik-az-idei-bukovinai-talalkozasok/>

²⁸ TOLNA Vármegyei Hírportál: Nagy számban képviseltette magát az utánpótlás a Bukovinai Találkozások hétvégéjén, 2025. <https://www.teol.hu/helyi-kultura/2025/08/bukovinai-talalkozasok-szomszedolas-bukovinai-szekelyek>

írták, hogy a főételüket a *málé* (puliszka) és a szintén kukoricalisztból sült *pitán* képezi. Ha a kukoricalisztból készült tésztát puhára főzött *bosztánnal* sütik (a *bosztánt* az írás szerzője, Szabó Imre *disznó-dinnyeként* határozta meg), akkor *bosztános pitán* a neve (SZABÓ, 1904, 83. o.). A *bosztányos pitánt* (sütőtökös kukoricalepény) Sándoregyházán a 20. század elején is ismerték, a receptjét Fiser Annától, a sándoregyházi Bonnaz Sándor Magyar Művelődési Egyesület kézimunkacsoportjának vezetőjétől jegyezték le Torontálvásárhelyen, a 2016. október 22-én megrendezett „Kukorica, a rónák gyöngye,” elnevezésű kiállításon. A leírás szerint ez jellegzetes bukovinai sütemény, amely reggelire és vacsorára is kitűnő. Fogyasztható lekvárral és tejjel²⁹. Az *angyalbögyölő* a *krumplis nudli* székely neve, *núrdli* vagy *angyalbegyellő* néven is megtalálható a bukovinai székely forrásokban (CSIBI, 2008, 19. o.). Úgy készül, hogy a pityókát felkockázva sós vízben puhára főzik, majd áttörik. Ha kihűlt, tojást, sót és lisztet adnak hozzá, és összegyúróják. Ujjnyi rudacskákat vágunk belőle és vízben kifőzik. A kész nudlikat apróra vágott és zsíradékban megdinsztelt hagymával leöntik (CSIBI, 2008, 19. o., RÉTI, 2023, 55. o.). A *csorbaleves* sárgarépa, petrezselyem, zöldhüvelyű zöldbab, vöröshagyma (továbbá só, bors, lestyan, zeller zöldje, zöldpaprika, paradicsom, ecet vagy citromlé) felhasználásával készül, amibe húsgombócot vagy májgombócot is tesznek (RÉTI, 2023, 24. o.). A *bikfagaluska* füstölt sonkából, füstölt szalonnából, kukoricadarából és vöröshagymából, továbbá só, bors, csombor és szőlő- vagy tormalevél felhasználásával készül (RÉTI, 2023, 30. o.), egyfajta „töltött káposzta”, aminek *galuska* a neve a bukovinai székelyeknél. Savanyú káposzta levelébe is tölthették a kukoricadarás tölteléket, és ezt egy lábosba, apróra vágott savanyú káposztára helyezték, majd káposztával lefedve, vízzel felöntve 2 óra hosszat főzték (CSIBI, 2008, 35. o.). Valószínűleg a településen együtt élő különféle népcsoportok között létrejött nyelvi kontaktus miatt a székelykeveiek lakodalmára nem *galuska* készül, hanem *szárma* (PAPP, 2018, 170. o.). A 19. század végén Székelykevére a következő népcsoportok kerültek: bukovinai székelyek, németek, bolgárok és palócok,

²⁹ Magyarok Egy Helyen: Bosztányos pitán (sütőtökös kukoricalepény), 2016. <https://www.magyarokegyhelyen.hu/igy-elunk/dessert/bosztanyos-pitan-sutotokos-kukoricalepeny>

később szerbek is költöztek a faluba (PAPP, 2018, 161. o., PENAVIN és MATIJEVICS, 1980). Az al-dunai székelyektől gyűjtött tájszavak jegyzékében megtalálható az *anygyal-begyerő* vagy *anygyalbegyellő*, a *bikfagaluska* (a *bikfa* vagy *bikkfa* a köznyelvi *bükkfa* megfelelője), a *csorba* és a *pulicka* szó is (PENAVIN és MATIJEVICS, 1980, 5. o., 9. o., 16. o., 68. o.).

8. A lakodalom bemutatása a fesztiválon

Az esküvő és a lakodalom (a bukovinai székelyek nyelvén *lakadalom*) nagy esemény volt a bukovinai székely falvakban, és számos szokás kapcsolódott hozzá (GÁSPÁR, 1986, 91. o.). A fesztiválon azért is lehetett megjeleníteni ezt az eseményt, mert a bukovinai lakodalom során többször is táncoltak, ehhez zenei kíséret járult, továbbá a vendégek népdalokat is énekeltek, például a menyasszony és a vőlegény búcsúztatásakor, a menyasszony bekontyolásakor és a vendégek elköszönésekor (SEBESTYÉN, 1989, 285–286. o., 296. o., 302–303. o.). A 2017-ben rendezett fesztiválon elevenítették fel az esküvő és a lakodalom eseményeit. A program része volt a lánykérés, a siratóest, a vendégfogadás a vőlegényes háznál, a gazda szerepének bemutatása, a menyasszony öltöztetése (*a hazai felrakása*), a vőlegényes gazda szerepe, az a jelenet, amikor a hazai gazda csoma menyasszonnyal kínálja a vőlegényt és a hazai búcsúztatása. A lakodalom eseményét a fesztiválon több zenés-táncos elemmel is kiegészítették, például a vőlegény kikéri a nótáját, asszonytánc, a szakácsok tánca, a hétfélés nevű tánc(sorozat) bemutatása. A fesztivál szervezői a lakodalmi témába bevonták a külhoni hagyományörző csoportokat is. A fesztivál programjában szereplő eseményekhez több tájszó tartozik, például a *siratóest*én készítették el a menyasszony, a vőlegény és a vőfélyek *bokrétáját*, ez utóbbiak *bokrétáját* a *hazaji* vagy *hazai* (a menyasszony) a *nyuszujókkal* (a nyoszolyólányokkal) küldte el a vőlegényes házhoz (GYÖRGYI, 1962, 35. o.). A lakodalom egész folyamatát a *lakodalmas gazda* irányítja, ő az egyik férfi a *hivogatáskor* (a *hivogató* során a vendégeket ő és egy vőfély hívja meg, ez utóbbi egy feldíszített *ruvapácát* visz a kezében), továbbá a *gazda* felel az esemény rendes és békés lefolyásáért, és ő mondja el a lakodalom egyes

fázisaihoz tartozó verseket. A menyasszony és a vőlegény násznépéhez külön *gazda* tartozott (GÁSPÁR, 1986, 91. o., SEBESTYÉN, 1989, 279. o.). A *hazaji* felrakása a menyasszony fejdíszének felrakását jelenti. A fejdísz több részből állt. A menyasszony homlokára koszorút fontak a *szászfűnek* nevezett örökzöld növény leveleiből, amiket *megaranygiliztek* (aranyfüsttel vagy vékony aranylemezzel). A fej hajas részére színes krepp-papírból készített kis rózsákat tűztek. A konty helyére gyöngyökből készült pártát tettek, ezen színes, széles, és majdnem földig érő pántlikák is voltak (SEBESTYÉN, 1989, 281. o.). Az 1950-es évek végén a menyasszonyok már szívesebben választották a fátylat, az öregek viszont bokrétásan szerették volna felrakni a menyasszonyt (BELÉNYESY, 1958, 62. o.). A fesztivál programjában az a rész, amikor a *hazai gazda csoma menyasszonnyal kínálja a vőlegényt* arra a szokásra utal, amikor a *hazaji* kikérésekor (a valódi menyasszony helyett) először három „maszkarát”, csúnya és öreg asszonyokat mutatnak a vőlegénynek, akik mindenképpen meg akarják csókolni őt (GÁSPÁR, 1986, 96. o.).

9. A keresztelő bemutatása a fesztiválon

A 2018-ban rendezett Bukovinai Találkozások fesztivál-nyitó színpadi műsorának címe a Keresztelő volt. Ebben a műsorban a magyarországi néptáncsoportokon kívül a Csernakeresztúri Hagyományörző Egyesület, a Dévai Szívárvány Nyugdíjas Klub és a Madéfalvi Ifjúsági Táncsoport is szerepelt, de mellettük az ukrainai Чернівчанка³⁰ és a Южинецькі молодички³¹ együttes, a romániai Florile Bucovinei együttes és a lengyelországi Podgrodzianki énekkar is fellépett. A téma színpadi megjelenítésének háttérében az állhatott, hogy a bukovinai székelyek körében még a bácskai életük idején is fontos társas alkalom volt a keresztelő és az ezt követő *komatisztelet* (GÁSPÁR, 1986, 26–27. o.). Ehhez hozzátartozott a rokonok és ismerősök vendégeskedése, a keresztelőt követő lakoma, és ez kiegészült táncos mulatsággal is. A mulatság akár két napig is tarthatott. A háziak sütöttek-főztek, és erre

³⁰ Чернівчанка (Csernivcsanka)

³¹ Южинецькі молодички (Juzhinyeckij molodicski)

az alkalomra *mozsikásokat* is fogadtak (BELÉNYESY, 1958, 60. o., POLEK, 1899, 312. o.). A táncmulatság neve *komabál* volt (BELÉNYESY, 1958, 60. o.). A keresztelőhöz tartozó szokásokat Déván, az ott élő bukovinai székelyek körében Szabó Imre kutatta. Leírta, hogy a keresztelés után savanyú, majd édes levest (húslevest) tálaltak fel, ezek a levesek az élet borús és derűs napjait jelképezték. Ezután *galuska* (töltött káposzta), sült, főtt szilva és *estruzslí* következett (SZABÓ, 1906, 1. o.). Az *estruzslí* édes, mákos és túrós sütemény, a bukovinai székelyeknél ez a rétestészta neve (SEBESTYÉN, 1989, 375. o.).

10. Összefoglalás

A tanulmány a Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivált vizsgálta a magyarországi és a külhoni bukovinai székely közösségek egymással alkotott hálózatainak és kulturális kapcsolatainak szempontjából. Jóllehet a fesztivál létrehozásának az volt a célja, hogy összehozza a valaha Bukovinában élt különféle nemzetiségű népcsoportokat, de a fesztivál arra is lehetőséget ad, hogy a szétszóródott bukovinai székely közösségek képviselői is találkozhassanak egymással. A fesztivál célja, hogy a résztvevők megismerhessék

egymás néphagyományait és kulturális értékeit, és ez a célkitűzés a bukovinai székelyek csoportjaira is érvényes. Ugyanis a fesztivál fellépői és vendégei láthatják a különféle országokba került székely csoportok munkáját, színpadra készített programjait és népművészeit is, de lehetőség nyílik a Magyarországon élő, de több településre került bukovinai székely közösségek találkozására is. A külhoni kapcsolatok fenn tartását segíti az is, hogy a Bonyhádön szervezett fesztiválra meghívást kapnak a bukovinai székelyek történetében jelentős szerepet játszó vidékek képviselői is, például a moldvai vagy a madéfalvi hagyományörző csoportok. A fesztivál a nyelvben megőrzött kultúra bemutatása szempontjából is említésre méltó. A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál programjai a bukovinai népcsoportok néphagyományait kívánja bemutatni, ezért az egyes országokban színpadra kerülő műsorok és a kísérőprogramok lehetőséget nyújtanak arra is, hogy a résztvevők a néptáncokhoz, népdalokhoz, népiételekhez, a hagyományos viselethez és a közösség fontos ünnepeihez kapcsolódó népnyelvvvel és nyelvi adatokkal is megismerkedhessenek. A fesztivál azért is fontos esemény a bukovinai közösségek életében, mert a feledésre ítélt nyelvi adatokat és néphagyományokat is életben tarthatja.

Irodalom

- Barna Gábor (2011). Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás. A népi kultúra szerepe a nemzeti kultúra és a magyar identitás megszerkesztésében. In Jankovics József és Nyerges Judit (szerk.), *Kultúra, nemzet, identitás. VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* (pp. 61–85). Budapest: International Association for Hungarian Studies.
- Belényesy Márta (1958). *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csibi Krisztina (szerk.) (2008). *Bukovinai székely konyha. Nagy Antalné Ferencz Regina ételei*. Szekszárd: Völgyeségi Múzeum – Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége.
- Földi István (1987). *Madéfalvától a Dunántúlig*. Szekszárd: Tolna Megyei Könyvtár.

- Gáspár Simon Antal (1986). *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegítség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gál Adél 2019. Harminceves a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége. Kárpátalja.ma, 2019.02.09. 11:26. Kárpát-medence. <https://karpatalja.ma/kitekinto/karpat-medence/harminceves-a-bukovinai-szekelyek-orszag-os-szovetsege/> Letöltés: 2025. 08. 14.
- Gráf Dóra 2019. Az al-dunai székelyek. Interjú Lőcsei Ilonával, a hertelendyfalvi Tamási Áron Székely-Magyra Művelődési Egyesület titkárával (I., II. rész). <https://www.petofprogram.hu/hirek/azaldunaiszekelyek> Letöltés: 2025. 08. 14.

Györgyi Erzsébet (1962). Házasságkötés és szokásköre a bukovinai székelyeknél. *Néprajzi Közlemények*, VII (3–4). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum.

Höffler Lajosné (1996). A bukovinai székelyek viselete. *Néprajzi Látóhatár*, V (1–2), pp. 173–198.

Körmöczy Gábor és Komáromi Márton (2021). „Érték vagy eszköz?” – A népi kultúra közösség- és személyiség-formáló hatásainak vizsgálata az erdélyi és a magyarországi amatőr táncegyüttesek körében. In Szász Jenő (szerk.), *Annales 2019. Kárpát-haza évkönyv*, 6. (pp. 125–143). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Lőrincz Etel (2005). *Bukovinai székelyek festékes szönyegei. Hagyományos és új szönyegek mintakincse, szövésmodja*. Budapest: Hagyományok Háza, Népművészeti Módszertani Műhely.

Martin György (1990). Magyar táncdialektusok. In Dömötör Tekla (főszerk.), Hoppál Mihály (szerk.), *Magyar néprajz VI. Népzene. Néptánc. Népi játék*. (pp. 390–452). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Oberding József György (1939). *A bukovinai magyarság településtörténeti és társadalomrajzi vázlata. Különnyomat a HITEL 1939. évi 3. és 4. számából*. Kolozsvár: Gloria könyvnyomda.

Pál Helén (2020). A bukovinai székelyek nyelvjárása. *Doktori disszertáció*. Magánkiadás.

Papp Mária (2018). Székelykevei lakodalmi szokások. Adatközlés. *Létünk*, XLVIII (4), pp. 161–185.

Penavin Olga és Matijevics Lajos (1980). *Székely szójegyzék*. Újvidék: Újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.

Polek János (1899). A magyarok. (Fordította Katona Lajos.) In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Bukovina. 1899. Előbb néhai Rudolf trónörökös főherceg ő császári és királyi fensége kezdeményezéséből és közreműködésével, most Stefánia özvegy trónörökösné főhercegnő ő császári és királyi fenséges védnöksége alatt* (pp. 310–313). Budapest: A Magyar Királyi Államnyomda kiadása.

Források

Bukovinai székelyek az Al-Duna mentén. Polgárok Háza. <https://www.youtube.com/watch?v=x9ObuW4PXFc>
Letöltés: 2025. 12. 10.

Réti Andrásné (2023). *Székely nagyanyám konyhája*. Kakasd: A szerző kiadása.

Sbiera János és Marian S. Fl. (1899). A románok. (Fordította Katona Lajos). In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Bukovina. 1899. Előbb néhai Rudolf trónörökös főherceg ő császári és királyi fensége kezdeményezéséből és közreműködésével, most Stefánia özvegy trónörökösné főhercegnő ő császári és királyi fenséges védnöksége alatt* (pp. 183–222). Budapest: A Magyar Királyi Államnyomda kiadása.

Sebestyén Ádám (1989). *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Szekszárd: Tolna Megyei Könyvtár.

Sebestyén István (2009). *A szegény ember bőrpuskája. Székely pajzanságok és egyéb cifra történetek*. Göd: Rézbong Kiadó.

Sík Endre (1975). A települések névváltoztatásai Magyarországon a XX. században. *Statisztikai Szemle* 53 (3), pp. 287–296.

Solymár Imre és Szóts Zoltán (2000). Bevezetés. In Foki Ibolya, Solymár Imre és Szóts Zoltán, *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához* (pp. 9–10). Szekszárd: Babits Kiadó.

Solymár Imre és Szóts Zoltán (2000). Az 1860-as évek történetének dokumentumaiból. 1860–1869. In Foki Ibolya, Solymár Imre és Szóts Zoltán, *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához* (pp. 99–175). Szekszárd: Babits Kiadó.

Szabó Imre (1904). Dévai csángó népviselet és táplálkozás. *Ethnographia*, V (3–4), pp. 69–84.

Szabó Imre (1906). Dévai székely-csángó keresztelő és lakodalom. *Néprajzi Értesítő*, VII (1), pp. 1–10.

Tózsér Anett (2023). A matyó népművészet jellemzői és hatása a matyóföldi települések fejlődésére és a térségben élők identitására. *Kárpát-haza Szemle. A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata*, 2023 (1), pp. 67–82.

Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége. <https://bukovina.hu/>
Letöltés: 2025. 08. 14.

Bukovinijskie Spotkania: <https://bukowina.rck.pila.pl/index.php/36-edycja.html>
Letöltés: 2025. 08. 14.

Csodálatos Magyarország. Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál 2023 Bonyhád. 2023. augusztus 4-től 6-ig rendezik meg harmincnegyedik alkalommal a Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivált <https://csodalatosmagyarorszag.hu/programok/fesztival-koncert/bukovinai-talalkozasok-nemzetkozi-folklorfesztival-2023-bonyhad/>
Letöltés: 2025. 08. 14.

Erdélystat – erdélyi statisztikai szolgálat, statisztikai és intézményi adatok magyar nyelven Romániáról, Erdélyről, erdélyi magyarokról. <https://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/deva/1457>
Letöltés: 2025. 12. 10.

Kincsesládánk – Székelykeve 2018.09.01. Pannon Rtv. <https://www.youtube.com/watch?v=Xp3sNvCiLYE>
Letöltés: 2025. 12. 10.

Központi Statisztikai Hivatal. Helységnévtár https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=23791.
Letöltés: 2025. 12. 10.

Kultúrapont. MTI/Kultúra.hu. A közös kultúra ünneplésével telik az idei Bukovinai Találkozások. 2023. augusztus 6. <https://kultura.hu/a-kozos-kultura-unneplesevel-telik-az-idei-bukovinai-talalkozasok/> Letöltés: 2025. 08. 14.

Magyarok Egy Helyen. Bosztányos pitán (sütőtökös kukoricalepény) <https://www.magyarokegyhelyen.hu/igy-elunk/dessert/bosztanyos-pitan-sutotokos-kukoricalepeny>
Letöltés: 2025. 08. 14.

Marosvásárhelyi Infó. Maros megye magyar és román helységnevei <https://marosvasarhelyi.info/hasznos/maros-megye-magyar-es-roman-helysegnevei>
Letöltés: 2025. 12. 10.

Pannon RTV. Népzenei koncert és táncház Hertelendyfalván. 2025.06.01. 20:58. Forrás: Pannon RTV. A Csörömpölő zenekar és a Pántlika énekcsoport adott koncertet Hertelendyfalván, a Tamási Áron Székely-Magyar Művelődési Egyesület épületében léptek fel <https://pannonrtv.com/rovatok/szines/nepzenei-koncert-es-tanchaz-hertelendyfalvan>
Letöltés: 2025. 08. 14.

TEOL Tolna Vármegyei Hírportál. Bukovinai székelyek. 2024.08.04. 11:30. A folklórfesztivált idén is rengetegen látogatták. Az idén immár 35. alkalommal rendezték meg

a Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivált, melyre idén is számos külföldi egyesület és csoport látogatott el Bonyhád. A folklórfesztiválon a Sebestyén Ádám díjat is kiosztották. Farkas Eszter <https://www.teol.hu/helyi-kultura/2024/08/a-folklorfesztival-iden-is-rengetegen-latogattak>
Letöltés: 2025. 08. 14.

TEOL Tolna Vármegyei Hírportál. Programkavalkád. 2025. 07.30. 08:00. Bukovinai Találkozások: minden eddiginél színesebbé válik a völgyégi főváros. Bonyhád 36. alkalommal ad otthont a bukovinai székelyek találkozójának, melyre a szervezők 32 csoportot várnak. A város nem egyedüli szervezője a programnak, számos településen zajlanak majd kísérő programok. A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztiválon egy hamisítatlan székely bála is sor kerül. Kutny Gábor <https://www.teol.hu/helyi-kozelet/2025/07/bukovinai-talalkozasok-bonyhad>
Letöltés: 2025. 08. 14.

TEOL Tolna Vármegyei Hírportál. Örökség. 2025.08.03. 19:30. Nagy számban képviseltette magát az utánpótlás a Bukovinai Találkozások hétvégéjén (képgaléria). A pénteki és a szombati bonyhádi programok után a környező településekre is ellátogatott több külföldi hagyományőrző egyesület. A Szomszédolással zárult a Bukovinai Találkozások. Révész Hanol Erzsébet <https://www.teol.hu/helyi-kultura/2025/08/bukovinai-talalkozasok-szomszedolas-bukovinai-szekelyek>
Letöltés: 2025. 08. 14.

Völgyesség Portál: „Bukovinai Találkozások” – XXIII. Nemzetközi Folklórfesztivál. 2012.08.01./admin <http://volgysegportal.hu/2012/08/01/blank-12324907/>
Letöltés: 2025. 08. 14.

Völgyesség Portál. Bukovinai Találkozások – Nemzetközi Folklórfesztivál. 2014.08.01./admin <http://volgysegportal.hu/2014/08/01/blank-50268449/>
Letöltés: 2025. 08. 14.

ZAOL Zala Vármegyei Hírportál. Jubileumi alkalom. 2019. 07.20. 11:10. Erdélyi ízek és táncház a nemzetközi folklórfesztiválon. Erdélyi ételekből és bukovinai táncokból kaphat ízelítőt a közönség a Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztiválon, amelyet 30. alkalommal rendeznek meg augusztus 2-től 4-ig Bonyhád. <https://www.zaol.hu/hazai-kultura/2019/07/erdelyi-izek-es-tanchaz-a-nemzetkozi-folklorfesztivalon>
Letöltés: 2025. 08. 14.

MASEK ZSÓFIA

Hun kori régészeti leletek Kiskőszeg (Batina, Horvátország) területéről

1. Bevezetés

Kiskőszeg (olykor Battina; ma Batina, Horvátország, Eszék-Baranya megye) település területe régóta ismert régészeti lelőhely, hiszen a település fölött álló, Duna-parti kiemelkedés peremén állt az egykori limes-objektum, *Ad Militare castelluma*, emellett őskori emlékei is kiemelkedő jelentőségűek. A település területéről hun kori leletek is ismertek. Ezek mindegyike azonban régi lelet, amelyet a közelmúlt nemzetközi kutatása többnyire nem idéz. A rövid tanulmány célja e különböző mai államok – Magyarország, Ausztria, Szerbia – gyűjteményeiben őrzött, szétszóródott leletanyagokról szóló adatok összegyűjtése és röviden kontextusba helyezése. Mindez annak érdekében történik, hogy a település felkerülhessen azon Duna-parti, pannoni limes-objektumok listájára, ahol a római kor végét és a kulturális változásokat hun kori sírok megjelenése jelzi. A leletanyagok személyes megtekintésére a tanulmány lezárásának végéig nem volt lehetőségem, de a jövőben a kutatást, amilyen mértékben lehetséges, tervezem ezzel a munkával is kiegészíteni. A régészeti leletek története magában hordozza a térség turbulens 20. századi történelmének számos elemét, amelybe e rövid tanulmány szintén vázlatos betekintést ad.

2. A lelőhelyről röviden

Kiskőszeg belterülete közvetlenül a Duna jobb partján fekszik a Drávaszögben, a Báni-hegység (horv. Banskó

brdo) keleti pereme és a folyó közötti szűk völgyben elterülve. A Karasica (horv. Karašica), ez a Mecsek keleti oldalából induló, és hosszan dél felé futó patak a magyar–horvát határ környékén fordul kelet felé, hogy a Báni-hegység északi oldalán végigfutva, Kiskőszegtől északra ömöljön a Dunába. A Báni-hegység egy, a Villányi-hegységhez hasonló kiterjedésű, alacsony kiemelkedés, amely a Drávaszög egyetlen jelentősebb dombvonulata. Keleti peremét kikerüli a Duna, viszonylag szűk árteret kialakítva, amely frekventált természetes átkelőhelyként funkcionálhatott a történelmi idők előtt, és az elmúlt évezredekben is. A kiskőszegi település fölötti régi szőlőhegyen, a Gradac nevű kiemelkedésen helyezkedett el *Ad Militare* római *castelluma*. A bezdáni rév a középkori Magyar Királyságban is jelentős átkelőként funkcionált az akkori Bács és Baranya vármegyék között. (1. kép,)

A településről régóta ismertek régészeti leletek. Az erődről szóló korai forrásadatoktól eltekintve, régészeti leleteket említ egy a településről írt „kismonográfia” 1890-ben.¹ 1889-ben és 1891-ben is tájékoztatnak gazdag kiskőszegi római éremanyagról,² illetve onnan származó római kerámialeletekről.³ Későbbi jelentésekben is rendre feltűnik kiskőszegi leletanyag, amelyek között őskori tárgyak is szép számmal akadhatnak.⁴ Ezek az adatok a Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat

¹ Jung 1890, 8–10. o.

² Grosschmid 1889, 209. o.; Grosschmid 1891a, 6–7. o.

³ Grosschmid 1891b, 189. o.

⁴ Trencsény 1903, 34–35. o.

1. kép:

Kiskőszeg/Batina (HR) és környéke a Magyar Királyság Második Katonai Felmérésén

1.) Kiskőszeg (Horvátország, horv.: Batina), 2.) Zombor (Szerbia, szerb: Sombor), 3.) Mohács (Magyarország), 4.) Kölked/Altinum (Magyarország), 5.) Babarc (Magyarország), 6.) Villány (Magyarország), 7.) Vörösmart/Ad Novas (Horvátország, horv.: Zmajevac), 8.) Hercegszöllős (Horvátország, horv.: Kneževi Vinogradi), 9.) Pélmonostor (Horvátország, horv.: Beli Manastir)

Forrás: saját szerkesztés

Évkönyvében található. A zombori székhelyű társaság⁵ által alapított múzeumba számos kiskőszegi leletanyag került, amelyeket az 1908-ban kiadott kis katalógusban is számba vehetünk.⁶ A zombori születésű Frey Imre a 20. század elején számos közleményben számolt be az előkerült kiskőszegi leletanyagáról, elsősorban bronz- és vaskori régiségekről,⁷ amelyek kiemelkedő jelentőségűnek bizonyultak.⁸ Frey régészeti gyűjteménye nagyrészt a zombori múzeumba került, közte számos kiskőszegi anyaggal, amelyek a bronzkortól a római korig terjedő időszakokból származtak.⁹

Zombor mellett mai magyarországi, osztrák, és német gyűjteményekbe is számos kiskőszegi lelet került. Mauthner László pesti régiségkereskedő gyűjteményéből őskori kincsek kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba.¹⁰ Emellett a Magyar Nemzeti Múzeum bronzkori és preszkíta kerámiát is őriz,¹¹ valamint speciális kerámia plastika-töredékeket.¹² Foltiny István kutatásai alapján vaskori, Hallstatt-kori bronzok kerültek Mainzba,¹³ köztük egy Hallstatt-kori bronzsisak.¹⁴ Az 1910-es években bronzkori, és késő vaskori La Tène kori leletek kerültek a pécsi múzeumba,¹⁵ valamint további Hallstatt és

⁵ Mák 2017.

⁶ Gubitz–Trencsény 1908.

⁷ Cikkeit ld. Nađ–Nađ 1964, 5. o.

⁸ Gallus–Horváth 1939, 13–17, 27–28, 36, 38, 51. o.

⁹ Nađ–Nađ 1964.

¹⁰ Kovács 1998–1999; Kemenczei 2014, 70. o.

¹¹ Kőszegi 1988, 50, 56–62. o. tábla, korábbi irodalmakkal.

¹² Nagy 1979, 28. o.

¹³ Foltiny 1961.

¹⁴ Mozsolics 1954, 35–36. o.

¹⁵ Maráz 1983, 111, Kat. 2.

kelta leleteket azonosított a magyar kutatás Bécsben, és Keszthelyen is.¹⁶

1876-ban gazdag római sír leleteit adományozták a Magyar Nemzeti Múzeumnak Kiskőszegről. A 3. századi női sírban két üvegedényt, valamint arany nyakláncot, függőt, gyűrűt találtak, Gallienus-érem (uralk. 253–268) társaságában.¹⁷ Római kori bronz edények,¹⁸ egy római zománcos falera,¹⁹ valamint egy bronz tintatartó szintén a Magyar Nemzeti Múzeumban található.²⁰ Az MNM gyűjteményébe került egy késő római, speciális zöldmázaz, fülezzett mázaz tál is, amelyhez hasonlót Aquincumból; valamint egy velük rokon háromfülű, kiöntőcsöves edényt a Tisza-vidékről, egy szarmata sírból ismerünk.²¹ Keszthelyen is vannak római kori kiskőszegi leletek, pl. egy csoroszlya,²² és kerámiaanyag.²³ Pécsre is került római kori anyag.²⁴ A zombori Frey-gyűjtemény anyagából római kori szobrokat, valamint egy 4. századi hagymafejes fibulát kell kiemelni.²⁵ Szintén Frey Imre gyűjteményében volt egy dunavidéki lovasistenséget ábrázoló ólomtábla, amelyet 1943-ban közölt a szegedi régészeti intézet munkatársa, Oroszlán Zoltán.²⁶ A régi szakirodalomban magángyűjteményben lévő, kora 2. századi denárleletnek értelmezhető együttesre is utalnak.²⁷ A felsorolás nem teljes körű. Az elmúlt évtizedek kutatásai ellenére a batinai leletek többsége ma is a 19–20. század fordulójáról származik, amikor a gradaci – és számos más környékbeli – lelőhelyet szőlőültetvények telepítése során felfedezték, és a leletanyag „diaszpórája” intenzívvé vált.²⁸

1947-ben a Gradac tetején hatalmas jugoszláv–szovjet felszabadítási emlékművet emeltek, amely a római

falmaradványok jelentős részét elpusztíthatta. Az 1. században épült római castellum területén és környezetében 1970-től kezdve kiterjedt szondázó ásatások történtek, ezek részben máig közöletlenek. A *castellum*-hoz tartozó római település és temető maradványai töle délre fekszenek (a lelőhely neve Batina-Sredno).²⁹ A közelmúltban horvát kutatók megkezdtek a térség mikrorégiós, topográfiai kutatását, amelynek során számos új lelőhelyet azonosítottak a Báni-hegyek keleti oldalán.³⁰ A roncsolásmentes lelőhely-felderítések után, 2010-ben Sredno lelőhelyen szondázó kutatást is folytattak, amelynek során őskori (Kr. e. 9–7. sz.) sírok mellett 14 római temetkezést is feltártak (hamvasztásos és csontvázas temetkezések vegyesen, Kr. u. 1–3. század). A római temető *Ad Militare castellum*-ától a következő, *Ad Novas* megnevezésű erőd felé vezető út mentén húzódik (*Ad Novas* ma Vörösmart/Zmajevac település területén található).³¹ 2021-ben a lelőhelyet részletesen bemutató kiállítás nyílt Eszéken, amelyhez a kutatástörténetet részletesen feldolgozó, valamint az új ásatások anyagát is bemutató tanulmánykötet készült.³²

3. Hun kori leletanyag Kiskőszeg (Batina) területéről

1. lelet: Késő római kori – hun kori ezüst fibulák a sümegi, majd keszthelyi múzeum régi gyűjteményében (Magyarország, elpusztult)

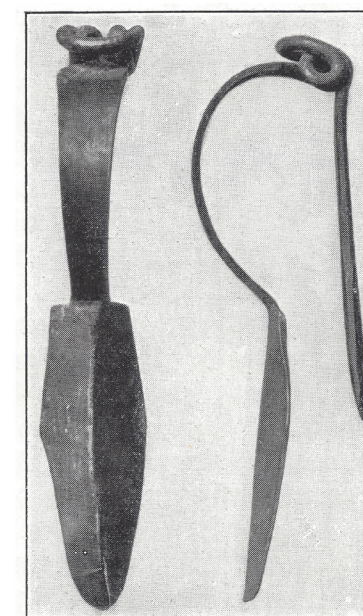
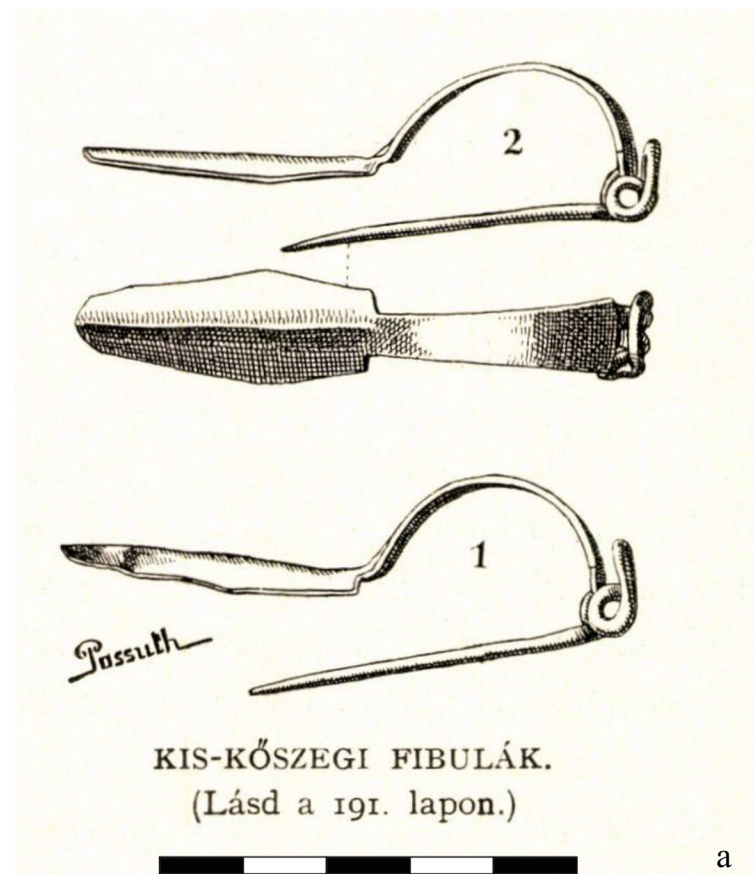
Két, egymáshoz hasonló, együtt őrzött fibula valószínűleg egy sírból származó fibulapárt alkotott. Az ezüstlemezből készült fibulák feje felső húros, egytagú kiképzésű, amelynek folytatását képezi a mindkét tárgyon épen maradt ezüst tű. A kengyel lemezes, a lábrész felé keskenyedő, a láblemez a nagyméretű lemezfibulákhoz hasonlóan hosszú, középtájon kiszélesedő alakú lemez, végén oválisan lekerekített végződéssel. A lemezt

középen egy hosszanti borda tagolja. A láblemezről a forrasztott tűtartók hiányoznak. Hosszuk 7 cm, súlyuk egyenként 9 gramm.³³ Régi leltári adatok alapján szélességük 1,3–2 cm, hosszuk 6,8 cm. (2. kép)

A fibulák lelőkörményeit, őrzési helyét az 1907-es első közlés nem említi. Eduard Beninger szerint a sümegi múzeumban őrzik őket. Zdenko Vinski ezt az adatot vette át, és az 1960-as évekig ezt idézte a leletekkel kapcsolatban.³⁴ Az információ részben helyes volt, hiszen a leleteket először az a Darnay Kálmán közölte, akinek régiséggyűjtő tevékenységéből Sümegen megalkult a Darnay Múzeum. A múzeum sorsát feldolgozó

tanulmány a kiskőszegi népvándorlás kori szórványleleteket név szerint is említi.³⁵ Beninger Fettich Nándor közbenjárására kapta meg a nála közölt fényképet,³⁶ így a gyűjteményi adat minden bizonnyal Fettichtől származik. A múzeumi anyagot 1937-ben azonban Keszthelyre költöztették, és az elszállításra előkészített leletanyag jelentős része szőnyegbombázás közben elpusztult a zalaegerszegi pályaudvaron a világháború végén, 1945 márciusában. Néhány kiskőszegi római lelet ma is található Keszthelyen (lásd fentebb), ugyanakkor a fibulák a keszthelyi leltárkönyvek tanúsága szerint az elpusztult leletanyaghoz tartoznak.³⁷

2. kép:
Ezüst fibulapár Kiskőszeg/Batina (HR) területéről, a Darnay-gyűjtemény anyagából (Magyarország) (1. lelet)

Forrás: saját szerkesztés Darnay 1907, 187. o. (a), és Beninger 1931, Fig. 2. (b) nyomán

¹⁶ Mozsolics 1954, 35. o.; Hunyadi 1957, 234–235. o.

¹⁷ Hampel 1878, 77. o.; Ltsz. Római Gyűjt. 92/1876. A sírt a Csáky/Csáki család (mindkét megnevezés előfordul) birtokán találták.

¹⁸ Radnóti 1938, 54. o., Taf. XVI. 5, XLVI. 4. Az edények közül a serpenyő azonban lehetséges, hogy Zomboron van, vö. Nađ–Nađ 1964, 28, Taf. XXXIX, 3.

¹⁹ Sellye 1939, IV. Pl. 7a-b; Szirmai 1997, 171. o.

²⁰ Bilkei 1980, 82, Kat. 144, Taf. IV.

²¹ Nagy 1945, 292–294. o., fig. 4, 8–9, 11–12; Juhász 1995.

²² Balassa 1972, 373. o., Abb. 33.

²³ Balatoni Múzeum, Ltsz. 58.732.1. és Mihácz-Pálfi Anett szíves tájékoztatása.

²⁴ A pécsi Janus Pannonius Múzeum leltárkönyvei alapján.

²⁵ Nađ–Nađ 1964, fibula: 27, Inv. Nr. 361, Table XXXVI. 3.; szobrok: Table XLVII–L.

²⁶ Oroszlán 1943.

²⁷ Éremleletek 1906, 141. o.

²⁸ Bojčić et al. 2009, 125–126. o.

²⁹ Pinterović 1971; Minichreiter 1987, 88–90. o.; Visy 1988, 126. o.; Sannader 2003, 137. o.

³⁰ Bojčić et al. 2009.

³¹ Bojčić et al. 2011. A legújabb, elsősorban őskori kutatási eredményeket ld. Dizdar et al. 2023, korábbi irodalommal.

³² Dizdar–Leleković–Hršak 2021. A kötethez a tanulmány kéziratának lezárása után jutottam hozzá.

³³ Darnay 1907 leírása után.

³⁴ Beninger 1931, 13. o.; Vinski 1957, 32; Sl. 78–79; Dimitrijević–Kovačević–Vinski 1962, 67, Kat. 64.

³⁵ Németh 1964, 10. o.

³⁶ Beninger 1931, fig. 13.

³⁷ Köszönöm Mihácz-Pálfi Anett segítségét (Balatoni Múzeum, Keszthely) a fibulák sorsának megállapításában! A Sümegről átvett leleteket Keszthelyen Török Gyula újrleltározta, a fibulák keszthelyi leltári száma D6869–70. volt. A háború után részletes veszteséglista készült, amelyeken a fibulák is szerepelnek.

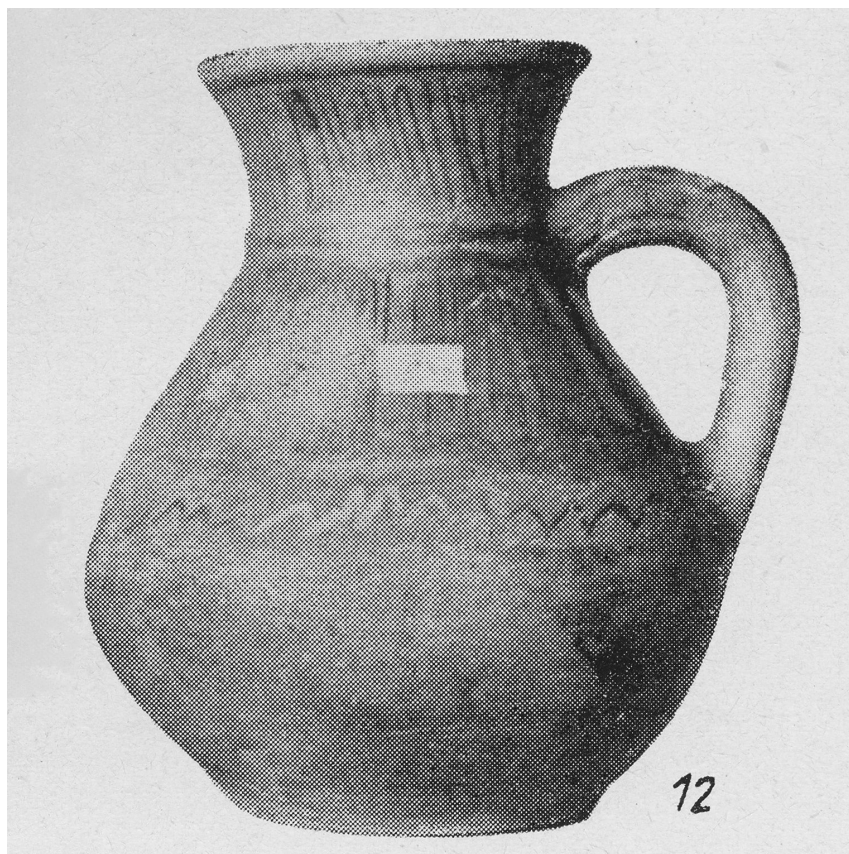
2–3. lelet: Hun kori szórvány korsó és római vagy hun kori gyöngyök, valószínűleg a zombori múzeum régi anyagában (Szerbia)

A korsó szürke, jól iszapolt, mélyen hasasodó. Szája tölcséres, nyakát borda tagolja. Füle a nyakból indul, felfelé ível, erős ívben a hasvonalon kívülre nyúlik, a váll díszített sávjához csatlakozik. Pereme és nyaka egyes, besimított függőleges vonalakkal díszített, maximális átmérője fölött fényezetlenül hagyott sávban besimított, egyenetlen hullámvonal. Hasa vízszintesen fényezett. Talppereme nincs, de fala rövid, konkáv ívvel csatlakozik a talpához. Méretadatokat közlője, Párducz Mihály nem közölt, de a táblaképen látható ¼ megjelölés alapján a korsó magassága 24 cm, peremátmérője 12 cm, maximális átmérője 20 cm körül van.³⁸ (3. kép)

Ugyaninnen egy „gyöngysort” is közölt Párducz.³⁹ Az összesen 21 db gyöngy összetartozásában nem lehetünk biztosak. A gyöngyanyag a következőkből állt: 4 hordóformájú kalciumgyöngy, 2 nagyobb gömbölyű kalciumgyöngy, 1 lapos kerek borostyán(?)gyöngy, 13 különböző színű és nagyságú gömbölyű üveg- és pasztagyöngyök, valamint 1 körteformájú ismeretlen anyagú gyöngy. Képet az együttesről nem közöltek. A korsót Párducz önálló katalógusszámon rögzítette, azaz a két lelet összetartozását bizonytalanul vélte. Csak az eredeti tárgyak tanulmányozása tudná eldönteni, hogy vajon szarmata, vagy római, esetleg hun kori jellegű leletegyüttessel állunk-e szemben; de a tágabb korszakhoz tartozás a kutató széles körű anyagismerete miatt szinte bizonyos.

3. kép:

Hun kori korsó Kiskőszeg/Batina (HR) területéről, a Zombori Városi Múzeum régi leletanyagából (Szerbia) (2. lelet)

Forrás: Párducz 1950, CIX. tábla 12. nyomán

³⁸ Egyedüli közlése: Párducz 1950, 38. o., 113. lh., CIX. t. 12.

³⁹ Párducz 1950, 38. o., 112. lh.

4. lelet: Hun kori szórvány korsó a pécsi Janus Pannonius Múzeum gyűjteményében (Magyarország)

Korongolt, szürke korsó. Tölcséresen kihajló peremű, hengeres nyakú, mélyen hasasodó, öblös testű korsó. Árkolt szalagfüle a nyakpárna alól indul. Nyaka és vállá lépcsős tagolással elválasztott. Nyaka és teste két díszítőmezőben függőleges, murgai stílusú, sűrű cikk-cakkvonalakkal díszített, amelyeket egymástól eltolva alakítottak ki egymás alatt. Magassága 18,5 cm, peremátmérője 6,1 cm, aljátérője 7,9 cm. Leltári száma: JPM Pécs 881.40 (4a. kép, lásd következő oldal)

Kiss Attila 1970. évi közlése szerint⁴⁰ a korsó 1918 előtt a múzeumba került leletanyag, mást azóta sem említ az irodalom a lelettel kapcsolatban. A pécsi leltárkönyvekből kiderül, hogy a korsót 1908. június 2-án ajándékozta a múzeumnak Kirschane Ödön kiskőszegi plébános, aki a leletet állítólag a plébánia szőlőjében találta.⁴²

5. lelet: Torzított koponya Bécsben (Ausztria)

1905-ben a település területéről Bécsbe küldtek egy torzított koponyát. A bécsi Naturhistorisches Museum-ban őrzött lelet lelőköörülményeiről semmit sem tudunk. Az adatot szintén Párducz Mihály közölte, Nemeskéri János antropológus feljegyzéseire hivatkozva.⁴³

6. lelet: Hun kori korsó a sümegi, majd keszthelyi múzeum régi gyűjteményében? (Magyarország, elpusztult)

A kiskőszegi ezüst fibulák utáni nyomozás közben jutott a szerző tudomására, hogy még egy hun kori korsót őrizhettek Kiskőszegről a Darnay-gyűjtemény anyagában, amely szintén az 1945 márciusában szőnyegbombázás során elpusztult leletanyaghoz tartozik. A keszthelyi

leltárkönyv megőrzött róla egy rajzot (5. kép, lásd következő oldal), azonban a leltárkönyvben szereplő méretek, és a leltárkönyvi rajz mellé felírt méretek nem egyeznek meg. Így a lerajzolt tárgy lelőhelyében nem lehetünk biztosak, az azonban szinte bizonyosan hun kori volt. Összegezve, lehetséges, hogy volt egy hun kori, kisméretű, galléros kiskőszegi korsó a Darnay-gyűjteményben.⁴⁴

4. Bepillantás a szegedi egyetem délvidéki kutatásaiba az 1940-es években

A Párducz Mihálynál a szarmata kori leletanyag között közölt kiskőszegi leleteknek figyelemre méltó, önmagán túlmutató története van. Párducz Mihály 1950. évi monográfiájában rengeteg olyan szarmata – vagy annak vélt – leletanyagot közölt, amelynek elsődleges forrása ma ez a könyv, hiszen a leletek egy része megsemmisült, elkallódott, vagy azóta is új feldolgozás nélkül lappang elsősorban magyarországi és szerbiai gyűjteményekben. A leletekkel való foglalkozást megnehezíti, hogy a leletanyaghoz nemcsak leltári számokat, hanem az őket őrző gyűjteményeket sem nevezte meg. Egyedül a monográfia-sorozat elején sorolta fel azon gyűjtemények listáját, ahol megfordult.⁴⁵ A gyűjtés túlnyomó részét az 1930-as években végezte el Magyarországon. (Párducz Mihály Fehértemplom/Bela Crkva vajdasági településén született 1908-ban, és egyetemi tanulmányait 1932-ben végezte el a Szegedi Tudományegyetemen.) A gyűjtőmunkát 1940-ben zárta le a Nemzeti Múzeum régészeti anyagával.⁴⁶ Az említett 1941-es felsorolásban délvidéki gyűjtemények anyaga egyáltalán nem szerepel. Korábban azonban Párducz számos leletanyagot közölt a mai országhatárokon kívülről,⁴⁷ de akkor még elsősorban irodalmi adatok alapján. A későbbiekben, elsősorban az 1950-ben megjelent monográfiájában azonban számos bácskai lelet elsődleges közlését is elvégezte. Ezt a munkát a második

⁴⁰ Kiss 1970, Table 1, 2; Kiss 1979, 334; Severin 1982, 474, 5.15, Taf. 38; Gábor–Nagy 2004, 122; Vágó 2015, 375, VI. 34.

⁴¹ Kiss 1970, 120. o.

⁴² Köszönöm Majdán Mira, Szabó Gergő és Neményi Réka kollégák (JPM, Pécs) szíves segítségét a kérdésben!

⁴³ Párducz 1963, 30, 46. o. lh.

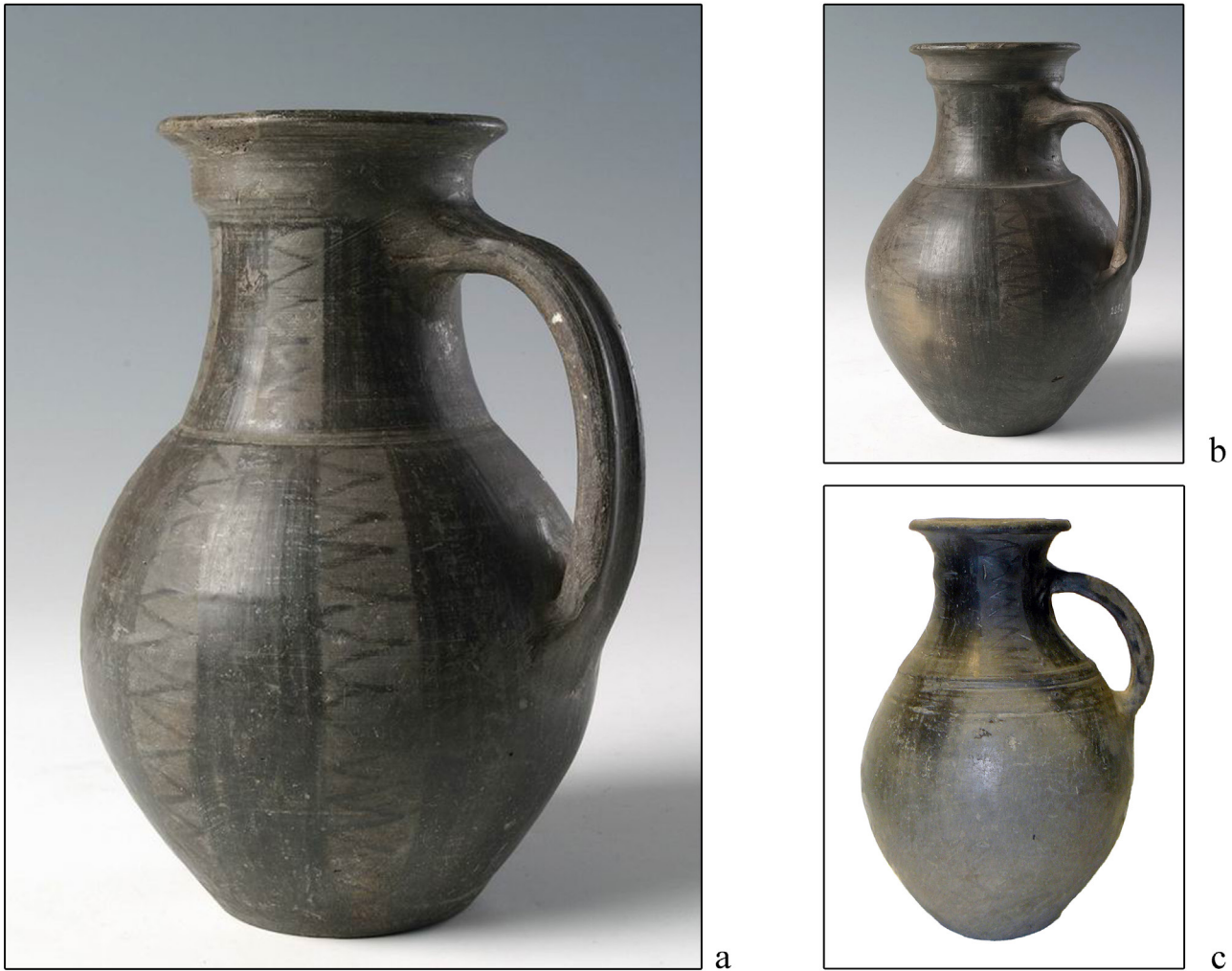
⁴⁴ Köszönöm Mihácz-Pálfi Anettnek, hogy a leletre a figyelmem felhívta!

⁴⁵ Párducz 1941, 8. o.

⁴⁶ X. Y. 1940, 193.

⁴⁷ Párducz 1931.

4. kép:
Hun kori korsó Kiskőszeg/Batina (HR) területéről, a pécsi Janus Pannonius Múzeum leletanyagából (4. lelet) (a), és közeli analógiái Babarcról (b), valamint Kistokajról (c)

Forrás: : a–b: © Janus Pannonius Museum, Modern Magyar Képtár gyűjteménye, c: fénykép: Masek Zsófia

5. kép:
Leltárkönyvi adat, amely egy további hun kori korsóra utalhat Kiskőszeg/Batina (HR) területéről, a keszthelyi Balatoni Múzeum Darnay Gyűjteményének leltárkönyvéből (6. lelet)

Leltári szám	Beszerezés ideje	T Á R G Y	Darab	Érték	J e g y z e t
				P f	
XII.38.		hun. korsó			
6522.		Edény; égetett agyag 40-110-42 mm.	1		Lh. Kiskőszeg
XI.28.					

Forrás: Balatoni Múzeum, Keszthely; Fotó: Mihácz-Pálfi Anett

világháború alatt végzett tevékenysége tette lehetővé, és kutatásaim alapján a leletek túlnyomórészt a zombori múzeum régi anyagát teszik ki.

Banner János vezetésével a szegedi tudományegyetemen (akkor: Horthy Miklós Tudományegyetem) 1941-ben megalakult az Alföldi Régészeti Kataszteri Intézet, amely egy nagyobb, megvalósulatlan vállalkozás, a Magyar Régészeti Kataszteri Intézet helyett született meg.⁴⁸ A célkitűzés – a teljes régészeti anyag kataszterbe vétele – szinte megvalósíthatatlan feladat volt, azonban Banner és tanítványai mai szemmel nézve is hatalmas anyagokat rendeztek néhány év alatt a dél-alföldi múzeumokban. Jelenleg csak Bannernak ezt a témánk szempontjából releváns megállapítását emelnénk ki a programadó közleményből: „Délvidéki leletek fognak előkerülni nemcsak a Nemzeti Múzeumból, de a szegediből éppenúgy, mint a belgrádból, vagy esetleg a zágrábiból és egészen biztosan a bécsiből.”⁴⁹ Az Intézet ugyanis a Délvidék visszacsatolása után többek között a bácskai területek múzeumi anyagának rendezését tűzte ki feladatául, a Múzeumok Országos Főfelügyelőségének megbízásából és anyagi támogatásával.⁵⁰ A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat zombori múzeumát, azaz a Bácskai Múzeum gyűjteményeit Párducz Mihály 1943-ban önálló írásban méltatta,⁵¹ egy másikban pedig az elvégzett munkáról számolt be.⁵² 1943 során, nagyjából egy fél év leforgása alatt Szegeden rendezték, restaurálták, újraleltározták a Bácskai Múzeum leletanyagát, és mintegy 3000 tárgyat lefényképeztek. A leletanyagot 1943 októberében visszaszállították a zombori múzeumba, és novemberben már meg is nyitották a leletanyagból készített kiállítást.⁵³ Banner szerint „a Bácskai Múzeum és az egész Bácska régészeti anyagát felölelő katalógus előkészítése most van folyamatban s kilátás van arra, hogy a Kataszteri Intézet kiadásában 1944 év folyamán meg is jelenik.”⁵⁴ A munka sajnos már nem jelent meg.

A magyar múzeumügynek ez a 2. világháború alatti speciális fejezete, tudománytörténeti szempontból, egyelőre feldolgozatlan. Elsősorban a szegedi Intézet folyóirata, a Dolgozatok hasábjaiából rekonstruálható, hogy – a trianoni békeszerződés után Kolozsvárról Szegedre áttelepült – egyetemi intézet munkatársai az 1940-es években nemcsak délvidéki, hanem erdélyi, felvidéki és kárpátaljai múzeumok rendezésével is foglalkoztak. Talán ettől nem teljesen független az a tény, hogy a szovjet megszállás előtt a munkatársak többsége elmenekült. Párducz Mihály Banner Jánossal együtt menekült el az utolsó napokban Szegedről a Dunántúlra a szovjet hadsereg előtt, és később mindketten Budapesten telepedtek le.⁵⁵ A délvidéki múzeumikutatásokban és feltárásokban szintén részt vett, és 1944-ben Ausztriába, majd az USA-ba emigrált Foltiny István később visszatért a térségbe, és 1970-ben éppen Kiskőszegen kezdett régészeti feltárásokba amerikai–jugoszláv együttműködés keretében, a Smithsonian Institution (Washington D.C.) támogatásával. Ez egyáltalán nem lehet véletlen, Foltiny 1943. januártól augusztusig ugyanis Berlinben tartózkodott, és a berlini Collegium Hungaricum tagjaként a „Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte” gyűjteményében rendezte a magyarországi eredetű régészeti leleteket. Az erről a munkáról beszámoló közleményében részletesen kitért bácskai és Baranya megyei, köztük kiskőszegi vaskori leletekre is, valamint arra, hogy a rendszerező munkát a háború után is kívánni folytatja.⁵⁶ A szakmai munkát és a térséggel való foglalkozást az emigrációból is folytatta.

Számunkra jelenleg az releváns, hogy a korai kutatási adatokból is egyértelmű volt, hogy számos kiskőszegi lelet a zombori múzeumban talált otthonra. Párducz egy híradása is megerősíti, hogy „a Dunántúl határos területeiről is meglepően gazdag gyűjteményét őrzi a múzeum a különböző korok leleteinek”, amelyek közül külön kiemeli „a preszkita idők egyik leggazdagabb lelőhelyét”, Kiskőszeget.⁵⁷ Későbbi publikációiban számos olyan bácskai lelőhely leírása és fényképanyaga megtalálható, amelyet itt név szerint is kiemel, például a

⁴⁸ Banner 1942; Banner 1943a.

⁴⁹ Banner 1942, 47. o.

⁵⁰ Lásd részletesebben Korek 1990, 19–20. o.; Pintér-Nagy 2020, 20–26. o.

⁵¹ Párducz 1943a.

⁵² Párducz 1943b.

⁵³ Banner 1943b.

⁵⁴ Banner 1943a, 216. o.

⁵⁵ Banner 1990; Pintér-Nagy 2020.

⁵⁶ Foltiny 1943.

⁵⁷ Párducz 1943a, 522. o.

vajszkai (SR), bácsmadarasi (HU)⁵⁸ és kiszácsi (SR) szarmata kori, halmos temetkezéseket is tartalmazó temetők leletanyagait. A Magyarország szovjet megszállása után megjelent régészeti feldolgozásokban a délvidéki múzeumi gyűjtést Párducz természetesen nem hangsúlyozta, sőt, nem is említette meg. Ugyanakkor a felgyűjtött leletanyagot valószínűleg gond nélkül beemelte és értékelte az 1950–1960-as évek feldolgozásaiban.

5. A hun kori leletanyag értékelése

A kisköszegi hun kori sírok pontos lokalizációja kérdéses, bár a pécsi korszak – először most publikált – lelőhelye, a kisköszegi plébánia szőlője a jövőben lehetséges, hogy azonosítható lenne. A leletek egy lelőhelyhez tartozását megítélni azonban lehetetlen, mert a Horvátországon kívülre, három országba szétszóródott leletek közül egy esetben sem rendelkezünk az előkerülés évének biztos adatával. A leletek első említése vagy múzeumba kerülése, ahol rendelkezésre áll, azonban tanulságos: 1905, 1907, 1908. A kerámiák alapján legalább két hun kori sír rekonstruálható, illetve, amennyiben a torzított koponyát és a fibulákat is önálló lelet-együttesek részének tekintjük, négy. A fibulák és az esetlegesen hun kori gyöngysor női sírokra utalnak, a kerámiák és a koponya esetében ez bizonytalan.

Sajnos Párducz a kisköszegi 2. számú (zombori) hun kori korszak jelentőségét, korát nem ismerte fel, így az későbbi, hun kort érintő tanulmányaiban nem kapott helyet. A korszak formája és díszítésrendszere is jellegzetesen hun kori, tölcséres peremmel, nyakpárnával, mélyen hasasodó testtel, a hason húzódo egyes hullámvonallal. Jó párhuzama a gyulai szórvány korszak,⁵⁹ az új sírleletek közül a kecskeméti idézhetjük. Fényképe alapján felületkezelése nem gyorsan forgó korong használata közben készült, amely hun kori keltezésre, és valószínűleg barbár (azaz nem pannoniai iskolázottságú) mesterre ill. fazekasműhelyre utal.⁶⁰ Az idézett

párhuzamok jóval közelebbiek a késő római pannoniai besimított kerámia és a pannoniai langobard területek leletanyagánál. Az edény vonalvezetése a kisméretű békésszentandrás-makkosi, szentes-gyógyszertári és kökényzugi gepida kori korsókéra is emlékeztet,⁶¹ de ilyen mérettartományban a gepida anyagban ez a forma már nem jelentkezik.

A 4. számú (pécsi) korszak egy ritka hun kori edénycsoporthoz tartozik, amelyen a besimított díszítés a teljes testen végighúzóódik. Két szoros párhuzama közül egy ugyanabból a régióból, Baranyából került elő, lelőhelye Babarc. Az együttesben más keltező értékű lelet nem volt, de a sír római módra téglafalazott sír volt.⁶² A másik jó párhuzam az Alföld északi pereméről származik. A kistokaji korszak leletgyűjtése jól keltezhető a D2 periódusra, azaz a hun kor utolsó évtizedeire.⁶³ A kistokaji korszak a legtöbb elemében hasonló; bár a díszítése közvetlenül a perem alatt kezdődik, hasrész pedig díszítetlen, és csak függőleges fényezés fut rajta végig. A baranyai leletek nem keltezhetők egyértelműen sem későbbre, sem korábbra a kistokaji sírnál. Ezek az edények olyan hun kori interregionális kapcsolatokra figyelmeztetnek, amelyek a római határ elmosódását, a határok közti átjárhatóságot jelzik. (4a–c. kép)

A fibulák az egyetlen leletek az itt tárgyaltak közül, amelyeket rendszeresen idéz a régebbi jugoszláv, valamint a modern horvát szakirodalom is. Általában a 4. század 2. felére, vagy az 5. század elejére keltezik őket. Értékelésük többnyire nyugati gót szövetségesek, lényegében foederati-elemek jelenlétével magyarázza a leleteket; azaz olyan közösségek hagyatékának tulajdonítják őket, akikre a pannoniai adminisztráció a határőrzési feladatokat rábízta nem sokkal a határ végleges összeomlása előtt. Az értékelés és a keltezés is Zdenko Vinski munkájára megy vissza.⁶⁴ Vinski kifejezetten „prehunkori” gót leletanyagnak értékelte őket, és tipológiai alapon a 4. század végére keltezte őket, egyértelműen Beninger gót elméletét átvéve.⁶⁵ A kisköszegi

fibulákat ugyanis már Beninger is kiemelte, és a nagyméretű hun kori lemezfibulák felé mutató átmeneti formának tekintette őket.⁶⁶ A fibulákkal kapcsolatos elmélet tehát 100 éves, azonban a leletek ma is ritka, hibrid típusúnak tarthatók.

A fibulák legjobb párhuzama, díszített lábbal, ahogy arra Vinski is figyelmeztetett, a közeli Hercegszöllősen (Kneževi Vinogradi, HR) került elő.⁶⁷ Azonban a leletek szerkezetileg különbözőek. A hercegszöllősi fibula Vinski alapján aláhajtott lábú, ahol a lemez végét a kengyel tövére tekercselték. Ez a forma téglalap alakú lábakkal gyakori az 5. század elején is,⁶⁸ ritkán rombuszosan kisélesedő, lemezes lábakkal is előfordul.⁶⁹ A batinai fibulák lába azonban, ahogy Darnay leírásából egyértelműen kiderül, a láblemezhez volt forrasztva, hasonlóan a hun kori lemezfibulák kialakításához. Ma is megállja tehát a helyét az, hogy a kisköszegi leletek a nagyméretű lemezfibulák felé mutató átmeneti formát jelentenek, de ma már az is látszik, hogy valószínűleg egy regionális vagy lokális helyi változattal állunk szemben. Ezért a szórványleletek esetében bizonytalan, hogy valóban korábbra keltezhetők-e a nagyméretű lemezfibuláknál, vagy velük egykorú, széles körben el nem terjedt formaváltozatot jelentenek-e.

A Bécsbe került torzított koponya friss keleti eredetű úúj romanizált lakossághoz hasonló biológiai háttérrel rendelkezett, de ebben az esetben a keleti lakosság fizikális közelségére és évtizedek óta – az egyén születése óta – átvett tradícióval kell számolnunk. Szem előtt kell tartanunk azonban azt is, hogy a koponya a hun kor utáni gót-gepida időszakból is származhat. A koponya ugyan szórvány lelet, de felbukkanása és vizsgálata esetén a torzítás pontos módszere további adatokat szolgáltathat keltezéséről és kulturális hovatartozásáról.

A térség további 5. századi leleteire e rövid tanulmány nem tud kitérni, de hun kori leletanyag a szomszédos falvakból is rendelkezésre áll, régóta ismertek pl. Vörösmart/Zmajevac (*Ad Novas*) és Pélmonostor/Beli Manastir területéről.⁷⁰ A kora népvándorlás kori

lelőhelyek száma lassan, de biztosan nő a térségben. Természetesen a keleti jellegű leletanyag – ahogyan Pannonia más területein is – az 5. század második felében, a hun kori utáni germán királyságok idejéből is folytatódik a térségben; és a leletek kronológiai besorolása nem minden esetben egyértelmű.⁷¹

6. Összegzés

A horvátországi Kisköszeg (horv. Batina, lat. *Ad Militare*) rég előkerült hun kori leletanyaga ausztriai, magyarországi, és szerbiai gyűjteményekbe szóródott szét. Egy ritka típusú fibulapár az egyetlen, amelyet a nemzetközi kutatás eddig idézett a lelőhellyel kapcsolatban. Róluk megállapítottuk, hogy 1945-ben bombázás során elpusztultak Magyarországon. A fibulákat általában a klasszikus hun kor elé keltezik, de valószínűleg tágabb időbeli kontextusba helyezhetők, és az 5. század későbbi évtizedeiből (a század első feléből) is származhattak. A bemutatott többi leletnek régi, elszórt szakirodalmi adatok segítségével akadtunk nyomára. Ezek jól érzékeltetik, hogy a településről származó hun kori leletanyag nem tekinthető egyértelműen római kor végi, „foederati”-leletanyagnak. A hun kori korszak közül az egyik jól keltezhető a D2 periódusra (ma Pécs, Magyarország). A másik is hasonló időszakba tartozhat (Zombor, Szerbia). Mindenesetre egyik edény sem tűnik római jellegű besimított árunak, hanem hun kori, barbár készítménynek, és szinte biztosan különböző műhely-hagyományok termékei voltak. A torzított koponya (Bécs, Ausztria) friss keleti eredetű lakosságra utalhat, de bizonytalan keltezése miatt más értelmezései is adódnak. Minden bizonytalanság ellenére is egyértelműnek tűnik, hogy Pannonia hun foglalásának időszakában *Ad Militare* környékén is új népelemek telepedtek meg, akik – más valeriai (kelet-pannoniai) *limes*-objektumok esetéhez hasonlóan – halottaikat a római erőd és a hozzá tartozó település környékén helyezték örök nyugalomra.⁷²

⁵⁸ A lelőhely ma Magyarországon található, de mivel régen Bács-Bodrog vármegyéhez tartozott, a korai ásatásokból származó leletek egy része Zomboron (más része Budapesten) található. Monografikus közlése: Köhegyi–Vörös 2011.

⁵⁹ Alföldi 1932, 48. o., XXVII. t. 6.; Párducz 1950, CXXXI. t. 11.

⁶⁰ Masek 2013; Masek 2023, 200–202. o.

⁶¹ Csallány 1961, Taf. CIII. 1; Csallány 1961, 30. o., Taf. XX. 2; Nagy 2005, Taf. 35. 2.

⁶² Kiss 1970, 120. o.; Table I, 1.

⁶³ Tejral 2007, 73. o. („kései D2 periódus”; ca. 420/430–450), Abb. 7.8–10; Tejral 2011, 353. o., Abb. 278.

⁶⁴ Kovačević 1960, 41. o., sl. 96. (tévesen a zágrábi múzeum anyagához sorolja a leletet); Pinterović 1971, 76. o.; Minichreiter 1987, 97. o.; Bojčić et al. 2009, 128. o.; Gračanin 2011; szintén említi Takács 2022, 390. o.

⁶⁵ Vinski 1957, 32. o.; Dimitrijević–Kovačević–Vinski 1962, 67. o., Kat. 64.

⁶⁶ Beninger 1931, 13. o.

⁶⁷ Dimitrijević–Kovačević–Vinski 1962, 68. o., Kat. 67. 1955. évi szórvány-lelet, az eszéki múzeum anyagában.

⁶⁸ Nagy 2007, 112. o. (Budapest XI, Budafoki út); Tejral 2011, Abb. 196 (Szentendre).

⁶⁹ Pl. Fântânele-Rât, Tejral 2011, 61. o., Abb. 30. 6–7, 9.

⁷⁰ Dimitrijević–Kovačević–Vinski 1962, 67–70. o.; Minichreiter 1987, 97–100. o.

⁷¹ Rapan Papeša 2020; Takács 2022, 390–392. o.

⁷² A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. (A pályázat témájának címe: Hun kori sírkerámia a Kárpát-medencében.)

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00281/19) támogatásával készült.

Irodalom

- Alföldi, András (1932). *Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*. Archaeologica Hungarica, IX. Budapest: Magyar Történeti Múzeum.
- Balassa Iván (1972). Fejezetek az eke és a szántás Balaton környéki történetéből (Abschnitte aus der Geschichte des Pfluges und des Pflügens in der Balaton-Gegend). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 11, pp. 357–399.
- Banner János (1942). Régészeti feladatok a Délvidéken. *Délvidéki Szemle*, I (1–2), pp. 45–51.
- Banner János (1943a). A Horthy Miklós-Tudományegyetem Alföldi Régészeti Kataszteri Intézete. *Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből*, XIX, pp. 214–217.
- Banner János (1943b). A Bácskai Múzeum megnyitása Zomborban. *Délvidéki Szemle*, II (12), pp. 563–564.
- Banner János (1990). *Békés–Koloszvár–Jászberény–Szeged (Banner János emlékiratai 1945-ig)*. Sajtó alá rendezte Jankovich B. Dénes. Gyula: Békés Megyei Levéltár.
- Beninger, Eduard (1931). *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*. Mannus-Bibliothek 51. Leipzig: Curt Kabitzsch.
- Bilkei Irén (1980). Römische Schreibgeräte aus Pannonien. *Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve*, 18 (1977/1978) [1980], pp. 61–90.
- Bojčić, Zvonko; Dizdar, Marko; Hršak, Tomislav és Leleković, Tino (2009). Terenski pregled područja Batine (Field Survey of the Batina Area). *Annales Instituti Archaeologici*, V (1), pp. 125–129.
- Bojčić, Zvonko; Dizdar, Marko; Hršak, Tomislav és Leleković, Tino (2011). Rezultati probnih istraživanja nalazišta Batina–Sredno 2010. godine (Results of the 2010 Trial Excavations of the Batina–Sredno Site). *Annales Instituti Archaeologici*, VII, pp. 13–19.
- Csallány, Dezső (1961). *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*. Archaeologica Hungarica, XXXVIII. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Darnay Kálmán (1907). Kis-kőszegi fibulák. *Archaeologiai Értesítő*, 27, p. 191.
- Ložnjak Dizdar, Daria; Metzner-Nebelsick, Carola; Rajić Šikanjić, Petra; Barbir, Antonela és Fileš Kramberger, Julia Katarina (2023). Two Graves from Batina: An indication of the economic role and social status of women near the Danube in the Early Iron Age. *Arheološki vestnik*, 74, pp. 161–188. <https://doi.org/10.3986/av.74.04>
- Dizdar, Marko; Leleković, Tino és Hršak, Tomislav (2021). Batina – tisućljetni svjetionik na Dunavu (Batina – a Millenium Light-Tower on the Danube). Osijek: Arheološki muzej Osijek.
- Dimitrijević, Danica; Kovačević, Jovan és Vinski, Zdenko (1962). *Seoba naroda – Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*. Zemun: Narodni muzej.
- Foltiny István (1943). Magyarországi eredetű régészeti leletek a berlini „Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte” gyűjteményében és raktárában. *Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből*, XIX, pp. 218–220.
- Foltiny, Stephan (1961). Über die Fundstelle und Bedeutung der angeblich aus Kiskőszeg stammenden hallstattzeitlichen Bronzen des R. G. Zentralmuseums in Mainz. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 1961, pp. 175–189.
- Gábor Olivér és Nagy Erzsébet (2004). Válogatás a Régészeti Osztály műtárgyaiból (A selection from the exhibits of the Archaeological Section). *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 48–49 (2003–2004), pp. 115–129.
- Gallus, Sándor et Horváth, Tibor (1939). *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Trouvailles archéologiques du premier Âge du fer et leur relations avec l'Eurasie*. Dissertationes Pannonicae, Ser. II. 9. Budapest: Institut de numismatique et d'archéologie de l'Université Pierre Pázmány.
- Grosschmid Gusztáv (1889). Történelmi szemle. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 5 (3–4), pp. 206–209.

- Grosschmid Gusztáv (1891a). Bács-Bodrog vármegye római érem gyűjteményei. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 7 (1), pp. 1–18.
- Grosschmid Gusztáv (1891b). Praehistoricus és római cserépedények a vármegye gyűjteményében. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 7 (4), pp. 188–189.
- Gubitza Kálmán és Trencsény Károly (1908). *A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Múzeumának kalauza*. Zombor: Bittermann Nándor és fia könyv- és könyomdája.
- Hampel, Josef (1878). Fundberichte aus Oesterreich-Ungarn. Archäologisch-epigraphischer Bericht aus Ungarn. *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich*, 2 (2), pp. 67–80.
- Hunyadi Ilona (1957). Kelták a Kárpát-medencében: Leletanyag. *Régészeti Füzetek*, 2. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum.
- Juhász Irén (1995). Glasiertes Gefäß aus Szarvas. *Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve*, 25, pp. 15–21.
- Jung Ferenc (1890). Kis-Kőszeg (Batina), Monografia I. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 6 (1), pp. 1–16.
- Kemenczei Ágnes (2014). A pesti régiségkereskedések kapcsolatai a Nemzeti Múzeummal a dualizmus korában. *Folia Historica*, 29, pp. 59–73.
- Kiss, Attila (1970). Unpublished finds from the V. century originated from Transdanubia in the British Museum and the Janus Pannonius Museum. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1969–1970, pp. 119–123.
- Kiss Attila (1979). A népvándorlás és a magyar honfoglalás kora Baranyában. In Bándi Gábor (szerk.), *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig* (pp. 331–415). Pécs: Baranya Megyei Levéltár – Janus Pannonius Múzeum.
- Korek József (1990). Banner János és a „szegedi régészeti iskola” (1922–1945). In Fodor István (szerk.), *Emlékkönyv Banner János születésének 100. évfordulójára* (pp. 9–28). Szeged: Móra Ferenc Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum.
- Kovačević, Jovan (1960). *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka*. Vojvodanski muzej posebna izdanja, II. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Ny. Kovacsóczy, Bernadett; Rácz, Zsófia; Mozgai, Viktória; Marcsik, Antónia és Bajnóczi, Bernadett (2021). Archaeological and natural scientific studies on the Hun-period grave from Kecskemét-Mindszenti-dűlő. In Rácz, Zsófia and Szenthe, Gergely (Eds.), *Attila's Europe? Structural*

- Transformation and Strategies of Success in the European Hun period* (pp. 305–326). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kovács, Tibor (1998–1999). A Bronze and an Iron Age Hoard from Kiskőszeg (Battina, Yugoslavia). *Savaria*, 24 (3), pp. 23–31.
- Kőhegyi Mihály és Vörös Gabriella (2011). *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék.
- Kőszegi Ferenc (1988). *A Dunántúl története a későbronzkorban*. BTM Műhely, 1. kötet. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.
- Masek, Zsófia (2013). Die kulturellen Beziehungen der hunnenzeitlichen Eliten im östlichen Mitteldonaubegebiet am Beispiel der einglättverzierten Drehscheibenkeramik. In Hardt, Matthias and Heinrich-Tamáska, Orsolya (Hrsg.), *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschaft- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donaauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Tengelic, 16-19.11.2011* (pp. 229–251), Weinstadt, Jan Thorbecke Verlag.
- Masek Zsófia (2023). A Közép-Tisza-vidék településtörténete a Kr. u. 4–6. században: Szarmaták, hunok, gepidák (The Settlement History of the Central Tisza Region in the 4th–6th Centuries AD: Sarmatians, Huns, Gepids). *Monumenta Archaeologica Barbarorum inter Pannoniam Daciamque*, 2. Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Damjanich János Múzeum. <https://doi.org/10.62150/MABiPD.2.2023>
- Maráz Borbála (1983). La Tène-kori leletek Jugoszláviából és Romániából magyarországi múzeumokban (La Tène finds from Yugoslavia and Rumania in Hungarian Museums). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 27 (1982), pp. 107–116.
- Mák Ferenc (2017). A megyében a hazát szeretni – A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat története és működése („To Love the Fatherland through the County” The History and Activities of the Historical Society of Bács-Bodrog County). *Századok*, 151 (1), pp. 75–118.
- Minichreiter, Kornelija (1987). Arheološko blago Baranje. *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, 5 (1986–1987), pp. 43–142.

- Mozsolics, Amália (1954). Neuere hallstattzeitliche Helm-funde aus Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 5, pp. 35–54.
- Nađ, Iván – Nađ, Pál (1964). *Katalog arheološke zbirke Dr. Imre Frey-a*. Sombor: Gradski muzej Sombor.
- Nagy László (1945). Zöldzománcos római dísztal Budáról. Adatok a pannóniai zománcos kerámiához (La vase de luxe à glaçure verte de Buda). *Budapest Régiségei*, 14, pp. 283–302.
- Nagy László (1979). A tűzikutya és a holdidol kérdése magyarországi leletek alapján. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 14, pp. 19–73.
- Nagy, Margit (2005). Szentes-Gyógyszertár. In Cseh, János; Istvánovits, Eszter; Lovász, Emese; Mesterházy, Károly; Nagy, Margit; M. Nepper, Ibolya és Simonyi, Erika, *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet II. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* (pp. 117–119). Budapest.
- Nagy Margit (2007). Kora népvándorlás kori sírleletek Budapest területéről (Grabfunde aus der frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet von Budapest). *Budapest Régiségei*, 40, pp. 95–155.
- Németh Péter (1964). Emlékezés Darnay Kálmánra. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2, pp. 5–18.
- Oroszlán Zoltán (1943). A dunavidéki lovasistenségek két új pannóniai emléke (Zwei neue Denkmäler der donauländischen Reitergottheiten). *Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből*, XIX, pp. 145–163.
- Párducz, Mihály (1931). A nagy magyar Alföld római kori leletei. Römerzeitliche Funde des grossen ungarischen Alföld. *Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből*, VII, pp. 74–187.
- Párducz, Mihály (1941). A szarmatakor emlékei Magyarországon I. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I. *Archaeologia Hungarica*, XXV. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Párducz Mihály (1943a). A Bácskai Múzeumról. *Kalangya*, XII (11), pp. 521–522.
- Párducz Mihály (1943b). A zombori Bácskai Múzeum anyagának leltározása és restaurálása. *Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből*, XIX, pp. 213–214.
- Párducz, Mihály (1950). A szarmatakor emlékei Magyarországon III. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III. *Archaeologia Hungarica*, XXX. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

- Párducz, Mihály (1963). Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. *Studia Archaeologica*, 1. Budapest Magyar Nemzeti Múzeum.
- Pintér-Nagy Katalin (2020). Párducz Mihály munkássága a szegedi régészeti intézetben (Mihály Párducz's activity in the Szeged Institute of Archaeology). In Istvánovits, Eszter and Kulcsár, Valéria (eds.), *Párducz 111. – Konferencia Párducz Mihály (1908–1974) emlékére. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről*, 8 (pp. 13–32). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék.
- Pinterović, Danica (1971). Limesstudien in der Baranja und in Slawonien. *Archaeologia lugoslavica*, 9 (1968), pp. 55–82.
- Radnóti, Aladár (1938). *Die römischen Bronzegefässe von Pannonien*. Dissertationes Pannonicae, Ser. II. 6. Budapest: Budapest: Institut für Münzkunde und Archäologie der Pázmány-Universität.
- Rapan Papeša, Anita (2020). Arheološki spomenici Velike seobe naroda u Srijemu – 60 godina poslije (Die archäologischen Denkmäler der großen Völkerwanderungszeit in Syrmien – 60 Jahre später). In Jarak, Marko; Bunčić, Marina (eds.), *Zdenko Vinski – život i znanstveni rad. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 2016. godine* (pp. 173–182). Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Sanader, Mirjana (2003). The Ripa Pannonica in Croatia. In Visy, Zsolt (ed.), *The Roman Army in Pannonia: An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica* (pp. 135–142). Pécs: Janus Pannonius Múzeum.
- Sellye, Ilona (1939). Császárkori emailmunkák Pannoniából. Les bronzes émaillés de la Pannonie romaine. *Dissertationes Pannonicae*, Ser. II. 8. Budapest: Institut de numismatique et d'archéologie de l'Université Pierre Pázmány.
- Severin (1982). Zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Ausstellung des Landes Oberösterreich 1982 im Stadtmuseum Enns. Hrsg.: Straub, Dieter. Linz: Oberösterreichisches Landesmuseum.
- Szirmai, Katalin (1997). Niello decorated Horse Harness Ornament from Albertfalva. *Balácai Közlemények*, 5, pp. 171–177.
- Takács Miklós (2022). Széljegyzetek a Kárpát-medence déli részének hun kori településtörténetéről (Side notes on the settlement history of the southern parts of the Carpathian Basin in the Hunnic period). In Takács, Miklós; Masek, Zsófia; Samu, Levente és Vida, Tivadar (eds.), *Artificia Mirabilia. Tanulmányok Vaday Andrea tiszteletére. Studies in honour of Andrea Vaday* (pp. 385–399). Budapest: ELKH BTK Régészeti Intézet.

- Tejral, Jaroslav (2007). Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen „gentes“ im Mitteldonaunraum aus der Sicht der Archäologie. In Tejral, Jaroslav (Ed.), *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit* (pp. 55–120). Spisy Archeologického Ústavu AV ČR, Brno 26. Brno: Archeologický ústav AV ČR.
- Tejral, Jaroslav (2011). *Einheimische und Fremde. Das nord-danubische Gebiet zur Zeit der Völkerwanderung*. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR, Brno 33. Brno: Archeologický ústav AV ČR.
- Trencsény Károly (1903). Társulati ügyek. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 19 (1), pp. 19–56.
- Vágó Ádám (2015). *A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

- Vinski, Zdenko (1957). Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu (Die archäologischen Denkmäler der grossen Völkerwanderungszeit in Syrmien). *Situla. Dissertationes Musei Nationalis Labacensis*, 2, pp. 3–79.
- Visy, Zsolt (1988). *Der pannonische Limes in Ungarn*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- X. Y. (1906). Éremleletek. *Numizmatikai Közlöny*, 5 (4), pp. 139–142.
- X. Y. (1940). A Régiségtudományi Intézet személyzetének és külső munkatársainak régészeti munkássága 1940-ben. *Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből*, XVI, pp. 190–194.

FODOR ANDREA

Erasmus követői a kora újkori Magyarországon

1. A dolgozat célja, témája és annak történelmi háttere

Nem kétséges, hogy Rotterdami Erasmus (1466–1536), a humanisták fejedelme, korának egyik legnagyobb hatású gondolkodója.¹ Egyszerre teológus, filozófus és filológus, aki bölcs mondanivalója aktualitásából szinte semmit sem veszített. Műveit forgatva az olvasó néha elfelejti, hogy a 15–16. században jár, és nem a jelenben, olyannyira képes tükröt tartani korunk embere elé is. Lebontja a tér és idő korlátait sok évszázados különbséggel élt, szinte a társadalom összes rétegéből származó egyénei között.

Az Erasmusszal együttérzők közül azonban a dolgozat nagyrészt kortársaira, egészen pontosan a kora újkori követőire helyezi a hangsúlyt, méghozzá azokra, akik származásuk vagy tevékenységük helyszíne révén Magyarországhoz köthetők. Erasmus életművét teljes egészében nagyságából és sokszínűségéből adódóan nem áll módomban ismertetni, csupán azokra a nézeteire, eszméire és műveire térek ki, amelyek visszhangra találtak a kora újkori Magyarországon, és kapcsolódnak hazai követőinek munkásságához. Történelmünk ezen időszakát minden szempontból meghatározza egyik legnagyobb nemzeti tragédiánk, a mohácsi vész és azt követően az Oszmán (Török) Birodalom európai terjeszkedése, melynek Erasmus maga is

„szemtanúja” volt. Ezen oknál fogva a kora újkori Magyarország területe alatt értendő az ország két, majd három részre szakadása előtt a történelmi Magyarország, utána a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és a Hódoltság.

A török terjeszkedés mellett a téma szempontjából még más lényeges események is zajlottak a kora újkori Európában. 1517. október 31-én tette közzé Luther Márton 95 tételét, Erasmus pedig akarata ellenére az idő előrehaladtával bevonódott a reformáció egyre véresebb harcaiba.² Már Luther fellépése előtt hangsúlyozta a katolikus egyházon belüli reformok szükségességét, azonban elképzeléseit kizárólag a katolikus egyház szervezeten belül tartotta megvalósíthatónak. Ugyan tagadhatatlan, hogy voltak egyezések Erasmus és a reformáció híveinek nézetei között (például búcsúcédulák eltörlése), az erasmizmus szellemisége mégis egyedülálló, önmagában értékelendő. A reformáció hívei eredménytelenül igyekeztek megnyerni támogatását ügyüknek, a katolikusok pedig annak ellenére is, hogy egy idő után nyíltan szembehelyezkedett Luther nézeteivel (*Értekezés a szabad akaratról*, 1526), eretneknek kiáltották ki, a tridenti zsinaton (1545–1563) pedig indexre helyezték műveit.³

Mint az ismeretes, Magyarországon meglehetősen gyorsan elterjedtek a protestáns nézetek.⁴ Ennélfogva

Erasmus megítélése hazánkban kissé sajátosan alakult, amire a dolgozat több ponton ki fog térni, ugyanis sok esetben követői egyúttal a reformáció hívei is vagy éppenséggel még a történetírás előtt sem egyértelmű, valójában melyik felekezethez húzhatta őket a szívük. Emiatt a dolgozat célja nem csak azon személyek és tevékenységük bemutatására korlátozódik, akik mindenben Erasmus nézeteit tartották követendőnek, hanem azokra is ki kell térnünk, akik számára csak egyes nézetei és művei váltak irányadóvá és alkottak ezáltal maradandót, mivel csak így kaphatunk teljes képet a nagy filozófus munkásságának magyarországi jelentőségéről.

A magyar erasmisták tagjait igyekeztem külön-külön bemutatni, hogy saját érdemeik tisztán álljanak előttünk. A valóságban azonban aligha lehetett volna szétválasztani egymástól személyüket, egy-egy generáción belül szinte mindannyiójuk sorsa összefonódott.⁵ Levelezték egymással vagy esetleg ugyanannál az udvarnál szolgáltak és szoros baráti kapcsolatot ápoltak. Egymásban éltették a reményt, hogy a haza sorsa egyszer még jóra fordul, s amíg mást nem állt módjukban tenni, addig is hazájuk szellemi felemelkedésén és nagyságának megőrzésén munkálkodtak, amit sem a török, sem a német hatalmasságok nem tudtak csatában elpusztítani.

Elsődleges célom rávilágítani Erasmus követőinek és tisztelőinek kiemelkedő szerepére a reneszánsz magyar kultúra és művelődés felvirágoztatásában, valamint felhívni a figyelmet a már létező szakirodalmi feldolgozások ellenére a téma jelentőségére és a további kutatások szükségességére. Ugyan országunk darabokra hullott a 16. században, mégis tanúi vagyunk egyfajta szellemi felemelkedésnek, melynek eredményei részben Erasmus munkásságának köszönhetőek. A következő oldalakon igyekszem bemutatni azt a folyamatot, mely során eljuthatunk egy megsemmisült nemzet

reformáció útjára lép. Továbbá a kettős királyválasztást követően a magyarok számára a protestantizmus bizonyos értelemben a haza önállóságának zálogát jelentette, a katolikus Habsburg uralommal való szembenállást is jelképezte. Klaniczay Tibor (2001). Humanizmus és reneszánsz a magyar irodalomban. In Klaniczay Tibor – Kőszeghy Péter, Stílus, nemzet és civilizáció. Budapest: Balassi, 27. o.

⁵ Nemcsak a magyar erasmisták, hanem alapvetően az európai humanisták egy nagy nemzetközi közösség részei, aminek tagjai között a latin nyelv áthidalta a nyelvi és térbeli távolságokat, s ezáltal a magyar szellemi elit is rákapcsolódhatott Európa szellemi vérkeringésére, aminek egyik legnagyobb felpezsdítője a korszakban éppen Erasmus. Klaniczay, 1985, 34. 40. o. (A humanista irodalom Magyarországon)

képétől egy újjászülető nemzet képéig.

A dolgozatban tehát többek között a következő kérdésekre keresem a választ: Milyen mértékű volt Erasmus szellemi befolyása hazánkban a kora újkorban? Milyen ütemben és az ország mely területein terjedtek nézetei és művei? Pontosan mely nézetei és művei is voltak hatással Magyarországra? Kik váltak Erasmus követőivé? Követőinek életútja és munkássága milyen párhuzamokat mutat Erasmussal? Tulajdonképpen a legfontosabbak pedig: mit adtak hazánknak hosszútávon az erasmisták? Mit jelentett az erasmizmus Európa számára és mit idehaza?

Írásom elején az erasmizmus lényegiségének rövid kifejtése olvasható. Ezt követően bemutatom a török kérdést Erasmus szemzőgéből, mely szorosabbra fonta magyarországi kapcsolatait. Majd, ahol lehetőség adódik rá, kronologikus sorrendben, de területi szempontokat is figyelembe véve igyekszem felsorakoztatni a hazai erasmistákat, és bemutatni munkásságuk cseppet sem elhanyagolható hatását a magyar kultúrára. Kezdve egyenesen Habsburg Máriával és erasmista körével, miután az Erdélyi Fejedelemségben tevékenykedő vagy azzal szoros kapcsolatban álló erasmistákra kerül a sor. Külön fejezetet szentelek erasmista bibliafordítóink számára, a magyar irodalmi nyelv korai kiművelőire, ahogyan a „magyar Erasmusnak”, Dudith Andrásnak is. Meg kell emlékeznünk egy sziléziai, ám hazánk területén is tevékenykedő erasmistáról, Ursinus Veliusról is. Végül pedig Erasmus nevelési eszméi és (tan)könyvei kapnak helyet, néhány példán keresztül szemléltetve hazai fogadtatásukat.

2. Miért éppen Erasmus? Az erasmizmus szellemisége

Ahhoz, hogy megérthessük a humanista Erasmus és magyarországi követői tevékenységének mozgatórugóit, először még ha röviden is, de vissza kell nyúlunk egészen az 5–6. századi római kori Nyugat-Európa történetéhez, amikor a klasszikus kultúra elszegényedése, hanyatlása zajlik.

A hanyatlás okaira nem térnek ki, elsődlegesen a következményei fontosak témánk szempontjából: a latin nyelv szókincse és mondat szerkezete átalakult, a „cicerói latint” már kevesen voltak képesek elsajátítani és a

¹ Erasmus születési évét nem tudjuk biztosan, a kutatók 1466–1469 közé teszik. Johan Huizinga (1995). Erasmus. Budapest: Európa, 29. o.; Klaniczay Tibor (1985). A humanista irodalom Magyarországon. In Klaniczay Tibor, Pallas magyar ivadéka. Budapest: Szépirodalmi, 37. o.

² Markis Simon (1976). Rotterdami Erasmus. Budapest: Gondolat, 21. o.

³ Markis, 1976, 22. o.; Huizinga, 1995, 302–303. o.; Ritoókné Szalay Ágnes (2002). Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség. In Ritoókné Szalay Ágnes, „Nympha super ripam Danubii”. Budapest: Balassi, 171. o.

⁴ A reformátorok a Mohácsi vészt a katolikusok világi életmódjának számájára írták, véleményük szerint az ország szorult helyzetéből pedig csak úgy menekülhet meg, ha felhagy a bűnös katolikus szokásokkal és a

görög nyelv is egyre inkább feledésbe merült.⁶ Ismeretes, hogy a híres ókori iskolák (például alexandriai) eltűnése után, a kereszténység európai terjedésével párhuzamosan kialakuló kolostori hálózatok (például Szent Benedek-rend) évszázadokig a tudás őrzői, melyhez az egyházi személyek és a magas rangú, művelt kiváltságosok férhettek hozzá. A nevelés-oktatás kizárólag keresztény szellemben zajlott.⁷

A nagy ókori filozófusok bölcsességeinek keresztény szemmel való felfedezése a 14–16. századig várat magára, amikor is a klasszikus kultúra újjáéled a humanizmus filozófiai irányzatában. A humanizmus röviden fogalmazva a reneszánsz korstílus eszmei háttere, világi ideológiája, egyúttal klasszikus, filológiai műveltség és tudós magatartás.⁸ Amiért pedig éppen Erasmust és követőit tárgyalja a dolgozat, az az, hogy Erasmus több szempontból is kitűnik a humanisták közül, tulajdon

A híres holland történész, Huizinga *Erasmus* című munkájában úgy fogalmaz, hogy Erasmusnál az antikvitást bensőséges fénnnyel ragyogta be a keresztény hit, és a tiszta klasszicitás a biblikus kereszténységgel fonódott egybe.⁹ Az antikvitásból átemelt a kereszténységbe minden arra érdemes írást, amely nem állt ellentétben a keresztény erkölcsökkel, sőt, meg is erősítette Krisztus igazságának egyetemességét.¹⁰ Erasmus szerint az ókor története is bővelkedik az önzetlenség és erény példáiban, így semmit nem lehet profánnak kikiáltani, ami a jó erkölchöz, jámborsághoz vezet és keresztényi magatartásra ösztökél.¹¹ A kultúra megváltását látta a klasszikus tudományokban, ha azt a kereszténység szolgálatába állítják.¹² Követőivel a *bonae literae*

megteremtésére törekedett, ami a „barbár” középkori gondolkodásmóddal (például skolasztikával) szemben álló klasszikus irodalmat, kultúrát és tudományt, egyfajta „egészséges és boldogító tudást” jelentett.¹³

Erasmus abban a korban, amelyben még Róma is a reneszánsz pápákról, az elvilágiasodásról és a mindennapos erkölcsi botrányokról híres, nagyra becsülte az egyszerűséget, természetességet, tisztaságot és egyszerűséget.¹⁴ Egyik legfontosabb célja megtisztítani az eredeti evangéliumi tanokat és magát a katolikus egyházat az évszázadok során ráakódott emberi képződményektől, a számtalan tévúton járó elképzeléstől (például skolasztikus dogmáktól).¹⁵

Ugyan maga Erasmus anyanyelvén nem írt semmit, mégis arra buzdított mindenkit, hogy anyanyelvén olvassa a Szentírást és ezáltal mindenkihez eljuthasson Krisztus misztériuma.¹⁶ Számos fordítása jelent meg görögörl latinra, hogy elérhetővé tegye a „tisztá forrást” azok számára is, akik nem sajátították el a görög nyelvet, és hogy az anyanyelvű fordítások előtt példaként álljanak.¹⁷ A humanista Lorenzo Valla ugyanis ráirányította

dolgokból, amelyek mindezzel összhangban állnak.” A klasszikus tudományok és a kereszténység összeegyeztetésére való törekvése már korábban is láttunk példát. Felderenghet előttünk többek között Cassiodorus képe, aki úgy vélte, az írástudó csak akkor tudja igazán megérteni a Bibliát, ha jelentős világi kultúrával is rendelkezik, és Vivarium nevű kolostorának könyvtárában maga is gyűjtötte a legkiemelkedőbb klasszikus műveket, nézetei azonban nem váltak általánosan elfogadottá. Erasmus nagyobb sikerrel járt „a két világ” közötti összhang megteremtésében. Riché, 2016, 156–160. o.; Huizinga, 1995, 94. 346. o.

¹³ Huizinga, 1995, 216. o.

¹⁴ Erasmus írja a következőket 1516-ban Röffendi Lambert pápai írnoknak: „Most nem sorolom fel, hány olyan kolostor van, ahol annyira nincs vallásos fegyelem, hogy még egy bordély is józanabb és szemérmesebb hely. [...] Esküszöm, Matthäus, sioni bíboros egy lakomán sokak füle hallatára megemlített egy kolostort, megnevezve a helyet és a személyeket is, ahol a domonkosok élve temettek el egy ifjút, mert a lovagrendű apa a tőle titokban elcsalt fiát fenyegetőzve követelte vissza.” Majoros Máté (2022). „Tintába zárt élet”, avagy variációk egy témára – Rotterdami Erasmus önéletrajzai. Antikvitás & Reneszánsz, 9, 199–201. o.; Huizinga, 1995, 228. o.

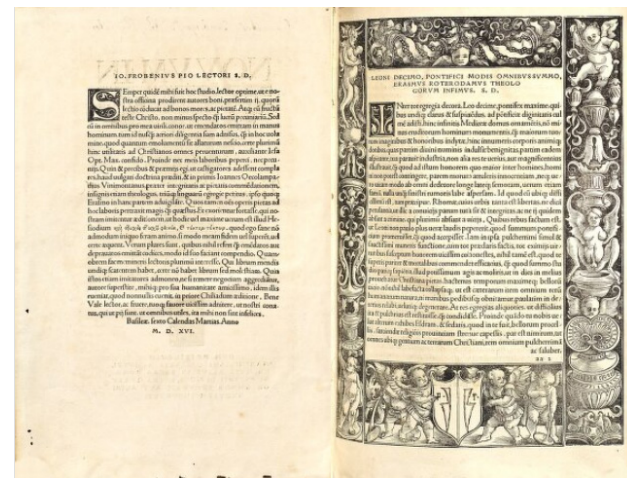
¹⁵ Hiszen „Krisztus azt akarja, hogy misztériumai a lehető legszélesebb körben terjedjenek el. Én azt szeretném, ha minden jóasszony az Evangéliumot és Pál apostolt olvasná. Hogy minden nyelvre le legyen fordítva! Hogy ezekből énekelne a földműves és eke mellett, s a takács is ezekből énekelné dalait a szövőszék mellett, s az utazó az ezekből vett történetekkel rövidítené le az útját...” Huizinga, 1995, 228. 230–231. o.

¹⁶ Teszi ezt még azelőtt, hogy Luther a német nyelvre fordított Bibliával fellépett volna nézeteivel. Ritoókné Szalay Ágnes (2012). A humanisták közös Európája. In Ritoókné Szalay Ágnes, Kutak. Budapest: Balassi, 15. o.; Ács Pál (2017). Keresztény humanizmus vagy előreformáció? A magyar erasmista bibliafordítók. In Kiss Erika – Zászkaliczky Márton – Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.), Ige-Idők – A reformáció 500 éve. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 157. o.

¹⁷ Huizinga, 1995, 96. o.

figyelmét arra, hogy még a *Vulgata* szövege is több ponton hibás.¹⁸ Róma tisztában volt a tévedésekkel, de a javítás nem valósult meg egészen addig, amíg Erasmus a görög szöveg alapján, a hibáktól való megtisztítás után újra lefordította az *Újtestamentumot* (1516), s mivel ez a kiadás számos ponton eltért a *Vulgátától*, érthető módon sokak szemében szálla lett.¹⁹

1. kép: Desiderius Erasmus: Novum Instrumentum omne (Bázel, 1516)

Forrás: digitale-sammlungen.de

Még egy fogalomra kell kitérnünk, mely az erasmizmus nélkülözhetetlen eleme. A katolikus egyház válsága több vallási mozgalmat is életre hívott, az emberek vágyták és keresték a keresztényi tisztaságot, a kiutat az erkölcstelen egyház tévelygéseiből. Így született meg a 14. században a *devotio moderna* („új jámborság”) és a Közös Élet Testvérei, a forma szerint világi, lényegét tekintve viszont szerzetesi mozgalom, mely Erasmus hazájából, Németalföldről indult útjára.²⁰ Hitük szerint semmit sem érnek a skolasztikusok túlbonyolított eszmecseréi, a személyes jámborságot pedig csak a Szentírásban ábrázolt Krisztus követésével érhetjük el.²¹ Tehát az erasmizmus három kulcsfogalma: humanizmus, *devotio moderna* és klasszikus tudományok.

¹⁸ Huizinga, 1995, 127–128. o.

¹⁹ Huizinga, 1995, 190. o.

²⁰ Markis, 1976, 11. o.

²¹ Uo.

3. Erasmus és a török kérdés

Erasmus figyelme több okból irányult Magyarországra a 16. század elején. A török kérdés ugyanis a teljes *Respublica Christiana* ügyének volt tekinthető, nem korlátozódott csupán hazánk területére, hiszen rajtunk keresztül egyenes út vezetett Bécsbe, onnan pedig szinte már bármely európai udvarba.²² Annak ellenére, hogy Magyarország lett a „kereszténység védőbástyája” (*Hungaria est propugnaculum Christianitatis*), az európai fejedelmek, beleértve a pápát is, elsősorban nem a török kérdés megoldását tartották napirenden, hogy miként is tudnának katonai segítséget nyújtani a magyaroknak, hanem hogy saját érdekeiket érvényesítsék, hatalmukat megőrizték vagy növeljék.²³

Erasmus tollával vette fel a harcot korának tarthatatlan, Krisztus követőihez méltatlan erkölcsi normái ellen, felhívva a figyelmet egyrészt a kereszténységet belülről marcangoló viszályokra (például itáliai háborúk), másrészt a kívülről érkező (török) fenyegetésekre.²⁴ Ezt a célt szolgálta többek között A keresztény fejedelem neveltetése (*Institutio principis Christiani*, 1516) is, mely tulajdonképpen Károly hercegnek, a későbbi V. Károlynak (1519–1556) szánt királytűköt.²⁵ A mű olvasása során feltárul előttünk a kor fejedelmeinek romlottsága, ahogyan Erasmus nevezte, Krisztus filozófiájától való eltávolodása, az általuk okozott pusztítás az Isten kegyelméből rájuk bízott népek

⁶ Pierre Riché (2016). Oktatás és művelődés a barbár Nyugaton. Budapest: Szent István Társulat, 53–54. o.

⁷ Az oktatás célja „Istennel egyesülni, vele eggyé lenni; mindent ő reá vonatkoztatni; mindennek a mértékét őbenne és tökéletességében keresni”. Ennél fogva a tudás és a „tananyag” is csak tiszta forrásból származhat, elsősorban az Evangéliumból és az egyházatyák írásából. Így tehát, nemhogy nem törekedtek a „cicerói latinság” és a görög nyelv felélesztésére, hanem kevés kivételtől eltekintve egyenesen el is vetették az értékes ókori, pogányok kikiáltott írásokat. Dr. Fináczy Ernő (1926). A középkori nevelés története. Budapest: Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 10. o.; Riché, 2016, 157–160. o.

⁸ Klaniczay Tibor (1961). A magyar irodalom reneszánsz korszaka. In Klaniczay Tibor, Reneszánsz és barokk. Budapest: Szépirodalmi, 13. o.

⁹ Huizinga, 1995, 214. o.

¹⁰ Huizinga, 1995, 214–215. o.

¹¹ Huizinga, 1995, 217. o.

¹² Mondván: „Mi egyéb Krisztus filozófiája, mint a jól megteremtett Természetnek jogaiba való visszahelyezése? – Végül, nohasenki nem tanítja mindezt olyan tökéletesen, olyan hatékonyan, mint Krisztus, mégis, nagyon sok mindent találhatunk a pogány könyvekben is azokból a

²² Barlay Ö. Szabolcsnál olvashatjuk a következőt: „Erasmust, akit mindenki Európa, vagyis a Respublica Christiana élő lelkiismeretének tartott.” Erasmus magát is elsősorban teológusnak tartotta, egyik legfontosabb feladatának bizonyára a Respublica Christiana megteremtését tekintette. Barlay Ö. Szabolcs (1997). A hazai Erasmus-kutatás múltja és jelene. Magyar Könyvszemle, 113 (3), 327. 332. o.

²³ Erasmus egyik leghíresebb művében, A Balgaság Dicséretében (Moriae Encomium, 1509) – mely számos ellenséget szerzett számára, hiszen nem akadt olyan rétege a társadalomnak, amelynek hibáit ne állította volna benne pellengérré – így ír a pápákról: „Mintha bizony az egyháznak lennének veszedelmesebb ellenségei, mint az istentelen pápák, akik hagyják, hogy Krisztus néma feledésbe merüljön, akik az egyházat mocskos pénzkerítő törvényekkel megkötözik, kötelező törvény-magyarázatokkal meggyalázzák, és pestises életükkel meggyilkolják.” Rotterdami Erasmus. A Balgaság Dicsérete. Budapest: Európa. 1987. 163. o.; Ács Pál (2014). A mester és tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek. In Ács Pál, Átszított idő. Tinóditól Tandoriig. Pozsony: Kalligram, 81. o.

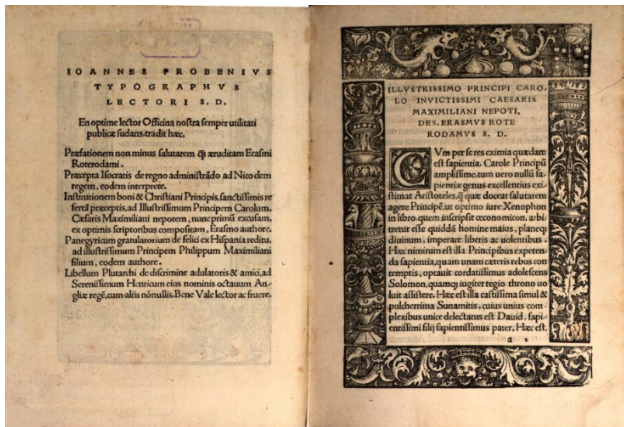
²⁴ Trencsényi-Waldapfel Imre (1966). Erasmus és magyar barátai. In Trencsényi-Waldapfel Imre, Humanizmus és nemzeti irodalom. Budapest: Akadémiai, 57. o.

²⁵ Barlay Ö. Szabolcs (1992). Utószó. In Rotterdami Erasmus, A keresztény fejedelem neveltetése. Budapest: Európa, 143. o.

köreiben.²⁶ Erasmus arra inti Károly herceget, hogy igaz keresztény fejedelem legyen, aki nem a népből, hanem a népért él, és fontolja meg jól, hogy mikor és kik ellen indít háborút, mivel „a háború minden emberi jónak a romlása, a háborúból a bajok egész tengere árad ki.”²⁷ Több művében is hangsúlyozza, mint például a *Querela Pacis*ban (1517), hogy csak a védekező háborút lehet jogosnak tekinteni, de azt is csak akkor, ha már mindent megpróbáltunk a békés megegyezés érdekében.²⁸ Mindig tartsa szem előtt, hogy egy jó fejedelem csak olyan dicsőségre áhítozhat, amelynek elérése során nem szennyezi be a kezét vérrel, és nem mások szenvedése árán éri el sikereit.²⁹

2. kép:

Desiderius Erasmus: Institutio Principis Christiani (Bázel, 1516)

Forrás: digitale-sammlungen.de

A legnagyobb bűn Erasmus szemében mégis talán háborút indítani egy kereszténynek keresztények, vagyis testvéreik ellen. A *Keresztény katona kézikönyve* (*Enchiridion Militis Christiani*) is figyelmeztet arra, hogy a törökök azért tudnak egyre nagyobb sikereket elérni, mert a keresztények egymást gyilkolják az összefogás helyett.³⁰ Ami viszont meglepő lehet a mai kor

emberének, az a törökkel szembeni, korát meghaladó szolidaritása, mivel ugyanebben a műben az is olvasható, hogy a valódi Krisztusi cselekedet nem a törökök legyőzése, hanem keresztény hitre térítése, lévén, ők is egyistenhívők, tehát félig már keresztények (*semichristiani*).³¹

A török kérdésben Erasmus egyfajta sorsdöntő, isteni próbatételt látott: a keresztények vagy összefognak és visszatérnek az evangéliumi tisztaság útjára vagy büntetésül szembe kell nézniük a pogány hódítókkal.³² A folyamatos fenyegetettség és katonai kudarcok ellenére mégis felfigyelhetünk a magyarok egy a törökök által is legyőzhetetlen csoportjára, akik nem éles karddal, hanem éles elmével harcoltak a haza megmaradásáért.

4. Habsburg Mária és köre Erasmus vonzásában

A reneszánsz és humanizmus fénykorát hazánkban talában Mátyás király (1458–1490) uralkodása idejére

mellyet mostan újonnan deákból Magyarra fordított, és hazájához való szeretetiből közönségesé tett Salánki György címmel, ami a szerző külföldi tanulmányai miatt Leidenben jelent meg 1627-ben. A kálvinista sárospataki iskolamester szándéka a fordítással „lelki fegyvert” adni az olvasónak, hogy „az embereket kegyes életre és Isten felől való méltó elmélkedésekre” indítsa. Együttal igyekszik az előszóban Erasmust a reformáció előfutárának feltüntetni, hogy a kálvinista ortodoxia előtt is bizonyítsa a fordítás szükségességét és elfogadhatóságát, bár a fordítás ötlete patrónusától, Rákóczi Györgytől származott. Igényét a fordításra megmagyarázza, hogy a 16. század vége felé már az újsztoicizmus lett a vezető szellemi irányzat hazánkban, vagyis az antik sztoikus filozófiának és a keresztény tanításoknak ötvözete. A magyar nemeselek, udvari emberek és fejedelmek szemében Justus Lipsius válik a legnagyobb tekintéllyel, míg ekkorra Erasmus humanizmusa a reformáció elterjedésével veszített aktualitásából. Erasmus műve nem sorolható a sztoicizmushoz, azonban több ponton összeegyeztethető vele. A sztoikus erkölcsfilozófia mellett népszerűvé válik az ún. kegyességi irodalom az egyre inkább teret hódító barokk szellemisége révén, mellyel csakugyan rokonságban állt Erasmus szelleme, s olvasóik gyakran ugyanazok a személyek voltak. Klaniczay Tibor (1985). Egy epizód Erasmus utókorából: a magyar Enchiridion (1627). In Klaniczay Tibor, Pallas magyar ivadéka. Budapest: Szépirodalmi, 130–131. 134. o. Vrábel Tünde (2015). Justus Lipsius és az újsztoicizmus. Inovácia a kreativitávo vzdelávaní a vede. Sekcie teologických a humanitných vied. Komárno: Zborník medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho, 262–285. o.; Barlay Ö. Szabolcs (2001). Romon Virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Budapest: Széphalom Könyvműhely, 44–45. o.

³¹ A királytűkörben is szembesíti kortársait azzal, hogy „A jelenlegi helyzet körülbelül ez: azok által, akik ilyen háborúkat viselnek, könnyen megtörténhet, hogy mi hamarabb lesüllyedünk a törökök színvonalára, mint ők keresztényekké válnak.” „Ilyen háborúk” alatt erkölcsstelen, nyereségvágyból indított háborúkat ért Erasmus. Erasmus, 1992, 140–141. o. (A keresztény fejedelem neveltetése); Barlay, 2001, 45. o.

³² Trencsényi-Waldapfel, 1966, 65. o.

szokás tenni, halála azonban nem akadályozta meg a kor nagy szellemi tehetségeinek kibontakozását, még ha a királyi udvar korábbi ragyogását már nem is lehetett többé feltámasztani.

Annak ellenére, hogy Mátyás halála után számos olasz humanista távozott hazánkból, II. Ulászló (1490–1516), később pedig fia, II. Lajos (1516–1526) és Habsburg Mária (1521–1526) magyar udvarában is találunk neves humanistákat, akik kapcsolatban álltak Erasmusszal vagy a kor más híres humanistájával (például Philipp Melanchtonnal).³³ Tehát még viszonylag hosszú ideig éltek az itáliai-magyar kapcsolatok, amit azon oknál fogva kell kiemelnünk, hogy az első magyar erasmista tudomásunk szerint az erdélyi származású Piso Jakab (Jacobus Piso, 1480–1527), aki Johannes Gorytius vatikáni tisztségviselő római humanista köréhez tartozott, és akinél korabeli feljegyzések alapján Erasmus is megfordult.³⁴

A hazai erasmistákkal már egészen „korán” foglalkozó magyar irodalom- és vallástörténész, Trencsényi-Waldapfel Imre először 1941-ben megjelenő *Erasmus és magyar barátai* című írásában azt valószínűsíti, hogy Gorytiusnak köszönheti Piso 1509-ben kezdődő ismeretségét Erasmusszal.³⁵ A két humanista levelezéséből kitűnik, hogy Piso Erasmus hatására folytatta irodalmi tevékenységét, Erasmust pedig a magyar humanista döbbsentette rá, hogy magánleveleit is olyan gondosan kell megírnia, mint egyéb irodalmi műveit, melyeket a nyilvánosságnak szán, amikor egy könyvkereskedőnél talált kéziratost gyűjteményét megvásárolta és átadta a filozófusnak.³⁶ Az esemény jelentősége abban áll, hogy tulajdonképpen Erasmus egyik legfontosabb irodalmi

műfaja – ahogyan az orosz származású irodalomtörténész, Markis Simon *Rotterdami Erasmus* című munkájában rávilágít – a levél lett, és „valóságos virtuóza volt az episztolográfiának”.³⁷

Piso apját fiatalon elvesztette, de sorsa jóra fordult, amint nagybátyja költségén főként Rómában nevelkedett, és olyan nagy tekintélyre tett szert, hogy II. Gyula és X. Leo pápa is diplomáciai feladatokkal bízta meg.³⁸ Sokat tett azért, hogy Magyarország és Erasmus között állandó személyes kapcsolat jöjjön létre.³⁹ Az ő biztatására kereste fel írásban Erasmust a budai és prágai udvar köré csoportosuló értelmiségiek egy része, akik nagy áhítattal csodálták meg a filozófus Pisónak küldött leveleit.⁴⁰

Érthető, hogy II. Ulászló Pisót nevezte ki II. Lajos nevelőjének, aki feleségével, Máriával együtt nem meglepő módon szintén Erasmus tisztelőinek táborába tartozott.⁴¹ Máriát és testvérét, V. Károlyt is Erasmus egy humanista barátja, a későbbi Hadrian pápa nevelte, így valószínű, hogy Mária 1521-ben már hozta magával Magyarországra Erasmus iránti szeretetét.⁴² Bizonyítékok híján biztosan nem állíthatjuk, de ha ekkora tisztelet övezte Erasmust az udvarban, szinte lehetetlen, hogy Piso ne olvasta és használta volna Lajos király nevelőjeként *A keresztény fejedelem neveltetését*, arra nézve pedig végképp nem tudunk határozott következtetésekkel szolgálni, milyen hatással lehetett mindez fiatal uralkodónk személyiségére és az uralkodásról

³⁷ A humanista körök egyik legalapvetőbb kommunikációs formája, összetartozásuk szimbóluma a levél, mely alkalmas volt a hétköznapi tudományos tárgyakig mindennemű téma megvitatására kiművelt, sajátos irodalmi eszközöknek köszönhetően. A humanista irodalom jelentős része tulajdonképpen egy kiterjedt, kollektív beszélgetés. Klaniczay, 1985, 37. o. (A humanista irodalom Magyarországon); Markis, 1976, 36. o.

³⁸ X. Leó például azzal a nagy felelősséggel járó feladatot rőta rá, hogy próbálja meg összebékíteni azokat a keresztény uralkodókat, akiknek országa határos az Oszmán Birodalommal, mert csak így tudják erejüket egyesíteni a törökkel szemben. Jankovits László (2008). Jacobus Piso Schediája. In Szegedy-Maszák Mihály (szerk.), A magyar irodalom története I. kötet. A kezdetektől 1800-ig. Budapest: Gondolat, 269. o.; Dr. Ábel Jenő (1880). Magyarország humanisták és a Dunai Tudós Társaság. Budapest: Akadémia, 82. o.

³⁹ Ritoókné, 2002, 165. o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Piso így ír egyik levelében Erasmusnak a budai udvarból: „velünk vagy, ha reggelizünk, ebédelünk, ha állunk vagy ülünk, ha sétálunk vagy lovagolunk”. Gerézdi Rabán (1968). Irodalmi nyelvünk kialakulásáról. In Gerézdi Rabán, Janus Pannoniustól Balassi Bálintig. Budapest: Akadémiai, 319. o.; Trencsényi-Waldapfel, 1966, 69. o.; Barlay, 2001, 45–46. o.

⁴² Thienemann Tivadar (1924). Mohács és Erasmus. Minerva, 3 (1–5), 36. o.

vallott nézeteire.⁴³ Hogy Piso, illetve Erasmus nevelési eszméi mennyiben lettek volna eredményesek, és adtak volna-e hazánknak „igaz, jó fejedelmet”, az a mohácsi csatavesztés következtében sosem derülhetett ki. Maga Piso sem tudta feldolgozni azt a mérhetetlen veszteséget, amelyet az ország elszenvedett, és nem sokkal később, 1527-ben követte királyát és egyben neveltjét a sírba.⁴⁴

Piso költői munkásságának és hagyatékának értékét tanúsítja még, hogy I. Miksa (1508–1519) császártól *poeta laureatus* (koszorús költő) címet kapott.⁴⁵ Erasmus úgy ír róla, mint Janus Pannonius mellett a legtehetségesebb magyarról.⁴⁶ Klaniczay Tibor irodalomtörténész, aki szintén foglalkozott műveiben Erasmus hazai hatásával, úgy fogalmaz, hogy a Jagelló-kori magyar humanista irodalomnak központi alakja, és több figyelmet érdemelne munkássága az irodalomtörténet részéről.⁴⁷ Sajnálatos módon azonban nagyon kevés műve maradt fenn az utókornak, és több vers esetében is vitatott a szerzősége.⁴⁸ A saját korában bizonyosan nagy elismertséget hozó *Schedia* című kötetéből is csupán az első tíz verset ismerjük, azokat is Oláh Miklós kódexéből.⁴⁹

Bizonyos, hogy választékos és kevesek által használt kifejezései, tudós utalásai, költői technikája, de nem kevésbé világnézete is kiemeli kortársai közül.⁵⁰ Piso felteszi a kérdést: „*hányszor segített a kegyetlen pannon az éhhalál szélén gyötrődő költőin?*”⁵¹ A legtöbb szellemi munkából élő, köztük maga Erasmus is jól ismerte a Piso által lefestett, nélkülözésekkel teli sorsot. Még azelőtt, hogy egész Európa szerte ismertté vált, és uralkodók (például V. Károly, I. Ferenc, VIII. Henrik)

versengtek egymással, hogy kinek az udvarában telepedjen le tartósan, mecénások állandó pénzügyi támogatására szorult, és elveit megtagadva, számára megálázó helyzetekbe kényszerült, mint amikor Anna van Borselen merev vallásosságát dicsérte tőle távol álló hízelkedő stílusban.⁵²

Furcsállhatjuk, hogy Erasmus az állandó létbizonytalanság ellenére maga utasított vissza számos tartós jövedelemmel járó kinevezést.⁵³ Szellemi függetlenség, szabadságvágy, végleges elköteleződéstől való tartózkodás, mindezek végig kísérik Erasmus életét, melynek egyik kiváltó oka, hogy meglátta az emberi szellem minden kérdésében a kétértelműséget, így többnyire igyekezte elkerülni a határozott kijelentéseket.⁵⁴ Másik oka, hogy valószínűleg nem kisebb cél lebegett szemei előtt, mint elismertetni az önálló, önmagát fenntartani képes, kizárólag értelmiségi tevékenységből élők létjogosultságát a társadalomban.⁵⁵ Ez a fajta függetlenség iránti vágy és tartózkodás a végletektől tehát tetten érhető a magyarországi erasmisták körében is.

Piso mellett szintén személyesen ismerte és szoros kapcsolatot ápolt Erasmus a kassai Antoninus Jánossal (Johannes Antoninus Cassoviensis, 1496–1548), aki felé azzal fejezte ki elismerését és bizalmát, hogy orvosként 1524-ben hónapokon át ápolhatta őt Bázelen.⁵⁶ Hamar híre ment Antoninus szakmai hozzáértésének, és a budai királyi udvar is igényt tartott volna szolgálataira, de Mohács után testi épségét féltve Krakkóban telepedett le, majd ott is felhagyott rövidesen az udvari szolgálattal.⁵⁷ Ebben a döntésben is fellelhetjük az imént említett erasmistákra jellemző tartózkodást a végleges elköteleződéstől. Antoninus egyik levelében ugyanis Erasmus tanácsát kéri, mi tévő legyen, aki válaszában a „jelenlegi” állapotokat figyelembe véve pártatlansága megőrzésére bízta.⁵⁸ Ha pedig azt vizsgáljuk meg,

milyen okból döntött Antoninus az udvari élet feladása mellett, szintén feltűnhet a filozófus ráhatása. Tekintetbe véve a kor általános nevelési elveit, ha nem ismer-nénk Erasmus nézeteit a témában, meglehetősen furcsának tűnne az az indok, mellyel döntését magyarázza éppen Erasmusnak írt egyik levelében, mely szerint idejét leányai nevelésének kívánja szentelni.⁵⁹

A német származású, lőcsei humanista Johann Henckel (1481/86–1539), Habsburg Mária lelkésze is Piso és Antoninus köréhez tartozva kezdett el levelezni Erasmusszal, és oly nagy tisztelője volt, hogy szinte minden művét összegyűjtötte könyvtára számára.⁶⁰ Antoninus hívta fel Erasmus figyelmét új befolyásos hívére a királynő környezetében, és bízta őt arra, hogy egyik írását, egyházi szónoklatát Henckelnek ajánlja, hiszen minden prédikációjában, amely a *Paraphrasesen* (1524) alapul, jelen van Erasmus szelleme.⁶¹

Később Henckel bizonyos szempontból bevonódik filozófus oldalán a reformáció hitvitáiba.⁶² Mohács

hogy mi a hasznosabb, hanem, hogy mi az, ami üdvömet biztosíthatja.”
Trencsényi-Waldapfel, 1966, 105. o.

⁵⁹ Erasmus igencsak sajátosan viszonyult a nőkhöz. Még arra sem tartja alkalmasnak őket, hogy gyermekeiket maguk oktassák, és olyan jelzőkkel illeti őket, mint a kiállhatatlan, fecsegő, lusta és kíméletlen. Mégis jogosnak és üdvösnek tartja a nők tudományos műveltség iránti érdeklődését, valamint védelmébe veszi őket a férfiak felől sokszor igazságtalannul, folytonosan feljük áradó megvetéssel szemben. A Colloquiában A nők parlamentje c. dialógusban még a következő mondat is „elhangzik”: „Ha nekünk adnák át a gyeplőt, alighanem sokkal elviselhetőbb volna az emberiség helyzete.” Merész gondolat a maga korában azt sugallani, hogy a nők bölcsebben kormányoznának a férfiaknál vagy eljátszani a gondolattal, milyen lenne, ha a két nem szerepet cserélné. Ennek tükrében már érthetővé válik, miért lehetett olyan fontos Antoninusnaklányai neveltetése. A Colloquia Erasmus egyik leghíresebb műve, először 1519-ben jelent meg, majd kibővítve több kiadást ért meg, és eredetileg a latin nyelv tökéletesítésére, oktatási céllal adta ki, de a Beszélgetések olyan pár beszélgetést, hétköznapi szituációkat tár elénk, melyekből A Balgaság Dicséretéhez hasonlóan feltárukoznak a kor romlott szokásai, és tükröt tartanak a magát kereszténynek valló, ám korántsem úgy viselkedő társadalom elé. Magyarországon 1701-ben Debrecenben a Colloquia aliquot familiaria, in usum puerorum linguae Lat. studiosorum selecta címmel került kiadásra Vincze Györgynek köszönhetően. Hazánkban szinte csak azok a beszélgetések jelentek meg, melyek a gyermekek korabeli körülményeit (pl. családi, iskolai életét) jelenítették meg. Rotterdami Erasmus. Beszélgetések. Budapest: Magyar Helikon. 1981. 141. o.; Tóth Béla (1992). Erasmus szerepe a magyarországi református iskolázásban. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1989–1990, 68, 443. o.; Markis, 1976, 266–268. o.; Dr. Péter János (1913). Erasmus nevelési eszméi. Gyulafehérvár: Papp György Könyvsajtója, 45–46. 59. 88. o.; Ritoókné, 2002, 166. o.

⁶⁰ Ritoókné, 2002, 167. o.; Klaniczay, 1985, 33. o. (A humanista irodalom Magyarországon); Schleicher Pál (1941). Oláh Miklós és Erasmus. Budapest: Budapesti Kir. Magy. Pázmány P. Tud. Egyetem Latin Filológiai Intézete, 13. o.

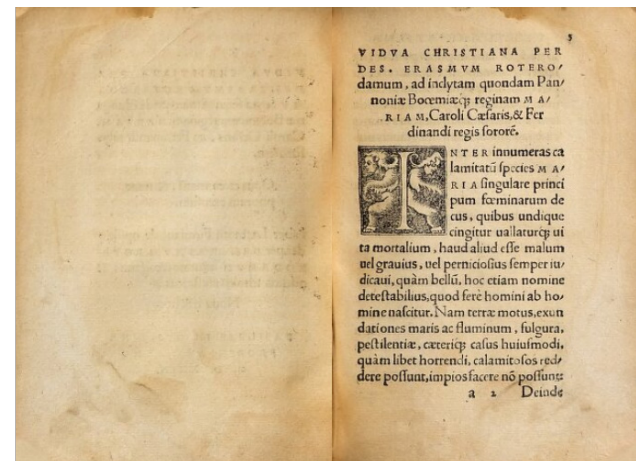
⁶¹ Trencsényi-Waldapfel, 1966, 93. o.; Ritoókné, 2002, 167. o.; Thienemann, 1924, 37. o.

⁶² Trencsényi-Waldapfel, 1966, 115–116. o.; Ritoókné, 2002, 167. o.

után, 1530-ban az augsburgi birodalmi gyűlésen a vára-kozással ellentétben nem vett részt Erasmus, de nagy reményekkel követte nyomon levelező barátainak köszönhetően az eseményeket.⁶³ Henckel értesíti arról, hogy Johann Eck, Luther teológusellenfele műveinek, köztük a Colloquia eretnek nézeteire hívta fel a figyelmet.⁶⁴ A gyűlésen vitába bocsátkozott Eckkel Erasmus nézeteit képviselve, melyek közül a legfontosab-bak, hogy minél hamarabb előrelépés történjen a török kérdésben, és lehetőleg vérontás nélkül szűnjön meg a felekezeti megosztás a katolikusok és protes-tánsok kibékítésével.⁶⁵

Számunkra talán mégis az a leglényegesebb Henckel személyével kapcsolatban, hogy ő bízta Erasmust a *Vidua Christiana* (A keresztény özvegy, 1529) megírására, amit II. Lajos özvegyének, a csupán 20 éves Máriának szánt.⁶⁶ A mohácsi csata után Henckel a menekülő királynéval tartott, és rövid kassai tartózkodás után, 1528-ban visszatért hozzá Pozsonyba.⁶⁷ Itt kérte meg levélben Erasmust, hogy írjon Máriának egy vigasztaló könyvet, mert az ő szentírásmagyarázó *paraphrasisainak* olvasásába menekül fájdalomában, egész nap csak olvas, tanít és tanul.⁶⁸

3. kép: Desiderius Erasmus: *Vidua Christiana* (Bázel, 1529)

Forrás: digitale-sammlungen.de

⁶³ Trencsényi-Waldapfel, 1966, 114. o.

⁶⁴ Trencsényi-Waldapfel, 1966, 116. o.

⁶⁵ Trencsényi-Waldapfel, 1966, 115. o.

⁶⁶ Trencsényi-Waldapfel, 1966, 109–110. o.

⁶⁷ Thienemann, 1924, 38. o.

⁶⁸ Uo.

⁴³ Barlay, 1992, 151–152. o.

⁴⁴ Dr. Ábel, 1880, 82. o.

⁴⁵ Dr. Ábel, 1880, 85. o.

⁴⁶ Klaniczay Tibor (1993). A valódi és az ál Piso-verssek. Irodalomtörténeti Közlemények, 97 (1), 52. o.

⁴⁷ Klaniczay, 1993, 56. o.

⁴⁸ Klaniczay, 1993, 52–56. o.

⁴⁹ Ismerjük még például azt a dicsőítő költeményt, melyet 1515-ben I. Zsigmond (1506–1548) királynak írt az előző évi, a moszkvai nagy-fejedelemmel szemben aratott győzelmének alkalmából. Hogy miért nem forgatták az ország minden szegletében a méltán nagy hírű költő verseit, egyúttal miért nem maradt fenn több műve, arra talán az ad magyarázatot, hogy írásaiban gúnyolta többek között Thurzó Eleket, akinek szintén nevelője volt, és a mohácsi vész (1526) után helytartóként a politikai élet meghatározó személyisége lett. Jankovits, 2008, 266. 272. o.

⁵⁰ Jankovits László irodalomtörténész szerint költészetében megtalálható „a költői státus értékelenségének bemutatása a pannon világban”. Jankovits, 2008, 268–269. o.

⁵¹ Jankovits, 2008, 270. o.

⁵² Huizinga, 1995, 68–69. 92. 171. o.; Thienemann, 1924, 22. o.

⁵³ Például Ximenes bíboros Spanyolországba egyetemi állással, Wolsey Angliába egyházi méltóságokkal csábította volna Erasmust. Huizinga, 1995, 198–199. o.

⁵⁴ Huizinga, 1995, 199. 264. 268. 309. o.

⁵⁵ Ritoókné, 2002, 162. o.

⁵⁶ Erasmus hipochonder hírében állt, tüneteit gyakran túlzóan írta le barátainak, de valóban szenvedett visszatérő betegségektől, mint például az epeköttől. Antoninus ugyanebben az évben szerezte meg Páduában az orvosi doktorátust. Trencsényi-Waldapfel, 1966, 90–91. o.; Ritoókné, 2002, 166. o.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ „János király orvosának hívott meg, de én nem merném feladni biztonságomat és szabadságomat, és erősen töpregek, nem annyira azon,

A műben Erasmus a múltban Istennek tetsző életet élt, híres özvegyeket sorakoztat fel, hogy példaként álljanak Mária előtt a nehéz időkben, és részletesen leírja, hányféle út közül választhat egy özvegy férje halála után, azok közül pedig melyek azok, amelyek által méltóvá válik az özvegy megszólításra.⁶⁹ Ugyanis nem a férj halálából adódó fájdalom és esetleges nélkülözés váltja ki belőlünk az együttérzést és tiszteletet az özvegyek irányába, hanem az istenfélelem által vezérelt, és ha vannak, gyermekeik felé anyai kötelességeinek eleget tevő életmódjuk.⁷⁰ Az írás hatását tekintve pedig, hogy melyik özvegyi utat is választotta Mária „a felkínált lehetőségek” közül, sugallhatja, miszerint többet nem ment férjhez.

Ami Henckelt illeti, akarata ellenére sem maradhatott élete végéig Mária szolgálatában, mivel V. Károly eltávolíttatta a királynő környezetéből, miután rávetült az eretnecség gyanúja abból az okból kifolyólag, hogy Erasmus mellett ő is vallotta az egyházi reformok szükségességét, nem véve figyelembe, hogy ez nem jelentette egyúttal a protestáns tanok követését is.⁷¹ Máriát egyidejűleg Németalföld kormányzójává (1531–1555) tette meg fivére, így hátat fordíthatott sorscsapásokkal teli magyarországi életének, és pont Erasmus szülőhazájában kamatoztathatta erasmista elvekkel átítatott tudását.⁷²

Máriával tarthatott viszont Németalföldre titkára, egy másik neves magyar erasmista, a havasalföldi származású, szebeni Oláh Miklós (1493–1568), akinek életéről és munkásságáról viszonylag sokat tudunk.⁷³ Ősei között román fejedelmeket is találunk, apja pedig szívén viselte neveltetését, 1507-től már a humanista tradícióiról is ismert váradi káptalani iskola ígéretes tanulója.⁷⁴

Igen valószínű, hogy már gyermekként elhivatást érzett a humanizmus értékeinek szolgálatára, miután már az iskolában latin nyelvű versírással és a görög nyelv alapjainak elsajátításával próbálkozott.⁷⁵ Szathmári Györgyön keresztül került érintkezésbe a befolyásosabb hazai humanista, majd növekvő ismeretségi hálójának köszönhetően az erasmista körökkel.⁷⁶ Később komáromi esperes és esztergomi kanonok, majd 1524-től titkára és tanácsosa a királyi párnak, mely sorsát alapvetően meghatározta.⁷⁷

Oláh szintén jelen volt Mária egyik kísérőjeként az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen, ahol ő is eredménytelenül hívta fel a jelenlévők figyelmét a török elleni katonai összefogás halaszthatatlanságára annak ellenére, hogy ekkorra a szultán hadai már Bécsset is megostromolták (1529).⁷⁸ Ahogy a török egyre bentebb jutott a kontinensen, úgy változott Erasmus békés, akár naivnak is nevezhető elképzelése a török megtérítésével és a keresztények velük szembeni magatartásával kapcsolatban.⁷⁹

Henckelnek már nem maradt lehetősége köszönetet nyilvánítani Erasmusnak a *Vidua Christiana* megírásáért, így ezt Oláh tette meg helyette életében először véve fel így a kapcsolatot a filozófussal.⁸⁰ Egyúttal bevallja Erasmusnak első levelében: „*én ismerlek téged gyakori olvasása révén könyveidnek, melyeket órákig a kezemben forgatok*”.⁸¹ Nem sokkal később útra kelt Máriával Németalföldre, de olybá tűnik, mintha előtte átesett volna egy jelentősebb lelki krízisen, belső vívódáson, mely során egyházi méltósága révén a hazáért tenni akaró, Magyarországon barátai körében maradó, és a szívének szintén oly kedves, szellemi foglalatoskodásnak hódoló humanista jövőképe került egymással összeütközésbe.⁸²

⁶⁹ Rotterdami Erasmus. A keresztény özvegy. Budapest: Jel. 2004.

⁷⁰ Erasmus összeinte tisztelettel írja: „Van mivel vigasztalnotok magatokat állapototok miatt, özvegyek, és van minta, melyhez igyekezeteket kell szabnotok! [...] Ne kolduljatok a világtól vigasztalást, az igazi gyönyörűség forrása a tiétek, ha magatokat egészen átadjátok Istennek. [...] Nincs más hátra, mint hogy az Úr irántatok való jószágának és vezéreitek példájának istenfélő életetekkel megfeleljetek.” Erasmus, 2004, 102. o. (A keresztény özvegy)

⁷¹ Tovább fokozta a gyanút az a tény, hogy Augsburgban felvette a kapcsolatot Melanchtonnal, akinek egy a békére irányuló tervezetet adott át, amit a reformátor érdemesnek talált arra, hogy Luthernek is megmutasson. Thienemann, 1924, 13. o.; Trencsényi-Waldapfel, 1966, 117. o.; Schleicher, 1941, 13–14. o.

⁷² Thienemann, 1924, 38. o.

⁷³ Ritoókné, 2002, 171. o.; Schleicher, 1941, 8. o.

⁷⁴ Klaniczay, 1985, 33. o. (A humanista literatúra Magyarországon)

⁷⁵ Schleicher, 1941, 8. o.

⁷⁶ 1516-ban Szathmári György pécsi püspök titkárává, 1518-ban már pécsi kanonokká nevezték ki. Schleicher, 1941, 9. o.

⁷⁷ Schleicher, 1941, 10. o.

⁷⁸ Schleicher, 1941, 30. o.

⁷⁹ „Valamiféle barbár népekhez alkalmazott kereszténységgel kell megismertetni a törököket, amiktől azok majd szelíden beilleszkednek az európai népek közösségébe.” Ritoókné Szalay Ágnes (2012). Egy 16. századi vándorlitterátor: Bartholomaeus Georgievits. In Ritoókné Szalay Ágnes, Kutak. Budapest: Balassi, 313. o.

⁸⁰ Oláh Miklós és Erasmus levelezését még a 19. században kiadták. Ipolyi Arnold (1875). Oláh Miklós levelezése. Budapest: M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala.

⁸¹ Schleicher, 1941, 31. o.

⁸² Schleicher, 1941, 27–28. o.

Oláh nehezen szokta meg a németalföldi életet annak ellenére, hogy hivatali szolgálatai és írásai révén egy idő után nagy befolyásra tett szert.⁸³ Úgy érezte, még ha távolról is, de tennie kell valamit a megtépzott hazáért, ahonnan barátai (például Brodarics István) levelein keresztül jutottak el hozzá a kétségbeejtő hírek.⁸⁴ Valószínűleg egyedül az jelentett volna gyógyírt honvágyára, ha Erasmus eleget tesz az ő és Mária többszöri kérésének, és haza tér Németalföldre.⁸⁵ Érthető módon egyik legnagyobb vágya volt személyesen megismerni őt, távol barátaitól pedig szelleme éhezte az önmagához hasonló humanisták társaságát.⁸⁶ Még arról is igyekezett gondoskodni, hogy ne jelenhesenek meg Erasmust becsmérő írárok Németalföldön, és háborítatlanul, biztonságban tölthesse itt minden napjait.⁸⁷ Azonban még a költözés előtt, 1536-ban elhunyt, így Oláhnak már nem volt oka a maradásra, és végül a hazatérés mellett döntött.⁸⁸ Előtte azonban még megalkotta két legjelentősebb művét, a *Hungariát* és az *Athilát* (1536–1537).

A *Hungaria* kiemelt jelentőséggel bír a hazai földrajz- és történettudomány szempontjából. Részben a hazaszeretettől vezérelve, részben azzal a szándékkal írta, hogy bemutassa a világnak a magyarok eredettörténetét és Magyarország gyönyörű, kifogyhatatlan természeti és szellemi értékeit, kidomborítva a különbséget a Mátyás király idején még reneszánsz és humanista pompájában ragyogó, erőteljes duzzadó és a török által haldokló Magyarország között.⁸⁹ Oláh úgy fogalmaz a műben, hogy „*nincs szándékomban most a teljes Magyarország leírása, csak fekvéséé és néhány vidékének elhelyezkedéséé*”, de valójában mögöttes politikai

célokat is felfedezhetünk a sorok között.⁹⁰ Emellett Magyarország korabeli földrajzi leírása a mondaszerű történetektől eltekintve meglehetősen pontos, és lényeges információkkal szolgálnak a jelen kor kutatói számára is.⁹¹ Az *Athilából* nem illesztenék be részleteket a véges terjedelem miatt, annyit viszont meg kell említenünk róla, hogy a Hungaria folytatása (melyben még csak röviden tért ki Oláh a magyarok származására), és a szkíta-hun eredetmondáinkat eleveníti fel.⁹²

Oláh hazatérése után a körülmények úgy hozták, hogy célszerűnek látta eltávolodni az erasmizmustól, ugyanakkor megmaradt vérbeli humanistának.⁹³ Habsburg Ferdinánd (1526–1564) bizalmának elnyerése után pedig megkapta 1553-ban a régóta vágyott esztergomi prímási széket, és minden lehetséges eszközzel munkához látott célja megvalósításához: könyvekkel és tanítással, erőszaktól mentes eszközökkel visszatéríteni a lelkeket az igaz valláshoz.⁹⁴

⁹⁰ Mint ahogyan az a következő részletben is látható: „Vannak, akik szerint még a törökök is a szkítáktól származnak, kiknek birodalma nemcsak Ázsiára, de a mi keresztény fejedelmeink viszálykodása, gyűlölködése, széthúzása, belháborúi miatt már Európára is széles körben kiterjed.” Oláh Miklós. Hungária. Budapest: Magvető. 1985. 16–17. 51–52. o.

⁹¹ Schleicher, 1941, 42. o.; Szigethy Gábor (1985). Jegyzetek. In Oláh Miklós, Hungária. Budapest: Magvető, 83. o.

⁹² Hogy miért éppen az Attila-hagyományhoz nyúlt vissza, arra magyarázatot ad hazaszeretete és a haza feldúlt, reményvesztett állapota. Ha humanistaként szerette volna fenntartani és megerősíteni a magyar népben a haza szellemi nagyságának képét, túlélésük zálogát, emlékeztetnie kellett őket dicső múltjukra, mely fogódzkodót nyújthat a vészterhes időkben. Egyúttal párhuzamot találhatunk Attila és Mátyás király dicső személye között, tehát a Mátyás-hagyományt is őrzi a mű. Ács Pál (2014). „Isten haragja - magyarnak példája”. A hun történet két értelmezése. In Ács Pál, Átszítált idő. Tinóditól Tandoriig. Pozsony: Kalligram, 151. o.; Ács Pál (2001). Attila-kultusz a Báthory-korban. In Ács Pál, „Az idő ósága”. Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban. Budapest: Osiris, 206. o.; Schleicher, 1941, 42. o.; Szigethy, 1985, 83. o.

⁹³ A flandriai humanistákkal is bizonyíthatóan fennmaradt a kapcsolata, Johannes Ramus költő például több művét neki ajánlotta. Oláh 1554-ben a nagyszombati iskola átszervezésébe kezdett, ahol szándékai szerint a humanizmus és az ellenreformáció törekvései egyesülhettek volna. Megpróbálta a városba letelepíteni a jezsuitákat is, az ő közreműködésével alapítottak itt kollégiumot 1561-ben. Oláh így elsők között lett a katolikus megújulás egyik vezéralakja. Klaniczay Tibor (1961). A magyar barokk irodalom kialakulása. In Klaniczay Tibor, Reneszánsz és barokk. Budapest: Szépirodalmi, 364. 366. o.; Schleicher, 1941, 6. 47. 50. o.; Ritoókné, 2012, 321. o. (Egy 16. századi vándorlitterátor: Bartholomaeus Georgievits); Szemes József (1936). Oláh Miklós. Esztergom: Laiszky Ny., 48. o.

⁹⁴ Ugyan nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de Oláh munkásságának végén nem mehetünk el említés nélkül a baráti köréhez tartozó, Erasmusszal levelezésben álló Maximilianus Transylvanus (1485–1538) humanista mellett sem. Igen valószínű, hogy erdélyi származású, de hamar elhagyta hazáját, így nem lehet teljes mértékben a magyar erasmisták közé sorolni, viszont jelentős hagyatéka és származása révén röviden meg kell emlékezzünk róla. A származása körüli kérdéseket már a régebbi szakirodalom is tárgyalja (pl. gróf Apponyi Sándor, Kropf Lajos). Nem tudjuk biztosan, hogy nevét származási helyéről, Erdélyről kapta vagy pedig

4. kép:

Donat Hübschmann:
Oláh Miklós esztergomi érsek arcképe
(1560, fametszet)

Forrás: R. Várkonyi Ágnes (szerk.) (1987), 234. o

egyszerűen lefordította eredeti nevét latinra a humanisták szokása szerint. Néhányan Erdélyi Miksának nevezik, mint például Márki Sándor. Maximilianus nem kisebb személyiség, mint a már említett V. Károly titkára volt, aki mellett kis túlzással bejárta egész Európát, és így ismerkedhetett meg Oláhhval is Németalföldön. Márki Sándor történész még a 19. század végén írt Egy magyar humanista. Maximilianus Transylvanus c. munkájában olvashatjuk, hogy rokona volt házassága révén a híres portugál felfedező, Magellán (Fernão de Magalhães) egyik barátjának, Cristóbal de Harónak, és részben neki köszönhetően jutott hiteles információkhoz a felfedező expedíciók eredményeivel kapcsolatban. Ami miatt mind a mai napig érdeklődés övezi a kutatók részéről, és indokoltan éreztem kitérni személyére, az a fő műve, a De Moluccis insulis (1523), melyben elsőként számol be a föld körbehajózásáról, a Magellán-expedícióról. A mű többek között a filológia, földrajz-, történet- és társadalomtudomány szempontjából is felbecsülhetetlen értékkel bír. Vele szemben Erasmus, noha korának egyik legnagyobb szenzációja, keveset írt a földrajzi felfedezésekről. Markis, 1976, 277. o.; Schleicher, 1941, 47–49. o.; Márki Sándor (1893). Egy magyar humanista. Maximilianus Transylvanus. Erdélyi Múzeum, 10 (1), 24. 27–28. o.; gróf Apponyi Sándor (1894). Maximilianus Transylvanus származása. Magyar Könyvszemle, Új folyam 2 (1.); Kropf Lajos (1895). Maximilianus Transylvanus. Magyar Könyvszemle, 3 (4); Rákóczi István (2021). Maximilianus Transylvanus: a színe és a visszája. Világtörténet, 43 (2), 241–242. 245. o.; Thienemann, 1924, 39. o.

Hasonlóan nemes célokat tűztek ki maguk elé a Thurzó testvérek. Thurzó Elek (1490–1543), kinek neve már felmerült, és mellette testvérei, Thurzó János (1466–1520) és Thurzó Szaniszló (1470–1540) Piso – Antoninus körének hatására szintén Erasmus követőivé váltak, aki így újabb befolyásos ismerősökre tett szert Magyarországon.⁹⁵ A Thurzó testvérek ugyanis a felső-magyarországi aranybányák birtokosai, gazdagságukkal egészen a Fuggerekig érték fel, de nem a fényűző életmódjukról híresültek el.⁹⁶ Vagyonukkal humanista szellemben bántak, például részben az ő támogatásával működött a krakkói magyar nyelvű könyvnyomtatás Hieronymus Vietor nyomdájában.⁹⁷

János boroszlói, Szaniszló olmützi püspök, ők koronázták meg a cseh koronával II. Lajost és Máriát.⁹⁸ János feltehetően Erasmus hatására püspökségében határozottan lépett fel Tetzel búcsúhirdetésével szemben, annak ellenére is, hogy várható volt az egyház tiltakozása az ügyben.⁹⁹ Erazmistaként mégis kanonokát Wittenbergbe küldte tanulni, titkára pedig Hess János lett, aki közel állt Lutherhez és Melanchthonhoz.¹⁰⁰ Halálát Erasmus és Luther is megsiratta.¹⁰¹ Thurzó Elek királyi helytartó és a király bizalmasa, a budai udvarban tesz szert nagy befolyásra, Mohács után viszont ő is elhagyta Máriával együtt Budát.¹⁰² Az ő nevéhez fűződik az általunk ismert legrégebbi magyar nyelvű szerelmes levél, melyet 1525-ben írt.¹⁰³

⁹⁵ Thienemann, 1924, 34. o.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Krakkó a hazai erazmistáknak és a magyar nyelvű könyvkiadásnak is a központja, miután Magyarországon az állandó létbizonytalanság csak rövidebb ideig vagy egyáltalán nem tette lehetővé a költséges nyomdák fenntartását. A török által megszállt területeken egyáltalán nem is működött nyomda másfél évszázadon át, így az aktuális európai szellemi áramlatok, mint a reformáció vagy az erazmizmus sem terjedhetett el. Azonban az ország többi részében is sokszor változtatták a helyüket a nyomdászok, sűrűn akadtak el az új kezdeményezések és több nyomda is csak rövid ideig tudott fennmaradni. Kókay György (1997). A könyvkereskedelelem Magyarországon. Budapest: Balassi, 44–45. 48–49. o.; Ritoókné Szalay Ágnes (2012). Miért Melanchthon? In Ritoókné Szalay Ágnes, Kutak. Budapest: Balassi, 212. o.

⁹⁸ Thienemann, 1924, 34. o.

⁹⁹ Thienemann, 1924, 42. o.

¹⁰⁰ Thienemann, 1924, 42. o.

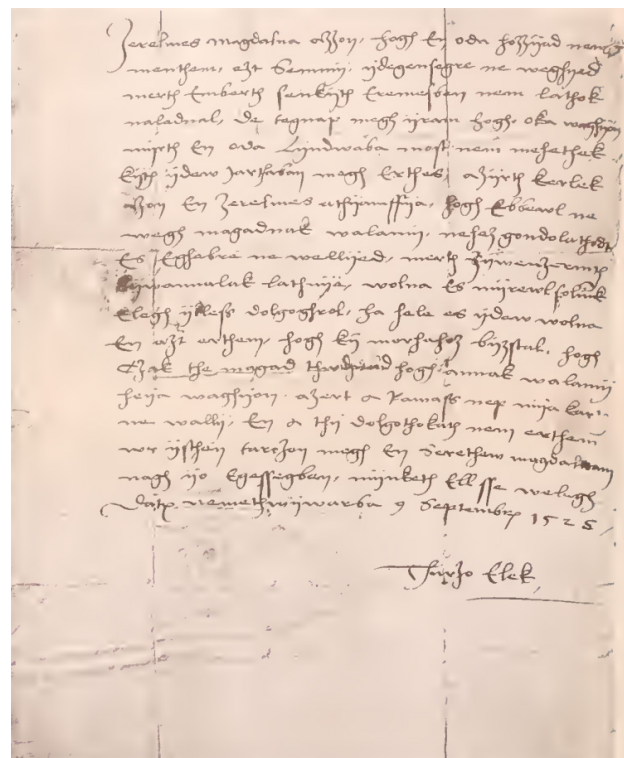
¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Thienemann, 1924, 36–37. o.; Varjas Béla (1982). A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei. Budapest: Akadémiai, 41. o.

¹⁰³ Varjas, 1982, 41. o.

5. kép:

Thurzó Elek Székely Magdolnához
írt szerelmes levele
(1525)

Forrás: Zolnai Gyula, 1894, 238. o.

A Thurzó testvérek vallási hovatartozása haláluk után sem volt egyértelmű, de erazmista nézeteiket több kutató is tényként kezeli, Erasmusszal folytatott levelezéseik egy része is fennmaradt.¹⁰⁴ Erasmus Thurzó Jánoshoz írt egyik levelében (1519) hazánkról meleg szívvel ír, egyúttal utal Janus Pannoniusra, aki szemében az itáliai humanizmus egyik kiemelkedő alakja.¹⁰⁵ Vélhetően Erasmushoz hasonlóan a Thurzók is szükségnek látták az egyház megreformálást, és nem zárkóztak el mereven az új vallási irányzatoktól, de megmaradtak a katolikus egyház kebelében.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Például Imre Mihály vagy Thienemann Tivadar. Imre Mihály (1995). „Magyarország panasza”. A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 38. o.; Thienemann, 1924, 34. o.

¹⁰⁵ Trencsényi-Waldapfel, 1966, 69. o.

¹⁰⁶ Klenner Aladár (1939). Eck Bálint. Thurzó Elek humanista pártfogoltja. Pestszenterzsébet: Rajkai Lajos Könyvnyomdája, 73. o.

5. Erasmus és az Erdélyi Fejedelemség

A Mohács utáni kettős királyválasztást követően Habsburg Ferdinánd (1526–1564) a Királyi Magyarország, Szapolyai János (1526–1540) az Erdélyi Fejedelemség területén uralkodott, míg kettejük között terült el a Hódoltság. A forrásokból tudjuk, hogy Ferdinánd Erasmus tudtára adta, az uralkodás mesterségét az ő művéből, *A keresztény fejedelem neveltetéséből* tanulja.¹⁰⁷ Szinte biztosra vehetjük, hogy ellenfele is így tett, mivel a győri Székesegyházi Könyvtárban ma is őrzik a mű egyik példányát az 1516-os kiadásból, melyben a *Sum Johannis Regis Electi Hungariae* (Jánosé, Magyarország választott királyáé vagyok) bejegyzés olvasható.¹⁰⁸ Szapolyai nem nevezte magát „választott” királynak, de fia, János Zsigmond (1556–1570) a „*rex electus*” címet viselte, így feltételezik a kutatók, hogy a mű ismert és nagy becsben tartott volt Szapolyai és családja körében.¹⁰⁹

Erasmus meglehetősen sokat foglalkozott a török kérdés révén a magyarországi állapotokkal, így ismerjük véleményét a kettős királyválasztásról is.¹¹⁰ Még korábban Ferdinándnak ajánlotta a latinul írt János evangéliumának parafrázisát azzal az intelligenciával, hogy a *publica libertas* védelmét tekintse legfontosabb feladatának, kerülje a háborút és a nép sanyargatását.¹¹¹ Az események tükrében azonban Szapolyai oldalára állt, és kijelentette nyílt levélben, hogy ő Ferdinánd helyében átengedné Jánosnak a magyar trónt a *Respublica Christiana* érdekében.¹¹² Szapolyai Erasmus szimpátiáját azzal is elnyerhette, hogy híres volt műveltségéről, olvasottságáról és művészetpártolásáról, udvarában pedig gyökeret eresztett az erazmizmus.¹¹³

János király köréből ki kell emelnünk az erazmista Brodarics Istvánt (Stephanus Brodericus, 1471–1539), aki diplomataként azon fáradozott, hogy Európa végre egységesen hozzájárjon a törökök feltartóztatásához.¹¹⁴

¹⁰⁷ Trencsényi-Waldapfel, 1966, 100. o.

¹⁰⁸ Barlay, 2001, 50–51. o.

¹⁰⁹ Barlay, 2001, 51. o.

¹¹⁰ Barlay, 2001, 50. o.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Uo.

¹¹³ Barlay, 2001, 46. o.

¹¹⁴ Barlay, 2001, 13. o.; Ritoókné Szalay Ágnes (2012). Előszó. In Ritoókné Szalay Ágnes, Kutak. Budapest: Balassi, 7. o.

Már Mohács előtt tisztán látta, hogy a magyarság a Nyugat nélkül nem győzheti le a törököt, és ha már Magyarország nem kap segítséget, akkor legalább igyekezzen Zsigmond lengyel királyhoz hasonlóan békét kötni a törökkel, hátha még elkerülheti a katasztrófát.¹¹⁵ Brodarics Erasmus nézeteit osztotta a török kérdésben, miszerint „nem keresztényi eljárás az erőszak és megégetéssel való fenyegetéseink végrehajtása”.¹¹⁶ Ő is a közleledést és megértést javasolta, mivel a már krisztianizált töröknek nem fog érdekében állni Európa leigázása.¹¹⁷ Ebben a szellemben kívánt lelki támaszt nyújtani Szapolyainak, mikor kétségek gyötörték a királyt politikai döntéseinek helyességét illetően, hogy maga is támogatta egy keresztény fejedelem szövetségkötését a törökkel.¹¹⁸ Erasmus híveként a vallásbéke és a tolerancia hirdetője, és szintén a katolikus egyház reformálásában reménykedett.¹¹⁹

Brodarics túlélte a mohácsi ütközetet, saját szemével látta a borzalmakat, így lett a mohácsi csata krónikása.¹²⁰ Világos és tömör stílusa, valamint abbéli szándéka révén, hogy csak a tényeket örökíti meg, szintén Erasmust követi, egyúttal csatlakozik az olasz reneszánszból származó történelemfelfogás új irányához, amely előtérbe helyezi a realitást.¹²¹ Ezt már tekinthetjük a modern történelmi gondolkodás és történettudomány kezdetének is, mivel a szubjektív vélemények, nézetek és legendák helyett a történések tényszerű vizsgálata kerül előtérbe.¹²² Ebben a szellemben Mohács történetét Brodarics írja le először *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio* (1527) című művében, melynek sajátossága, hogy kortársaival és elődeivel ellentétben nem a történetek értelmezése, végképp nem az eseményeket kiváltó természetfölötti okok keresése a célja, hanem a történések naturalisztikus, részletes ábrázolása.¹²³

Sajnálatos módon Brodarics és Erasmus levelezése sem maradt ránk, de a történetíró erasmista szelleme tovább él hagyatékában, mely, ahogy láthattuk, igen jelentős.¹²⁴ Mellette az erasmisták sorában pedig talá-lunk még egy humanista történetírót a dalmáciai származású Verancsics Antal (1504–1573) személyében, akit Thienemann Tivadar irodalomtörténész a magyar erasmisták első nemzedékéhez sorolt, míg Trencsényi-Waldapfel szerint őt csak erős fenntartással lehet erasmistának nevezni.¹²⁵ Utóbbi álláspontot erősíteném meg, mivel Erasmusszal folytatott levelezésén kívül – mely nem maradt fenn – alig találtam némi párhuzamot munkássága és az erasmizmus között, így csak röviden térnék ki személyére. Verancsics János király, majd a korszak másik tragikus sorsú özvegy királynéja, Izabella szolgálatában állt, akit fennmaradt írásai alapján igen nagyra tartott és mindig szeretettel fordult felé, ahogyan erre utal a királyné *humanissima princeps* („legműveltebb fejedelem”) megszólítása is.¹²⁶ Fráter György és Izabella párharca során a királynőt támogatta,

(2012). A Pray-gyűjtemény Janus-kézirata. In Ritoókné Szalay Ágnes, Kutak. Budapest: Balassi, 131–132. o.

¹²⁴ Hagyatékához sorolhatjuk bizonyos szempontból, hogy pártfogoltja, a magyar származású Mattheus Fortunatus Pannonius (1490–1528) kijavította Erasmus fordításának hibáit, és 1523-ban Velencében újra megjelentette Seneca Quaestiones naturalesét, így az első magyar klasszika-filológust köszönhetjük benne, akinek nevét a modern filológia is jegyzi. Fortunatus ugyan tisztelettel, de rávilágít a műben számos helyen Erasmus pontatlan fordítására, aki érthető módon kettős érzéssel fogadhatta a kritikát, de ő maga is fejet hajtott a mű jelentősége és Fortunatus tehetsége előtt méghozzá úgy, hogy a 16. század leghíresebb filológusaként elismerése jeléül társszerzőként tüntette fel őt az 1529. évi új bázeli Seneca-kiadásában. Ennélfogva az ő szellemi hagyatéka is méltó a megemlékezésre annak ellenére, hogy nem nevezhető igazán erasmistának. Thienemann, 1924, 40. o.; Ritoókné, 2002, 163. o.; Trencsényi-Waldapfel, 1966, 97. o.; Gerézdi Rabán (1968). Egy magyar humanizmus-történet margójára. In Gerézdi Rabán, Janus Pannoniustól Balassi Bálintig. Budapest: Akadémiai, 187–188. o.

¹²⁵ Az irodalomtörténet a korszak latin nyelvű poézisének elsőrangú alakjaként tekint rá, Verancsics azonban elsődlegesen történetírónak tartotta magát. Oborni Teréz (2009). Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551). Történelmi Szemle, 51 (1), 42. o.; Thienemann, 1924, 27. o.; Trencsényi-Waldapfel, 1966, 383. o.

¹²⁶ Kezdetben felemelkedését nagybátyjának, Giovanni Statileo erdélyi püspöknek köszönhette Verancsics. Később Nádasdy Tamás támogatását is élvezte. Oborni a királyné cselekedeteire, leveleire és Verancsics őszinte megnyilvánulásaira alapozva úgy véli, minden bizonnyal a királyné kiérdemelte a dicséretet és szeretetet. Barlay Romon virág c. írásában olvashatunk kevésbé előnyös tulajdonságairól is, de a hangsúly mégis azon van, hogy erdélyi életének kezdeti nehézségei ellenére Izabella átörököltette Erdélybe Mátyás király örökségét, és Gyulafehérvárt reneszánsz központtá varázsolta. Ács, 2014, 241. o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában); Ács, 2001, 232. o. (Katolikus irodalom és kultúra Magyarországon a reformáció századában. A reformáció jegyében?); Oborni, 2009, 35. 40. o.; Barlay, 2001, 57–75. o.

¹¹⁵ Barlay, 2001, 48. o.; Trencsényi-Waldapfel, 1966, 98. o.

¹¹⁶ Barlay, 2001, 48–49. o.; Thienemann, 1924, 47. o.

¹¹⁷ Ritoókné, 2002, 168. o.

¹¹⁸ Barlay, 2001, 48. o.

¹¹⁹ Thienemann, 1924, 46. o.

¹²⁰ Barlay, 2001, 48. o.

¹²¹ Barlay, 2001, 48. o.; Thienemann, 1924, 10. o.

¹²² Thienemann, 1924, 10–11. o.

¹²³ Abban is első lehetett tudomásunk szerint, hogy tervbe vette Janus Pannonius teljes irodalmi munkásságának megjelentetését így ismer-tetve meg nevét Európával, de megvalósítása elmaradt, sorozatosan akadályokba ütközött. Thienemann, 1924, 10. o.; Ritoókné Szalay Ágnes

egyik legközelebbi bizalmasává, titkárává és diplomatájává vált.¹²⁷ Padovában tanult tudós humanistaként levelezésein keresztül itáliai és krakkói tudósokat is bevont a gyulafehérvári szellemi életbe, kiterjedt krakkói humanista-erasmista kapcsolatrendszerrel rendelkezett, ugyanakkor több velencei patríciust is barátjának mondhatott.¹²⁸ Marino Caballonak címzett levelében említi, milyen sok barátra tett szert Velencében, a barátok pedig az ő kincsei.¹²⁹ Erasmus hasonlóképpen nagyra becsülte a barátságot, fiatalon egészen szentimentálisan, már-már zavarba ejtően, túlfűtött érzelmekkel írt barátainak.¹³⁰ Reneszánsz polihisztorként érdeklődése széleskörű volt (például képzőművészet, irodalom, tánc, vallási csatározások), de igazi szenvedélye a történelem és az archeológia.¹³¹

Erdély és Izabella iránti érzelmei ellenére 1549-ben mégis úgy döntött, hogy Ferdinánd szolgálatába, tehát a Habsburgok oldalára áll, aminek következtében karrierje nagy lendületet vett.¹³² 1568-ban nem kisebb diplomáciai feladatot bízta rá, mint a drinápolyi béke megkötését a törökkel, ugyanis az Oszmán Birodalom,

¹²⁷ A Jagelló-házból származó Izabella, János király özvegye a Szapolyai-pártiak reménysége és János Zsigmond magyar király édesanyja volt, akit a szultán is fia egyik gyámjaként jelölt meg, azonban gyermeke nagykorúságáig Fráter Györgyöt nevezte ki elsőszámú gondviselőként és kormányzóként. Verancsics Izabella követeként bejárta Európát. Járt például a lengyel, angol, francia, magyar–cseh, olasz udvarokban, a pápánál, V. Károly császárnál és török basáknál. Acsády Ignác (1894). Verancsics Antal és Szerémi György. Irodalomtörténeti Közlemények, 4 (1), 3. o.; Oborni, 2009, 25. 34. o.

¹²⁸ Oborni, 2009, 34–35. 37. o.

¹²⁹ Oborni, 2009, 37–38. o.

¹³⁰ Huizinga, 1995, 40–42. o.

¹³¹ Verancsics 1558–1563 között Egerben élt, és bár szándékában állt, mégsem tudta megakadályozni a vallási reformeszmék terjedését. Öregségére és a török jelentette veszélyre hivatkozva távozott Egerből, de katolikus restaurációs kísérletei hozzájárultak a debrecen–egervölgyi hitvallás létrejöttéhez. Ács szerint azonban csak egyházi karrierje miatt vált ellenreformátorrá, mivel neveltetése, műveltsége és szellemisége alapján úgy ítéli meg, hogy legszívesebben távol tartotta magát a vallási csatározásoktól vagy éppen együtt is érzett a reformáció egyes áramlataival. Mindemellett „sokáig az erasmusi tolerancia elvét valló világi értelmiség nézeteit osztotta”. Ács, 2001, 232–233 o. (Katolikus irodalom és kultúra Magyarországon a reformáció századában. A reformáció jegyében?); Szabó András (1987). Mágocsy Gáspár és András udvara. In R. Várkonyi Ágnes (szerk.), Magyar Reneszánsz Udvari Kultúra. Budapest: Gondolat, 269. o.; Varjas, 1982, 263. o.; Ács, 2014, 242. o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában)

¹³² Döntésének hátterében feltehetően Fráter György erdélyi kormányzó és a köztük húzódó feloldhatatlan ellentétek álltak. Azonban 1553-tól pécsi, majd 1557-től egri püspökké nevezték ki, 1569-től esztergomi érsek lett, élete vége felé, 1572-től pedig helytartó is. Ács, 2014, 242. o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában); Ritoókné, 2012, 321. o. (Egy 16. századi vándorlitterátor: Bartholomaeus Georgievits)

illetve a török kérdés szakértőjeként tartották számon, éppen emiatt is lett az 1553-as isztambuli Habsburg-békeküldöttség egyik vezetője.¹³³ Diplomáciai munkája mellett régészeti kutatásokat végzett, ő fedezte fel társaival Augustus császár végrendeletét Ankarában.¹³⁴ Értékes hagyatékához tartozik történelmi anyaggyűjtése, melyet Verancsics-gyűjteménynek nevezünk (például naplók, emlékiratok, följegyzések, életrajzok), levelezései és történelmi tárgyú dolgozatai.¹³⁵ Felkutatta Bonfini kéziratát, s tervbe vette a *Rerum Hungaricarum decades* (1497) folytatását, de nem maradt elég ideje a megvalósítására.¹³⁶ Megszállott régiségbúvárként ismerték, követútján kutatta az antik romokat, római feliratokat másolt, görög és római pénzérméket gyűjtött, emellett Dácia archeológiai leleteinek katalógusát is összeállította.¹³⁷ Elsőként foglalkozott Magyarországon a történetírás elméletével ügyelve többek között a forráskritikára is.¹³⁸ A 19. században alkotó Acsády Ignác történész véleménye, hogy ha lett volna lehetősége behatóbban foglalkozni a történetírással, ő lett volna hazánkban a korszak „legalaposabb, legtudósabb történésze”.¹³⁹

Erdély és Erasmus kapcsolatát tekintve mégis talán az antitrinitáriusok helyzete a legérdekesebb. Erasmus az általa fordított *Novum Testamentum*ban

¹³³ Kulcsár Péter (1977). Jegyzetek. In Illés Endre et al, Humanista történetírók. Budapest: Szépirodalmi, 1108. o.; Ács, 2014, 240–242. o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában)

¹³⁴ Augustus politikai testamentuma később Monumentum Ancyranum néven került be a köztudatba. Ács, 2014, 250 o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában); Ács, 2001, 233. o. (Katolikus irodalom és kultúra Magyarországon a reformáció századában. A reformáció jegyében?); Ács, 2014, 242. o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában)

¹³⁵ Acsády felhívja a figyelmet arra, hogy ugyan Verancsics műveit tizenkét kötetben jelentette meg Szalay László és Wenzel Gusztáv még 1857–1875 között, de az írárok egy részét illetően számos pontban meg tudja kérdőjelezni szerzőségét. Acsády, 1894, 1–34. o.; Ács, 2001, 233. o. (Katolikus irodalom és kultúra Magyarországon a reformáció századában. A reformáció jegyében?); Ács, 2014, 242. o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában)

¹³⁶ Ács, 2014, 242. o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában)

¹³⁷ Ács, 2014, 250 o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában); Kulcsár, 1977, 1108. o.

¹³⁸ Ács, 2014, 242 o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában)

¹³⁹ Verancsics számba vette kutatásainál például „a természeti tényezők befolyását is a népek sorsára”, az ország fekvését, az erkölcsöket, a szokásokat, lakosságszámot, alkotmányt, köztisztviselők állapotát stb. Törökországi kutatásainak anyagai, leletei a császári könyvtár anyagának részévé váltak, és felhasználásra kerültek az udvar támogatását is élvező tudományos munkák során. Ács, 2014, 254 o. (Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában); Acsády, 1894, 5–6. o.

szövegkritikai okokból kihagyta a szentháromságról szóló dogmatikai passzust, amely „a három személyt” egyként említi.¹⁴⁰ Tekintélye, befolyása és valószínűleg az a körülmény, hogy fordítását X. Leó pápának ajánlotta, megmentette az eretnkség vádjától, de lett még egy messzeható következménye, mellyel lehet még ő maga sem számolt.¹⁴¹ Tettével megerősítette a szentháromságtagadók nézeteit, akik innentől kezdve tekintélyére is hivatkozva támasztották alá nézeteiket.¹⁴² Részünkről ez azért érdekes, mert az „*európai vallási szabadgondolkodás fellegvára*” Kolozsvár, maga Erdély pedig, míg Európa többi részén dűlnak a vallásháborúk, éppen a vallásszabadságáról vált híressé.¹⁴³ Blandrata György, Dávid Ferenc és Heltai Gáspár is hivatkozik Erasmusra, aki így az erdélyi antitrinitáriusok körében nagy tiszteletre tett szert.¹⁴⁴ 1567-ben jelent meg Gyulafehérváron a *De falsa et vera unius Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti cognitione libri duo* unitárius írás, melynek szerzője valószínűleg Dávid Ferenc, és felhasználta benne Erasmus Szentháromságra vonatkozó megjegyzéseit, fordításait.¹⁴⁵

Hazánkban sokan a területi, politikai széttagoeltság, az állandó létbizonytalanság, egyes országrészekben a katolikus egyházszervezet tulajdonképpen összeomlása és ezáltal a reformáció tanainak gyors terjedése következtében nem feketén-fehéren néztek Erasmusra, nem követelték tőle a választást a protestánsok vagy katolikusok között, hanem minden oldal, ki-ki saját meggyőződése szerint azonosult nézeteivel. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a magyar peregrináció egyik központja Wittenberg volt, ahol értelemszerűen a diákok magukba szívták a lutheránus nézeteket.¹⁴⁶ Ebből is következik, hogy ugyan eleinte a katolikus értelmiség köreiből sokan nagy reményekkel fogadták Erasmus

fellépését, de Luther megjelenése után többen nem elégedtek meg az általa kínált reformlehetőségekkel, és az ő, később Kálvin, illetve a többi protestáns felekezet táborába vezetett útjuk.¹⁴⁷

Erdélyben tehát vallási toleranciáról beszélhetünk, azonban nem teljes mértékben és nem folyamatosan. Az unitárius János Zsigmond uralkodásának utolsó éveiben pont a katolikus vallás megvetése, a katolikusok üldöztetése figyelhető meg, a jezsuitákat pedig még ki is tiltották Erdélyből.¹⁴⁸ Meglepő módon mégis ilyen körülmények között választottak meg egy katolikus és jezsuitabarát erdélyi fejedelmet, Báthory Istvánt (1571–1586).¹⁴⁹

Báthory már fiatalon uralkodók közelségét élvezhette, megismerhette személyesen például I. Ferdinándot, V. Károlyt és Habsburg Máriát, kitűnő neveltetésben részesült, megfordult többek között itáliai városokban és Bécsben.¹⁵⁰ Az uralkodásról első mélyebb ismereteit személyes tapasztalatai mellett könyvekből szerezte, melyek közül a legnagyobb hatást vélhetően Erasmustól *A keresztény fejedelem neveltetése* és Machiavellitól *A fejedelem* gyakorolta rá.¹⁵¹ Erasmus a valóságban nem megvalósítható eszményképet festett le művében arról, hogy milyen egy jó fejedelem, Báthory mégis igyekezett ennek a képnek eleget tenni, és úgy vélte, ő soha el nem fáradhat, beteg nem lehet, nem pihenhet és mindenben bölcsnek, igazságosnak kell lennie.¹⁵²

Báthory vallotta azt az erasmusi eszmét, miszerint egy uralkodó Isten akaratából uralkodik, „*az Istennek valamiféle élő képmása*” és az égiek bízzák meg az uralkodás feladataival.¹⁵³ Küldetéstudata minden tetteben megnyilvánult, és sosem mondott le a katolikus egyház

¹⁴⁰ Gerézdi Rabán (1968). Erasmus és az erdélyi unitáriusok. In Gerézdi Rabán, Janus Pannoniustól Balassi Bálintig. Budapest: Akadémiai, 357. o.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Gerézdi, 1968, 358–359. o. (Erasmus és az erdélyi unitáriusok)

¹⁴³ Emlékezzünk például a híres tordai országgyűlésre (1568). Barlay, 2001, 114. o.

¹⁴⁴ Bár meg kell jegyezni, hogy a legtöbb szabadgondolkodó a még viszonylag nagy vallási toleranciát képviselő Lengyelországba vagy Erdélybe menekült az inkvizíció elől. Gerézdi, 1968, 360–362 o. (Erasmus és az erdélyi unitáriusok)

¹⁴⁵ Gerézdi, 1968, 363–365. o. (Erasmus és az erdélyi unitáriusok)

¹⁴⁶ Kelényi Borbála (2017). Krakkótól Wittenbergig. Magyarországi hallgatók a krakkói, bécsi és wittenbergi egyetemeken a 16. században. Gerundium: Egyetemtörténeti közlemények, 8 (1), 26. o.

¹⁴⁷ Gerézdi, 1968, 360–361. o. (Erasmus és az erdélyi unitáriusok)

¹⁴⁸ Barlay, 2001, 100. 120–122. o.

¹⁴⁹ Barlay, 2001, 104. o.

¹⁵⁰ Bécsben 1565–1567 között fogságban is volt, de idejét műveltsége gyara-pítására használta fel, sokat olvasott, nyelveket tanult, történelmi és filozófiai ismereteit bővítette. Horn Ildikó (2012). A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588). Budapest: Akadémiai nagydoktori mű, ELTE BTK, 183–184. 186. o.

¹⁵¹ Horn, 2012, 182–204. o.

¹⁵² Báthory környezete szerint is magáévá tette a következő erasmusi intelmet: „Az a fejedelem, akire annyi ezer ember, annyi súlyos ügy intézése van bízva, bizony nem alhatik egész éjjel. [...] A fejedelemnek tehát állandóan virrasztania kell, hibáznia nem szabad, mert ha hibázik, sokak pusztulására hibázik.” Rotterdami, 1992, 63–64. o. (A keresztény fejedelem neveltetése); Horn, 2012, 191. o.

¹⁵³ Horn, 2012, 193. o.

tekintélyének helyreállításáról sem amellett, hogy ügyelt a vallásbéke fenntartására és az állam érdekeinek biztosítására.¹⁵⁴ Erasmus úgy véli, egy ország csak akkor lesz igazán boldog, ha a kormányzásában részt vesznek a filozófusok, vagy maguk a vezetők elsajátítják a filozófiát.¹⁵⁵ Nem véletlen, hogy Báthory Padovában végzett tudós embereket gyűjtött maga köré és nevezett ki a tanácsba és a kancelláriára.¹⁵⁶ Beemelte még uralkodói eszményképébe Erasmustól a személyes példa erejét, a mértékletességet, a szerény öltözködést és a józan gazdálkodást is.¹⁵⁷ Azonban ő sem követte mindenben a filozófus nézeteit, egyes kérdésekben éppen mértékben erazmistának, de Erasmus iránti tisztelete és elvei nagy hatással voltak uralkodói döntéseire és viselkedésére.¹⁵⁸

6. Erasmus és a magyar irodalmi nyelv: erazmista bibliafordítóink

Erasmus 1499-ben Angliába utazott, ott-tartózkodásának hatása életére pedig oly nagy volt, hogy Magyarországra is elért.¹⁵⁹ Itt ismerkedett meg John Colettel, akivel rövidesen egymásra találtak hasonló személyiségük és érdeklődési körük révén, eszmecseréikből pedig megszülettek Erasmus első teológiai témájú írásai.¹⁶⁰ Colet Szent Pál leveleinek magyarázatai Erasmus figyelmét a Biblia tanulmányozása felé fordították a klasszikus antikvitás irodalma felől, ezt követően vetette bele magát a görög nyelv elsajátításába is.¹⁶¹ Szent Pál Erasmus életének hátralévő részében központi helyet foglalt el, tanításai tették le bölcséletének alapköveit.¹⁶²

¹⁵⁴ Barlay, 2001, 102. o.; Horn, 2012, 193. o.; Klaniczay, 1985, 110. o. (Udvar és társadalom szembenállása Közép-Európában)

¹⁵⁵ Horn, 2012, 194. o.

¹⁵⁶ Horn, 2012, 194–195. o.

¹⁵⁷ Horn, 2012, 197–198. 202. o.

¹⁵⁸ Horn, 2012, 197. o.

¹⁵⁹ Huizinga, 1995, 74. o.

¹⁶⁰ Huizinga, 1995, 76–78. o.

¹⁶¹ Huizinga, 1995, 83. o.; Ács, 2014, 71–72. o. (A mester és a tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek)

¹⁶² A „pogányok apostola” vezette őt el a pogányok megtérítésének gondolatához, általa az antikvitás is megszentelődött, melyre az erazmizmusról szóló fejezetben utaltam. Ács, 2014, 72. o. (A mester és a tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek)

Hazánkban Erasmus Szent Pál iránti tisztelete és a Biblia népnyelvre való lefordításának szorgalmazása Komjáthy Benedek munkásságán keresztül öltött testet.¹⁶³ Komjáthy 1533-ban Krakkóban jelentette meg *Az Szent Pál levelei magyar nyelven (Epistolae Pauli lingva hungarica donatae)* című művét, ami több okból is egyik legjelentősebb magyar nyelvemlékünk.¹⁶⁴ Komjáthy felhasználta a magyar fordításhoz Erasmus görög–latin kétnyelvű bibliakiadását (*Novum instrumentum omne*, későbbi kiadásban *Novum Testamentum*), a hozzá fűzött értelmezéseit (*Annotationes*, 1519), és parafrázisait (*Paraphrases in omnes epistolas Pauli*, 1521).¹⁶⁵

A méltó fordításhoz Komjáthynak először le kellett fektetnie a magyar irodalmi népnyelv, vagyis a *vulgaris illustris* grammatikai, retorikai és természetesen teológiai alapjait, mivel nyelvünk még nem állt készen arra, hogy a Biblia szavait megszólaltassuk rajta.¹⁶⁶ Ehhez használta fel Komjáthy Erasmus világhírű szólás- és közmondásgyűjteményét, az *Adagiát*, mely a szinonimák és a figuratív fogalmazás kutatásához adott támaszpontot.¹⁶⁷ Ő lett az első erazmista, aki magyar nyelven írt, és a fordítás módszerével, hogy Erasmushoz hasonlóan nem csupán a szó szerinti írás visszaadására törekedett, lefektette a modern magyar filológia alapjait.¹⁶⁸ A mű egyúttal az első magyar nyelvű nyomtatott könyv, és átmenetet képez az ómagyar (896–1526) és középmagyar (1526–1772) nyelvtörténeti korszakok között.¹⁶⁹ Teológiai jelentősége pedig abban áll, hogy

¹⁶³ Születésének és halálának pontos ideje nem ismert.

¹⁶⁴ Budapesten 2013-ban újra kiadták a könyvet Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae / Az zenth Paal leveley magyar nyelven címmel Mezey András, Pelczéder Katalin és Kocán Béla szerkesztésében. Ács, 2014, 70. 77. o. (A mester és a tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek)

¹⁶⁵ Általánosabb megfogalmazást alkalmazott azokon a pontokon, ahol erőteljesen jelent meg Erasmus egyéni véleménye, valamint felhasznált még egy régebbi magyar nyelvű Pál-fordítást, amely a Vulgata alapján készült, viszont nehézkes volt az olvasása, mondhatni „idejétmúlt” a nyelvezete és felépítése, de mint első próbálkozást, meg kell említenünk. Gerézdi, 1968, 322. 338–340. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról); Az erazmista Komjáti Benedek); Ács, 2014, 70. o. (A mester és a tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek)

¹⁶⁶ Ács, 2014, 71. 76. o. (A mester és a tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek)

¹⁶⁷ Ács, 2014, 76. o. (A mester és a tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek)

¹⁶⁸ Ács, 2014, 75. o. (A mester és a tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek); Ritoókné, 2002, 169. o.; Gerézdi, 1968, 322. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról)

¹⁶⁹ Pelczéder Katalin (2015). Komjáthy Benedek Szent Pál leveleinek fordítása a kéziratos és a nyomtatott irodalom határán. In Gécz János – András Ferenc (szerk.), Térátlépések. Veszprém: Pannon Egyetem MFTK, Antropológia és Etika Tanszék, 277. o.

a könyvnyomtatás feltalálása óta a fordítás inkább egyfajta evangéliumi misszió, „a megváltás eljuttatása az anyanyelvű kultúrák számára”.¹⁷⁰

Komjáthy Bécsben, a „tisztá”, katolikus alapokon nyugvó erasmizmus gócpontjában végezte tanulmányait, de a török fenyegetés Nádasdy Tamás huszti birtokára vezette, akinek közreműködésével fogadta fel a latinul ugyan nem tudó, de műveltségpártoló Perényi Gáborné Frangepán Katalin fiának, Perényi Jánosnak nevelőjévé.¹⁷¹ Bizonyára Katalin biztatása nyomán fogott bele a magyar fordításba, de ami biztosra vehető, hogy az ő költségén jelent meg.¹⁷² A személyes támogatás mellett fontos szerepet játszottak a magyar nyelvű fordítások megindulásában a nemzeti törekvések, mint az ország török terjeszkedéssel megszünt egységének visszaállítása, amire utal a könyv címlapján látható sávskeresztes magyar címer is, mely még a Magyar Királyság középkori nagyhatalmi státuszát jelképezte.¹⁷³

Erasmushoz hasonlóan Komjáthy is részletes kommentárokkal látta el a *Római levelet*, egyúttal párhuzamot vont a zsidó és magyar sorstörténetben.¹⁷⁴ Kiemelte azt a tanítás, mely szerint a kiválasztottság Isten akaratából bármelyik népet megilletheti, és utal a magyarok mártíromságára, ami hitük megőrzéséből és önfeláldozásukból, a keresztény Európa érdekében történő törökkel szembeni kiállásukból fakad, ezzel pedig a magyar mártíromság eszméje a nemzeti azonosság-tudatba évszázadokra beépült.¹⁷⁵

Komjáthy megerősítette Erasmust abban is, hogy a Római levél egyszerre szól „az emberi érdemeiről, az isteni kegyelemről és az ember szabad akaratáról”.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Ács, 2014, 77. o. (A mester és tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek)

¹⁷¹ Ács, 2014, 75. o. (A mester és tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek); Gerézdi, 1968, 322. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról)

¹⁷² Ács, 2014, 75. 77. o. (A mester és tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek)

¹⁷³ Ács, 2014, 78. o. (A mester és tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek)

¹⁷⁴ Ács, 2014, 80. o. (A mester és tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek); Ács, 2001, 185. o. (A szent makkabeusok nevei. Erasmus és a magyar protestáns mártírológia kezdetei)

¹⁷⁵ Bizonyára ezt az elképzelést a magyar mártíromságról megalapozta a korra jellemző és egyben Erasmus világképét is formáló eszkatologikus hangulat, melynek kiváltó okai az általános erkölcsi és világnézeti válság, valamint értelemszerűen a török előrenyomulása. Ebből adódóan a mártírium a reformáció idején „a teológiai gondolkodás és kegyességi élet krisztocentrikus megújulását” jelentette. Ács, 2014, 80. o. (A mester és tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek); Ács, 2001, 152. o. („Apocalypsis cum figuris”. A régi magyar irodalom történelemképe); Győri L. János (2001). Reformáció, mártírológia, exemplum. Irodalomtörténet, 82 (3), 321–322. o.

¹⁷⁶ Ács, 2014, 81. o. (A mester és tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek)

Ezzel egyértelművé tette, hogy a nemzet feltámadását katolikus alapokon képzelte el, hiszen Luther és Erasmus között részben a szabad döntésről alkotott eltérő nézeteik építettek lebonthatatlan falat.¹⁷⁷ De ami talán még szebbé tehetné alkotását Erasmus szemében, és feltételezem, ez a véletlen műve, hogy egy latinul nem tudó nő felkérésére és anyagi támogatásával készítette el a népnyelvi fordítást, ezzel is eleget téve az „*Én azt szeretném, ha minden jóasszony az Evangéliumot és Pál apostolt olvasná*” eszméjének.

Komjáthy nyomdokaiba bécsi iskolatársa, a somogyi származású Pesti Gábor (Gabriel Pannonius Pesthinus/Pesthy Gabriel) lépett, méghozzá három alkotással.¹⁷⁸ Szintén Erasmus görög–latin nyelvű *Újtestamentum*át és jegyzeteit alapul véve adta ki 1536-ban Bécsben a négy Evangélium magyar fordítását (*Új Testamentum*) rokona, Peregi Albert pécsi prépost és (I. Ferdinánd oldalán álló) királyi tanácsos közbenjárásával.¹⁷⁹ Idéz a műben a *Paraclesis*ből, mellyel alá kívánja támasztani érveit a szentírás magyar fordítása mellett, latin mondaiban pedig tetten érhető az erasmusi latinság.¹⁸⁰ Fordításának alapját Erasmus munkái képezték, de vélhetően használt több töredékes magyar középkori fordítást is (például Jordánszky-kódex), viszont mivel a *Vulgata* alapján készültek, csak ott használta őket, ahol Erasmus sem tért el attól.¹⁸¹

Ács Pál irodalomtörténész szerint Pesti „az egyik legjobb szövegű és legszebb magyarságú bibliafordítást alkotta meg”, de véleményét osztja még Gerézdi Rabán irodalomtörténész is, aki úgy véli, hogy „egyike a XVI. század legjobb bibliafordításainak”.¹⁸² Erasmus nyomán a *Philosophia Christi* terjesztése, és a magyar literatúra művelése vált küldetésévé, tőle sajátította el a filológiai *interpretatio* módszerét, és részben neki köszönhetően jutott el „a magyar nyelvű literatúra tudatos műveléséig”.¹⁸³

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ Születésének és halálának pontos ideje nem ismert. Ritoókné, 2002, 169. o.; Gerézdi, 1968, 66–67. 323–325. o. (Egy költői hírnév története. A Janus-hagyomány sorsa a Jagelló-korban; Irodalmi nyelvünk kialakulásáról); Ács, 2017, 159. o.

¹⁷⁹ Ritoókné, 2002, 169. o.; Ács, 2017, 159–160. o.

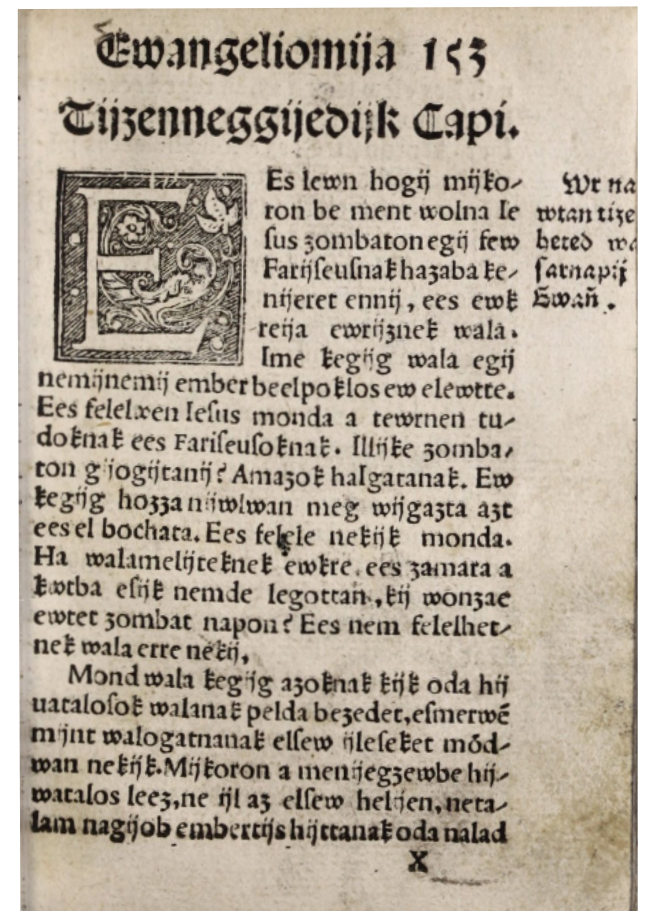
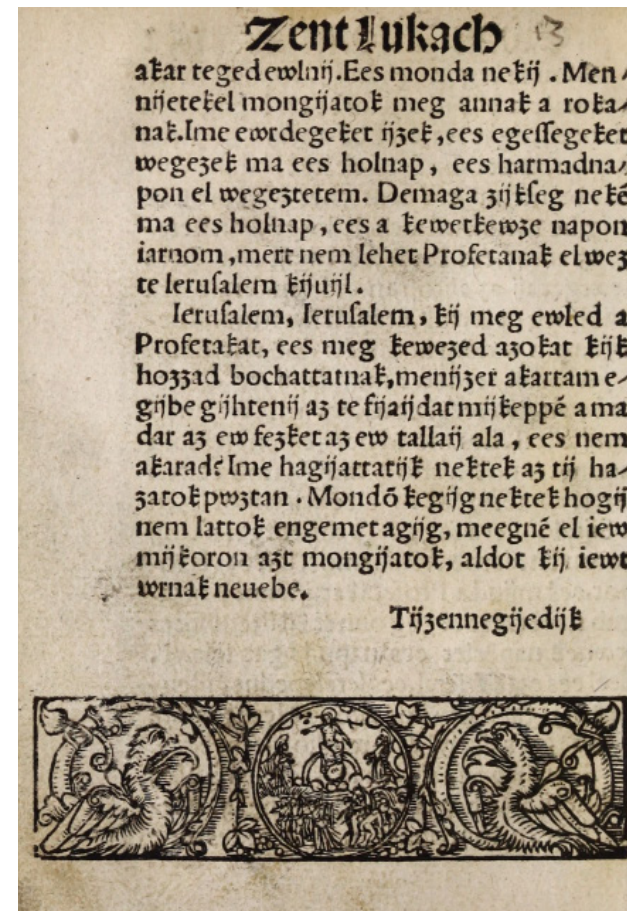
¹⁸⁰ Gerézdi, 1968, 325. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról)

¹⁸¹ Gerézdi, 1968, 326. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról)

¹⁸² Ács, 2017, 160. o.; Gerézdi, 1968, 326. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról)

¹⁸³ Gerézdi, 1968, 323. 327. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról)

6–7. kép:
Pesti Gábor: Új Testamentum
(Bécs, 1536)

Forrás: real-r.mtak.hu

Ugyancsak 1536-ban jelentette meg Bécsben Pesti az *Esopus fabulái, melyeket mastan újjonnan magyar nyelvre fordított Pesthi Gabriel* című művét.¹⁸⁴ Erasmus számára a fabulák retorikai alakzatokat és hasznos erkölcsi példákat jelentettek, Quintilianus nyomán pedig az ékesszólás legfontosabb elemeinek tekintette a hasonlatokat és példákat, egyszóval metaforákat.¹⁸⁵ Nézeteit támasztotta alá, hogy a Szentírás és az antik szövegek is tartalmaznak parabolákat, ahogy Pesti Gábor nevezte, „hasonlatos beszédek”.¹⁸⁶ Pesti magyar nyelvű *Aesopus* meséit Erasmusra (*Parabola sive similia*),

¹⁸⁴ Ács, 2017, 159. o.

¹⁸⁵ Ács, 2017, 160. o.; Utasi Csilla (2010). Rotterdami Erasmus eszméinek vonzásában. Pesti Gábor fabuláskönyvének kísérő szövegei. Hungarológiai közlemények, 41 (3), 73. o.

¹⁸⁶ Ács, 2017, 160. o.

Martinus Dorpiusra (*Aesopi Phrygis fabulae*), Hieronymusra és Quintilianusra alapozta, majd kiegészítette magyarul Aesopus életrajzával és latinul szövegmagyarázatokkal.¹⁸⁷

Esopus fabulái az első magyar nyelven nyomtatott szépirodalmi mű, így célja egyrészt a gyönyörködtetés, másrészt, ahogyan Erasmus maga ajánlotta, iskolai célokra való felhasználása a nyelvtan oktatása és az erkölcsi nevelés során.¹⁸⁸ Az ókori meseíró a középkorban

¹⁸⁷ Már az ajánlásban ráismerhetünk Erasmusra: „Főként mégis az a tudat vezetett, hogy úgyszólván minden nemű beszédnek a parabolák és a példák adnak minden fényt és teljes méltóságot (mint ezt igen tudós férfiak megírták), megkettőzi a nyelvbeli kifejezőképesség adományát.” Utasi, 2010, 68. 72–73. o.; Varjas Béla (1978). A reformáció évtizedeinek irodalma (kb. 1530–kb. 1570). In Klaniczay Tibor (szerk.), A magyar irodalom története 1600-ig. Budapest: Akadémiai, 296–297. o.

¹⁸⁸ Varjas, 1978, 297. o.

is ismert és olvasott, de a humanizmus idején újra „aktuálisá” váltak a meséiben rejlő tanítások.¹⁸⁹ Pesti 185 mesét fordított le, mindegyik mellett olvasható a tanulságát rövid, háromsoros versben való összefoglalása.¹⁹⁰ Varjas Béla irodalomtörténész szerint szép magyarsággal fordított, esztétikai hatásra törekedett, hogy az emberek szívébe mélyebben hatoljon be a mese mondanivalója, ezzel a szándékával pedig „első »műfordítónkká«, a magyar széppróza első tudatos mesterévé” vált.¹⁹¹

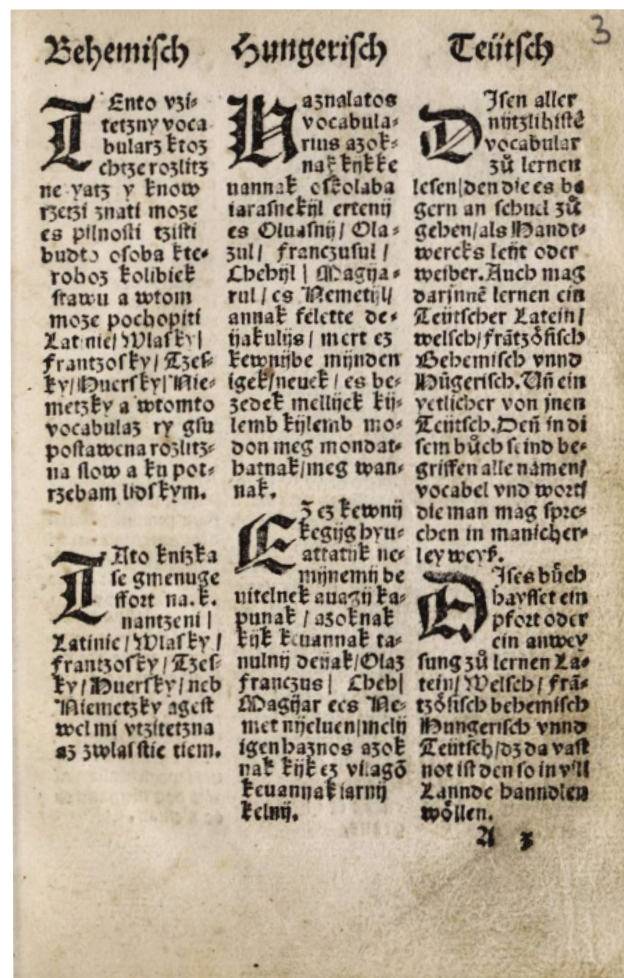
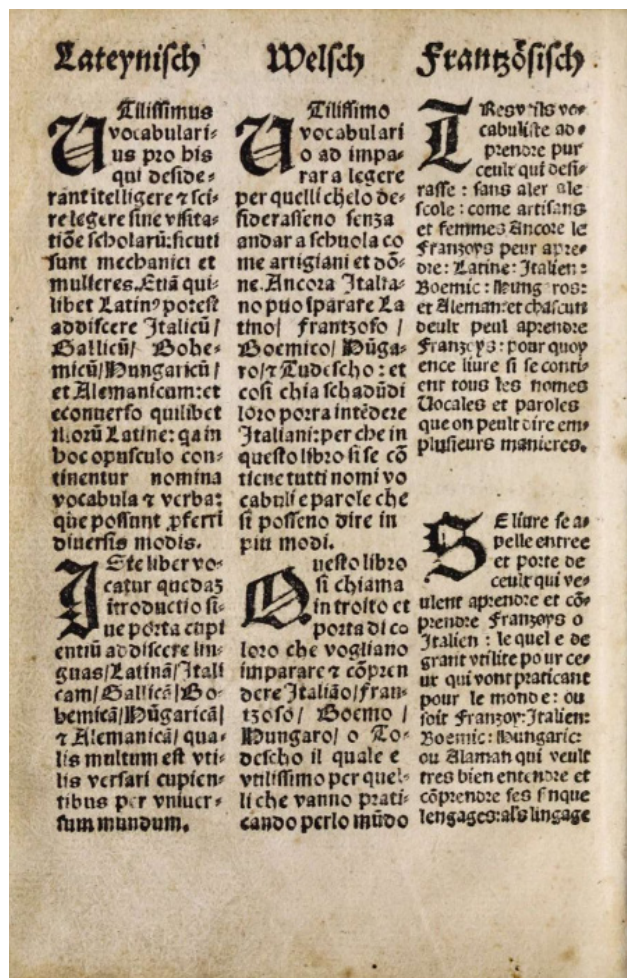
1538-ban adta ki Pesti harmadik művét, egy hatnyelvű szótárt *Nomenclatura Sex Linguarum Latinae*,

Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae címen, melyet magyar értelmezésekkel látott el, és már az első kiadásból ezer példányt adtak el.¹⁹² A mű azonban nem önálló munka, egy eredetileg 1531-ben Nürnbergben megjelent latin–olasz–francia–cseh–német szótár magyar nyelvű kiegészítésének tekinthető.¹⁹³

Pesti egy budai polgárcsaládban született, de Pozsonyban, Peregi Albert környezetében mélyült el a humanista művekben, ott ismerte meg Erasmus munkásságát is, majd ismereteink szerint a bécsi egyetemen

8–9. kép:

Pesti Gábor: *Nomenclatura Sex Linguarum*
(Bécs, 1538)

Forrás: library.hungaricana.hu

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ Varjas, 1978, 298. o.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Ács, 2017, 159. o.

¹⁹³ Hasonló kiegészítésre már korábban is láttunk példát, 1533-ban Joannes Murnelius szótárát egészítette ki egy ismeretlen magyar szerző. Varjas, 1978, 298. o.

tanult 1527-től.¹⁹⁴ Szótárának kiadása után tért haza Pestre lelkiismeretfurdalással, melyről fennmaradt egy írásbeli vallomás, így ismerjük az okát is.¹⁹⁵ Anyja árákozásainak nem tudott eleget tenni, mivel nem érezte magáénak a papi hivatást, márpedig ő úgy vélekedett, hogy nincs értéke annak a tanultságnak, melynek nem a papi hivatás a végcélja.¹⁹⁶ Irodalmi munkásságát és életszemléletét tekintve is „igazi” magyar erasmista, családja fájdalma ellenére öntudatosan választja a függetlenségét megőrizni igyekvő erasmusi utat.¹⁹⁷ Ács egyenesen „az első, belső függetlenségre törekvő, öntudatos magyar nyelvű írónak” nevezi, mivel szuverén irodalmi program vezette, elgondolásai felülemelkedtek a kor szokásain, és áthatotta műveit a nemzeti öntudat, mégis legfőbb célja Erasmushoz híven hozzájárulni fordításaival az egyetemes evangelizációhoz.¹⁹⁸

Az 1541-es török megszállás Pestit is elérte szülővárosából, onnan követte Izabella királynét Erdélybe, ahol egyes feljegyzések szerint 1546-ig az özvegy királyné titkára, de nem volt már tőle idegen e tájék, ugyanis korábban, 1534–1535-ben az erasmista Báthory István erdélyi vajda titkára is volt, s ezekben az években készülhetett el műveinek jelentős részével.¹⁹⁹ Vélhetően azért ment vissza 1536-ban Bécsbe, hogy támogatókra leljen munkáinak kinyomtatásához.²⁰⁰

1541 azonban nem csak egy újabb szög a magyar nemzet koporsójában, ugyanis ezévben jelent meg a harmadik erasmista bibliafordítónk, a szinyérváraljai Sylvester János immár teljes, magyar nyelvű *Új Testamentuma*.²⁰¹ Mintha Krisztus szavai pont a sír széléről

rántották volna vissza a magyarságot, és ébresztették volna rá arra, hogy a politikai kudarcok nem állhatnak egy nemzet virágzásának útjában, és a reneszánsz fogalmának, mint *újzsidóságnak* a jelentése kibővíthető Magyarország feltámadásának ígéretével.²⁰² Ugyanakkor nem csupán az időzítés miatt különleges ez a kiadás. Sylvester volt az első magyar, aki mindhárom szent nyelvet, a latint, görögöt és hébert is elsajátította, ezáltal megtestesítette az erasmusi „*homo trilinguis*” humanista embereszményt és elsőként fordított hazánkban szent szöveget úgy, hogy munkáját a héber filológia tanulmányozása előzte meg.²⁰³ Erasmusszal valószínűleg a krakkói egyetemen ismerkedett meg az ott tanító angol humanista, Cox Lénárd által, de később Wittenbergben is tanult Melanchthonnál.²⁰⁴

Sylvester *Új Testamentuma* sok szempontból különleges a magyar nyelvtörténet számára. Amellett, hogy a 16. századból a leggazdagabban illusztrált és az első magyar nyelven Magyarországon nyomtatott mű, fordítása közben ráeszmélt arra, hogy a magyar nyelv is képes a hangsúlyos és az időmértékes verselésre.²⁰⁵ Ő maga írta az *Újszövetségben* olvasható disztichonokat, melyek közül a leghíresebbé a *Proféták által szolt rigén néked* az Isten kezdetű vált.²⁰⁶ A fordítás pedig hozzájárult egy nem kevésbé jelentős alkotás létrejöttéhez, a *Grammatica Hungarolatina*hoz (1539), miután a szent nyelvek alapos filológiai tanulmányozása során Sylvester felismerte nyelvünk törvényszerűségeit is.²⁰⁷

A tudós igényű fordításhoz előbb ő is tanulmányozta a magyar nyelv szerkezeti jellemzőit, elsősorban a latinhoz viszonyítva. Ennek során Sylvester számos magyar nyelvi jelenséget rendszerezett, többek között írt a névelőről, tárgyaz igeragozásról vagy a birtokos személyragokról.²⁰⁸ Ezzel Sylvester, még ha írása magyar–latin nyelvtan is egyben, elsőként írta le a magyar nyelvtan

¹⁹⁴ Ács, 2017, 159. o.; Gerézdi, 1968, 323–324. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról); Utasi, 2010, 67. o.

¹⁹⁵ Gerézdi, 1968, 324. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról); Ritoókné, 2002, 169–170. o.

¹⁹⁶ Gerézdi, 1968, 324. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról); Ritoókné, 2002, 169–170. o.

¹⁹⁷ A Mohács utáni években a bécsi és a krakkói egyetemet végzett magyar értelmiségiek közül már többen akadtak, akik már nem egyházi, hanem világi pályára léptek, és általában nevelőként vagy iskolamesterként vállaltak munkát. Gerézdi, 1968, 320. 324. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról); Ritoókné, 2002, 169–170. o.

¹⁹⁸ Ács, 2017, 160. o.

¹⁹⁹ Ács, 2017, 159–160. o.

²⁰⁰ Ács, 2017, 159. o.

²⁰¹ Születésének és halálának pontos ideje nem ismert. A mű teljes címe: *Újtestamentum magyar nyelven, melyet az görög és diák nyelvből újonnan fordítánk az magyar népnek keresztényen hűben való ípolásire*. Ritoókné, 2002, 169–170. o.; Ács, 2001, 108. o. (Erasmus és a 16. századi magyar értelmiség); Varjas, 1978, 298. o.

²⁰² Barlay, 2001, 295. o.

²⁰³ A szent nyelvekben való jártasságát támasztja alá az az életrajzi adat is, hogy 1543-tól a bécsi egyetemen a héber, majd később a görög nyelv professzorává avatták. Ritoókné, 2002, 170. o.; Ács, 2014, 53. o. (Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja); Dán Róbert (1973). Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon. Humanizmus és reformáció 2. Budapest: Akadémiai, 41–42. o.

²⁰⁴ Varjas, 1978, 298. o.; Varjas, 1982, 93. o.

²⁰⁵ Ács, 2014, 27. o. (A látható nyelv. A költészet vizuális képe a 16. századi magyar könyvekben); Varjas, 1982, 120. o.

²⁰⁶ Ács, 2014, 56. o. (Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja)

²⁰⁷ Ritoókné, 2002, 170. o.

²⁰⁸ Varjas, 1978, 300. o.

szabályait, ugyanakkor Ács úgy fogalmaz, hogy inkább nevezhető a mű „*a latintanítás magyar kézikönyvének*”, s valójában Sylvester célja is az volt a művel, hogy „*az elemi iskolákban ezen a nyelven oktassák a latint*”.²⁰⁹ A mű legnagyobb jelentősége így nem más, mint hogy tudatosította, a latin, görög és héber mellett a „barbár” magyar nyelv is szabályokba foglalható.²¹⁰ Sylvestert mindezek alapján a magyar nyelv- és irodalomtudomány megalapítójaként tartjuk számon.²¹¹

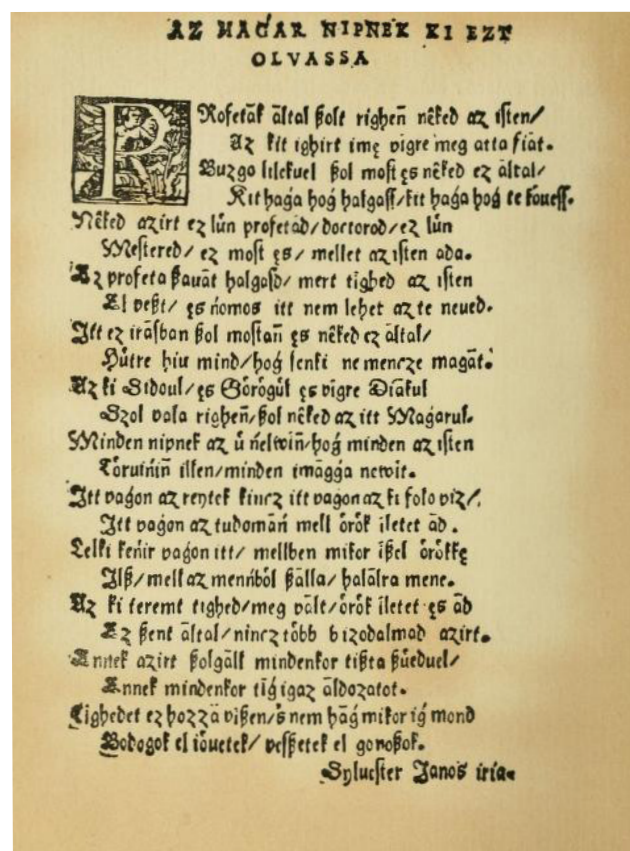
A felfedezés öröme és jelentősége, hogy mire képes a magyar nyelv, csak a Sylvester által alkotott glóttomakhia

kifejezés kontextusában érthető igazán.²¹² Jelentése „*nyelvi harc*”, mely a korszakban a klasszikus és a vulgáris nyelvek között dúlt, a magyar nyelv „barbár” megítélése pedig abból adódott, hogy Európában ekkoriban általánosan elterjedt nézet, miszerint a magyarok a szittyia hunok nyelvén beszélnek és a hunok leszármazottai.²¹³ Eközben a héberről azt tartották a középkorban, hogy Isten is héberül beszélt a paradicsomban, és az emberiség ősi nyelve, a „*lingua rimigenia*”.²¹⁴ Erasmus néze- teire a „nyelvi harcról” már utaltam korábban, de ki- egészíteném azzal, hogy véleménye szerint még a

10–11. kép:

Részletek Sylvester János Új testamentumából

(Újsziget, 1541)

Forrás: archive.org

²⁰⁹ Varjas, 1978, 300. o.; Ács, 2014, 49. 51. o. (Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja)

²¹⁰ Varjas, 1978, 300. o.

²¹¹ Latin–magyar nyelvtanát részletesen Balázs János elemzi Sylvester János és kora (1958) c. írásában. Gerézdi, 1968, 347. o. (Új monográfia Sylvester Jánosról); Balázs János (1958). Sylvester János és kora. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat, 196. o.; Ács, 2014, 45. o. (Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja)

²¹² Ács, 2014, 45. o. (Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja)

²¹³ Ács, 2014, 45. 52–53. o. (Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja)

²¹⁴ Ács, 2014, 53–54. o. (Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja)

„legbarbárabb” népnyelv is fejleszthető, és aki jó egy- házi szónok akar lenni, a latin, görög és héber mellett az adott népnyelvet is el kell sajátítania, mivel másként nem képes terjeszteni Krisztus szavát a nép körében.²¹⁵

Sylvester számára így érthető módon elsődleges fontosságúvá vált felhívni a figyelmet a magyar nyelv „szent nyelvtanára”, és lemosni nyelvünkéről a barbár jelzőt.²¹⁶ Vélhetően ezen munkálkodva a *Grammatica Hungarolatinában* a héber–magyar nyelvhasználat módszerével máig érvényes grammatikai megállapításokat tett, s ezáltal az európai összehasonlító nyelv- tudományban is maradandót alkotott.²¹⁷ Ezenfelül az általános nyelvi norma hiánya miatt is szükségét érez- hette, hogy megalkossa a magyar nyelvhasználat sza- bályait, egyúttal a magyar népnyelvet, de számosháti í-ző nyelvjárása révén mégsem vált normává.²¹⁸

²¹⁵ Trencsényi-Waldapfel, 1966, 127. o.

²¹⁶ Sylvester nagy lelkesedéssel írja egy levelében: „a keresztény nemzetek nemcsak hogy nem csúfolódhatnak [...] rajtunk, sőt irigyelhetnek nyelvünk kiválósága miatt minket, s ebben föl sem érnek. Melyik idegen nemzetbeli nem csudálkozik azon, hogy valaki magyar nyelven görög és római mértékre mindenfajta vessort tud írni.” Sylvester még azt is ki meri jelenteni, hogy „a magyar, vagyis a szkíta nyelv közel áll ugyan a héberhez, szabályosság dolgában viszont túl is szárnyalja azt”. Gerézdi, 1968, 454–455. o. (A virágének); Ács, 2014, 49. 54. o. (Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja)

²¹⁷ Ács, 2014, 53. o. (Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja)

²¹⁸ Sylvester munkásságának végén kitérnék röviden mecénására, ugyanis Nádasdy Tamás országbíró, horvát bán, tárnokmester és nádor a magyar erasmisták lelkes támogatója, a sárvár–újszigeti nyomda megalapítója, melyben Sylvester művei is a kezdeti nehézségek ellenére (pl. a speciális betűkészlet elkészítése a magyar hangok jelölésére) napvilágot láttak. Egyes kutatók szerint katolikus maradt, de örömmel fogadta birtokán a protestáns elméket, mint például Dévai Bíró Mátyást, de többek között Oláh Miklóssal is jó kapcsolatot ápolott. (Monok István egyébként protes- tánsnak nevezi Nádasdyt, míg Varjas szerint sosem szakított a katolikus egyházzal, bár érdeklődött a protestánsok iránt.) A nyomda működte- téséről teljes mértékben és nagy lelkesedéssel gondoskodott, mellyel célja részben irodalmi, részben oktatási művek nyomtatása volt. Maga Sylvester Grammaticája is eredetileg oktatási célokat szolgált volna amellet, hogy hozzásegítette őt az Új Testamentum minél teljesebb és pontosabb fordításához, amit egyik legfontosabb feladatának tartott Erasmus nyomán. Egyébiránt Nádasdy támogatását élvezte még például Mélius Juhász Péter, Bornemissza Péter és Tinódi Lantos Sebestyén is. Főúri udvara kiemelkedett a többi közül például a sárvár–újszigeti protestáns iskola megalapításával és a főúr humanista műveltségével, ugyanis tanult Grazban, Bolognában és Rómában is. Az akkori szoká- sokhoz képest modernnek nevezhető árutermelő gazdálkodást folyta- tott birtokain, gondja volt a végvárok védelmére, de a kultúra fellendí- tésére is, így a nyomdaalapítás mellett gondoskodott szolgái, familiárisai neveltetéséről, iskola- és kórházépítésről, valamint anyanyelvünk fej- lesztésén és irodalmi felemelkedésén is munkálkodott. Ács, 2014, 52. 54. o. (Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja); Varjas, 1978, 298. o.; Monok István (2005). A Nádasdy család sárvári és pottendorfi udvara és könyves műveltsége. In Monok István (szerk.), Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 69–70. o.; Ács, 2001, 232. o. (Katolikus irodalom és kultúra Magyarországon a reformáció századában. A reformáció jegyében?); Ács, 2017, 160–161. o.; Varjas, 1982, 92. 94–95. 97. 107. o.

Az erasmista bibliafordítók munkásságának összeg- zéséhez Varjas véleményét emelném ki, aki szerint Sylvester nem volt képes átvenni Erasmus választé- kosságát, eleganciáját, Pesti hozzá képest művészebb, magyarosabb stílusban írt, mégis szövegkritikai és filo- lógiai szempontból Sylvester felülmúlta Komjáthyt és Pestit egyaránt.²¹⁹ Ettől eltekintve mindhárman a huma- nista, erasmusi alapokon nyugvó magyar irodalom megteremtését tűzték ki célul, és a magyar retorikai irodalom alapjait Erasmus nyomán fektették le.²²⁰ Klaniczay Pestiben és Sylvesterben a Jagelló-kor hu- manista irodalmának folytatóit látja, akik útjára indí- tották a magyar nyelvű reneszánsz irodalmat.²²¹ Írásaik hosszú időre irányt szabtak a magyar nyelvi törek- véseknek, hatásuk visszaköszön többek között Balassi Bálint, Bornemissza Péter, Heltai Gáspár és Károlyi Gáspár alkotásaiban, majd a felvilágosodás idején Virág Benedek és Kazinczy Ferenc is elődjét köszöntötte Sylvesterben.²²²

7. „A magyar Erasmus”: Dudith András

Erasmistáink közül egyet illettek a kutatók „a magyar Erasmus” megnevezéssel.²²³ A horvát–olasz származású, ám Budán született Dudith András (1533–1589) vélhe- tően művelt nagybátyja, Sbardellatus Ágoston hatására bejárta Európa humanista központjait, megismerte a kontinens leghíresebb tudományos és irodalmi köreit, királyi udvarait, s eközben ugyanazokkal a megoldatlan problémákkal szembesült, melyekkel korábban Erasmus is küzdött.²²⁴ Bizonyos értelemben folytatta is Erasmus munkáját, és II. Miksa képviselőjében a tridenti zsinaton (1562–1563) nagy nyilvánosság előtt is kiállt a katolikus egyház reformjainak szükségessége mellett, illetve a

²¹⁹ Varjas, 1978, 299–300. o.

²²⁰ Ács, 2001, 16. 21. o. (A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő)

²²¹ Klaniczay, 1961, 26. o. (A magyar irodalom reneszánsz korszaka)

²²² Klaniczay, 1961, 263. o. (A szerelem költője); Gerézdi, 1968, 332. o. (Az erasmista Komjáti Benedek); Varjas, 1978, 301–302. o.

²²³ Mátrai László (szerk.) (1961). Régi magyar filozófusok. XV–XVII. század. Budapest: Gondolat, 16. o.; Dán, 1973, 92. o.

²²⁴ Thienemann, 1924, 55–56.; Ács, 2014, 185. o. (A humanizmus haszna és haszontalansága. Almási Gábor könyve Zsámboky Jánosról és Dudith Andrásról)

reformáció ellen.²²⁵ Heves beszédei nagy visszhangot keltettek, még nyomtatásban is megjelentek, de többnyire nemtetszést váltottak ki erasmista hangnemük révén.²²⁶

Az említett beszédei nem csak tartalmukkal, hanem stílusukat tekintve is figyelmet keltettek, Dudith ugyanis „*úgy beszélt és gondolkodott latinul, mintha az anyatejjel szívta volna magába a Cicero eloquenciáját*”.²²⁷ Erasmus-hoz hasonlóan kiváló latinista és grécista, de humanista műveltségük és az egyházi szokásokkal szembeni elégedetlenségük mellett több további szálon is kapcsolódtak egymáshoz.²²⁸ Igyekszem rávilágítani különbözőségeik ellenére életútjukban, gondolkodásmódjukban azokra a legfontosabb párhuzamokra, melyek megindokolhatják, miért őt tartják a kutatók a „magyar Erasmusnak”.

Dudith is elvetette, hogy tüzzel-vassal harcoljon a keresztény egyház egységéért, illetve a szabadgondolkodók ellen, szintúgy kereste az egységes kereszténység megteremtésének járható útját, és tartott attól a végzetes pusztulástól, melyet a sok felekezet okozta zűrzavar, általános tanácstalanság és káosz az emberiség nyakára hoz.²²⁹ „*Hacsak Isten szét nem választja a világosságot a sötétségtől, [...] a vallás olyan káoszba fog visszacsúlyedni, hogy nem lesz értelme tovább élni. [...] Az igazságot körülvevő, annyira különböző és ellenséges meg-hasonlások között hol lehet fellelni az egy igaz egyházat?*” – kérdi Dudith, akiért ugyancsak küzdött a katolikus és a protestáns oldal is, hogy nézeteiket tekintélyével támaszthassák alá.²³⁰ Mivel egyik oldalon sem találta meg, amit keresett, pártatlanságra törekedett, ami a korban kivételesnek mondható vallási nonkonformizmusba torkollott.²³¹ A Szentírás egyéni értelmezése már nem volt újdonság, de az intézményes felügyelet nélküli keresztény élet már igen.²³² Szimpatizált néhány

protestáns felekezettel, mint például az antitrinitáriusokkal, de sehová sem csatlakozott, és megőrizte az Erasmus által is oly nagyra tartott függetlenségét, bár eközben Dudith a közügyekben fontos szerepet vállalt a Habsburgok oldalán, és messzebbre sodródott a katolikus egyháztól, miután nem látott esélyt a felekezetek kibékítésére.²³³ 1567-ben püspöki méltóságát eldobva feleségül vett egy lengyel udvarhölgyet, majd hosszútávon Lengyelországban telepedett le.²³⁴ Tettéért a pápa kiátkozta és jelképesen megégették Rómában, így bizonyos szempontból ő is Erasmus sorsára jutott, akinek könyveit indexre tették.²³⁵ Egy ideig elszigeteltségben, mellőzve élt, de tovább követte az európai eseményeket, és „*levelezése behálózta Európát, mint egykor mesteréé, csak éppen fordított irányban, keletről nyugat felé.*”²³⁶

Dudith érdeklődést mutatott a földrajzi felfedezések idején különösen nagy szenzációkat tartogató természettudomány iránt.²³⁷ Az 1577–1578-ban megjelenő üstökös után kiadta *Rövid kommentár az üstökösök jelentőségéről* (Bázel, 1579) című írását, hogy nyomatékosítsa, az üstökösöknek a babonákkal ellentétben nincs szerepük az emberi sors alakulásában, események előrejelzésében.²³⁸ Ez az írás több szempontból is fontos munkásságának értékelése szempontjából. Egyfelől megjelenik benne véleménye a babonákról és jóslásról: „*Van-e hiúbb dolog a madarak röptéből való jóslásnál – hogy a jóslásnak sok egyéb babonás fajtáját ne is említsem –, vagy az állati belsők megtekintésénél? [...] Áldozati jóslás, béljóslás, álmofejtés, látomások, jósigék, jövődö-mondó vénasszonyok és a régiek egyéb bolondságai*”²³⁹ Erasmusnál szinte szó szerint ugyanezt olvashatjuk.²⁴⁰ Másfelől a felvilágosodás előhírnökét is láthatjuk benne helytálló véleményével, miszerint az üstökösök „*bizonyos*

²²⁵ Ritoókné, 2002, 171–172. o.; Ács, 2014, 186. o. (A humanizmus haszna és haszontalansága. Almási Gábor könyve Zsámboky Jánosról és Dudith Andrásról)

²²⁶ Thienemann, 1924, 58. o.

²²⁷ Thienemann, 1924, 57. o.

²²⁸ Mátrai, 1961, 16. o.

²²⁹ Thienemann, 1924, 60. o.

²³⁰ Almási Gábor (2008). A vallásos különút lehetőségei a 16. században: Dudith András és a konfesszionalizáció. Aetas, 23 (4), 10. 12. o.

²³¹ Almási, 2008, 22. o.

²³² Uo.

²³³ Ács, 2014, 187. o. (A humanizmus haszna és haszontalansága. Almási Gábor könyve Zsámboky Jánosról és Dudith Andrásról); Thienemann, 1924, 59. o.; Almási, 2008, 7. 14. o.

²³⁴ Thienemann, 1924, 58–59. o.

²³⁵ Almási, 2008, 10. o.

²³⁶ Ritoókné, 2002, 172. o.; Almási, 2008, 7. o.

²³⁷ Thienemann, 1924, 63. o.

²³⁸ Ács, 2014, 187. o. (A humanizmus haszna és haszontalansága. Almási Gábor könyve Zsámboky Jánosról és Dudith Andrásról); Mátrai, 1961, 17–41. o. (Dudith András. Rövid kommentár az üstökösök jelentőségéről)

²³⁹ Mátrai, 1961, 21. 28. o.

²⁴⁰ Varázslás, jóslás [...] csak szemfényvesztés a bolondoknak; az asztrológia a keresztény világ átka, ostobább babona, mint a római madárjóslás.” Markis, 1976, 276. o.

természeti rend- és törvényszerűség alapján jelentkeznek”, s ha akkoriban ezeket a törvényszerűségeket pontosan még nem is ismerhette, így is előrevetítette a természet-tudományok fellendülését.²⁴¹

Utolsó közös vonás, melyre kitérnék, az orvoslás iránti érdeklődés. Dudith ugyancsak korát meghaladva hirdette az emberi szervezet empirikus vizsgálatát, a természet saját szemünkkel való megismerését, ő maga tanulmányozta például a vérkeringést, így neve az újkori orvostudomány úttörői közé emelkedett, és a betegségek megfigyeléséről szóló levelei is forrásértékűek.²⁴² Erasmus hagyatékának egy része is gyarapítja az orvoslás történetét, mint például a *Colloquia* egyes fejezetei, melyekből kitűnik, hogy olyan szokásokban is betegségek forrását vélte felfedezni, melyek akkoriban természetesnek számítottak.²⁴³ Hirdette a tisztaság fontosságát, a friss levegő jótékony hatását, és *Encomium artis medicae* című írásában hívta fel a figyelmet rá, hogy mi mindent köszönhetünk az orvosoknak.²⁴⁴

Összességében Dudith kivételes képességei, kortársaitól eltérő világszemlélete, vallási toleranciája, a kereszténységbe vetett hite és bátorsága az igazáért való kiálláshoz a véres vallásharcok közepette mind Erasmusra emlékeztetnek, tehát a kutatók szemében méltán lépett Erasmus örökébe.

8. Egy sziléziai erasmista Magyarország szolgálatában: Ursinus Velius

Ráadásként Kasza Péter irodalomtörténész érvelésére hivatkozva a hazai erasmisták történetéhez csatolnám a sziléziai származású vándorhumanista és Magyarországon összességében csak pár hónapot töltő Caspar Ursinus Velius (1493–1539), akit krakkói tanulmányai idején 1505-ben bizalmába fogadott Thurzó János, s bár rövidesen tovább állt, többek között Bolognában,

²⁴¹ Mátrai, 1961, 32. o.

²⁴² Thienemann, 1924, 64. o.; Almási, 2008, 19. o.

²⁴³ Például fertőző lehet a keresztvív vagy a hónapokig tisztítatlan lepedők a fogadóknak. Schultheisz Emil (1967). Desiderius Erasmus Roterodamus. Orvosi Hetilap, 108 (10–13), 607. o.

²⁴⁴ Huizinga, 1995, 249. o.; Schultheisz, 1967, 607. o.

Rómában is képezte magát, mégis elkezdődött ismeretsége a magyar erasmista körrel.²⁴⁵

Veliusnak is volt szerencséje személyesen megismerkedni Erasmusszal 1521-ben Bázelben, s minden bizonnyal fiatalkora óta nagy tisztelője.²⁴⁶ Erasmus közép-európai hírnevét növelte, tudósított számára az aktuális eseményekről és tervekről leveleiben, mivel ismerte Szilézia, Ausztria és Magyarország legbefolyásosabb udvarait.²⁴⁷ A budai udvarban Piso és Antonius mellett Velius munkálkodott először Erasmus szellemiségének hazai meggyökereztetésén. Külföldi utazásaik és kapcsolatrendszerük révén hamarabb szembesültek Erasmus európai befolyásával és eszmerendszerével, felmérték esetleges szerepét és jelentőségét a hazai állapotok rendezésében (török kérdés), valamint a kultúra, a szellemi élet felvirágoztatásában.²⁴⁸

Velius minden jel szerint Budán tervezett letelepedni, Habsburg Mária legbelsőbb köreibbe igyekezett beférkőzni.²⁴⁹ Eme szándéka több írásában is tetten érhető, melyekben a királynő iránti odaadását nyilvánította ki, azonban Mohács után megváltoztak a körülmények, és Velius végül Ferdinánd udvarában kamatoztathatta humanista műveltségét történetíróként és gyermekeinek nevelőjeként.²⁵⁰ Mária iránti tisztelete viszont nem lehetett csupán érdekből fakadó, mert Mohács után is kapcsolatba lépett vele, amint azt az 1530-as linzi személyes találkozójuk is mutatja.²⁵¹ Emellett akár-

²⁴⁵ Kasza írásában részletesen kifejti, miért van helye Veliusnak „a magyarországi historiográfia Pantheonjában”. Kasza Péter (2020). Caspar Ursinus Velius, magyar királyi történetíró. In Kasza Péter (szerk.), Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Országos Széchényi Könyvtár, 7–10. o.

²⁴⁶ Legalábbis erre utal hozzá írt születésnapj üdvözlőverse (in natali Erasmi Roterodami carmen, 1517) és ezt követően Thurzó János biztatására írt dicsérő költeménye, melyet el is küldött Erasmusnak, így véve fel vele először a kapcsolatot. Kasza, 2020, 7–8. o.; Thienemann, 1924, 33. o.

²⁴⁷ Thienemann, 1924, 31–33. o.

²⁴⁸ Thienemann, 1924, 34. o.

²⁴⁹ Magyarországi kiterjedt kapcsolati körét és hosszútávú szándékait bizonyítja például Nenia c. verseskötete, mely a magyar főembereknek, köztük Werbőczy Istvánnak, Brodarics Istvánnak és Thurzó Eleknek írt, összesen huszonöt panegirikuszt tartalmaz. Tóth Gergely (2020). Velius mutilatus: Caspar Ursinus Velius csonkán fennmaradt Mohács-története. In Kasza Péter (szerk.), Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Országos Széchényi Könyvtár, 34–35. o.

²⁵⁰ Velius a mohácsi csata következtében ráadásul elvesztette legtekintélyesebb magyarországi mecénását, Szalkai László kancellárt és esztergomi érseket, aki a korszak egyik legbefolyásosabb politikusa volt. Tóth, 2020, 31. 33–36. o.; Kasza, 2020, 8. o.

²⁵¹ Tóth, 2020, 43. o.

csak Erasmus, még 1526-ban támogatója volt gyászában, amikor is vigasztaló verseket írt számára nővére, Izabella dán királynő halálhírére.²⁵²

Velius és Mária kapcsolata és találkozója számunkra abból a szempontból válik fontossá, hogy Tóth Gergely felvetette azt az eshetőséget, miszerint az udvari történetíróként szolgáló Velius esetleg Mária hatására látott hozzá egy évvel később Mohács történetének megírásához, mely sajnálatos módon csak töredékesen maradt fenn.²⁵³ Egy kisebb részletére utalnék csak vissza reflektálva a babonák korabeli népszerűségére, valamint Dudith és Erasmus azok hitelességéről alkotott nézeteire. Amikor Velius részletezi Lajos csatába indulását, Iova minden előjel nélkül, váratlanul elpusztult, mely esemény meglátása szerint előrevetíthette a tragédiát.²⁵⁴

Historikusként ugyancsak fontos szereplőjévé vált történelmünknek, amikor Ferdinánd székesfehérvári koronázásán beszédet mondott 1527. november 3-án a koronázótemplomban, és kifejezte ezzel politikai állásfoglalását, illetve összegyűjtötte Ferdinánd számára

a trónigényét alátámasztó érveket.²⁵⁵ Velius szerint Ferdinánd bár mindent megtett, de nem tudta megakadályozni, hogy az arcátlan és nagyravagyó Szapolyai János elragadja tőle a koronát, és méltatlanul használja az uralkodói címet.²⁵⁶ A kettős királyválasztás ügyében Erasmus nem számíthatott Velius közbenjárására eltérő álláspontjuk következtében, Velius még meg is rója levélben Erasmust, amiért egyik levelében Ferdinándot nem nevezte királynak, míg „*az országát eláruló grófot*” igen.²⁵⁷

Tehát nem kizárólag a magyarok külföldi peregrinációja vagy diplomáciai és egyéb célú látogatásai az európai humanista köröket is útbaejtve hatottak a hazai szellemi életre, hanem külföldi humanisták is tartózkodtak hazánkban hosszabb-rövidebb ideig, akik között Erasmus-tiszteelőket is találunk.²⁵⁸

9. Erasmus nevelési eszméi és (tan)könyvei Magyarországon

Az a tény, hogy Sylvester *Grammatica*-ja oktatási célokat is szolgált, már sugallja Erasmus nevelési és oktatási nézeteinek elterjedését hazánkban, valamint a főúri udvarok kimagasló szerepét és felelősségérzetét a tudásközvetítésben a központi budai udvar megszűnése után.²⁵⁹

Erasmus nevelési nézeteinek csak leglényegesebb náisaira, sajátosságaira térnék ki, mivel alapjaiban visszatért Plutarchos, Quintilianus, Platón és Arisztotelész

²⁵² Kasza, 2020, 8. o.

²⁵³ Tóth Gergely és Kasza Péter tanulmányaikban részletesen kifejtették a szöveg felbukkanásának körülményeit, közölték magyar nyelvű fordítását, a mű megírásának esetleges céljait, valamint párhuzamokat keresve és az eltéréseket vizsgálva összevetették Brodarics és Johannes Cuspinianus Mohácsról szóló írásával is. Kasza tanulmányában olvasható, hogy saját kutatásai, és újabban a szakma álláspontja szerint Brodarics csak 1528 tavaszán fejezte be művét, ami 1568-ig csak kéziratban létezett, és mivel kettejük között személyes kapcsolatra utaló jel nincs, valószínűleg Veliushoz nem jutott el Brodarics műve. Mindemellett tudomásunk szerint Velius el akarta küldeni a kész művet Máriának, így igen valószínű, hogy a mű az események Habsburg nézőpontját tárhatná fel előttünk teljes terjedelmével. Kasza, 2020, 11. 27. o.; Tóth, 2020, 43–44. o.

²⁵⁴ „A Budáról való távozást követő éjszakán a király Iova, amelyet előszeretettel használt, mivel igen erős és derék állat volt, anélkül, hogy a betegség bármiféle jelét megfigyelték vagy felfedeztek volna rajta, hirtelen és váratlanul összerogyott és elpusztult. (32) És bár ennek nem szabad teljes mértékben hitelt adnunk, mivel a keresztények már régen követik a jóslás tudományát és a jóvendőmondást, mégis, mivel többször tapasztaltuk, hogy ugyanazok az előjelek a királyok és országok bukását vetítették előre, ezért nem vádolhatnak bennünket szétségtöréssel, ha azt gondoljuk, hogy ezek néha nem ok nélkül következnek be.” Amikor pedig Szapolyai György jelentette az ellenséges seregek közeledtét, és a király elindult csapataival a táborból, két patkó is leesett magától Iova lábáról. „Majd miután a király előrement, a Iova lábáról – mintegy magától – két nemrég odaerősített patkó is leesett, noha azokat emberi erővel nem lehetett volna leszedni.” Caspar Ursinus Velius. Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. In Kasza Péter (szerk.), Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elvesztettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Országos Széchényi Könyvtár, 131. 137–139. o.

²⁵⁵ Beszéde nyomtatásban is megjelent. Velius elhallgatta János még 1526. november 10–11-i törvényes királlyá választását és megkoronázását. Tóth, 2020, 36–37. o.

²⁵⁶ Tóth, 2020, 37. o.

²⁵⁷ Tóth, 2020, 40. o.

²⁵⁸ Miként a ferrarai származású Ippolito d’Este 1518–1519 között Magyarországon tartózkodott a humanista Caelio Calcagnini kíséretében, aki ekkor már Erasmus tiszteelőjeként érkezett hozzánk. Nálunk vált hívévé viszont a bajor származású Jakob Ziegler matematikus és asztronómus, aki egy ideig Szalkai László udvarában élt, és ösztönzésére kezdtek idehaza többen is Ptolemaioszt és Pliniust olvasni. Ritoókné, 2002, 163. o.

²⁵⁹ Mohács után a művelt budai udvarral együtt eltűnt a humanisták számos mecénása is, márpedig nélkülük sokan nem voltak képesek fedezni a nyomtatás költségeit sem. A centrum szerepét Ferdinánd pozsonyi kancelláriája, János király udvara, néhány főúri nagybirtok és kúria töltötte be, miután a Mátyástól öröklött klasszikus latin humanizmushazánkban egyszerre veszítette el anyagi és szellemi bázisát is. Ez azért is fájó, mert az udvar a tudós társalgások, levélváltások és eszmecserék színtere, a tudósok, írók elsősorban itt leltek megértő közegre és itt volt biztosítva megélhetésük. Gerézdi, 1968, 319–320. o. (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról); Oborni, 2009, 21. o.

nevelési elveihez, mégis a kor szokásaihoz képest egyéni meglátásokkal színesítette, „korszerűsítette” azokat, és természetesen gyakran hivatkozott a Bibliára, az egyházatyák tanításaira.²⁶⁰

Erasmus szerint az oktatás és nevelés célja a klasszikus tudományok átadása mellett megóvni a gyermeket attól, hogy „*gondatlanságból [. . .] a tövis és csipke belepje*”.²⁶¹ Nem kevésbé lényeges, hogy Erasmus szemében a gyermeki természet romlatlan, ugyanakkor hajlamos

²⁶⁰ Erasmus elsőként hangsúlyozta a családi élet gyermeki fejlődésre gyakorolt, a nevelés „sikerességében” kulcsfontosságú hatását, és a szülőkkel szemben határozott követelményeket támasztott. A szülőknek sosem szabad elfelejtezniük arról, hogy a nevelés már a házasságkötésnél elkezdődik utalva ezzel a megfelelő párválasztásra, mivel a gyermek elsődlegesen a szülők és környezete utánzásával kezdi a tanulást, ezáltal személyes példamutatásuk válik a nevelés alapjává. Az anya feladata például elhárítani a gyermek lelki és testi egészségét fenyegető veszélyeket, nagy gondot fordítani az étkezésre, alvási szokásokra, a testmozgásra, ruházkodásra, lakáskörülményekre, de még a megfelelő játszótársak megválogatására is. Az anya és gyermek bensőséges kapcsolatának kialakítása érdekében pedig saját maga kell szoptassa gyermekét. Egy idő után viszont a férjnek kell átvenni a nevelés irányítását, ha a gyermek már érettebb és pályaválasztás előtt áll, de közös feladataik alól sem ő sem felesége nem húzhatja ki magát. A gondos és erkölcsös nevelés a legfontosabb feladat, mert az minden erény forrása, azáltal válik a gyermek emberré. Erasmus emlékezteti a szülőket, hogy „midőn a természet fiat ad neked, az csak durva anyag. A te feladatod, hogy a hajlékony és bármily alakba gyúrható anyagnak a legjobb formát megadd. Ha késlekedve végzed munkádat, vadállat kerül ki kezed közül, ha gondos leszel, úgyszólván isteni lény”. Akik elhanyagolják gyermekeik nevelését, azok saját maguk, az állam, és legfőképpen Isten ellen vétkeznek, mivel a társadalom élete, az emberi sors függ azoktól, akik a gyermekek lelkét jó útra térítik és megóvják a romlástól, de ugyanakkora felelősségük van még Erasmus szemében a fejedelmeknek és a szentbeszédek tartó egyháziaknak is. A gyermekek tanítóit is nagy gonddal kell kiválasztaniuk a szülőknek, mert munkájukat semmissé teheti annak alkalmatlansága. Mai szemmel nézve megdöbbentő történeteket olvashatunk Erasmustól kora nevelési módszereiről, az intézményes nevelés (pl. egyes kolostorok) mindennapos pokláról, megaláztatásokról, a fizikai és lelki bántalmazás megszámlálhatatlan variációjáról, tanulatlan és a gyermekek gyötrelmében örömeiket leelő tanítókról. Erasmus tanulóként maga is átesett megpróbáltatásokon, mely még inkább arra sarkallhatta, hogy még több írásában hirdesse a szeretetet, szelídséget, nyájasságot és meggyőzést a durvasággal szemben. Nem csak atesti büntetést, hanem még a fenyegetést is helytelenítette. Szerinte egy jó nevelőnek még a gyermekkor sajátosságaira és a gyermekek egyéni adottságaira is tekintettel kell lennie. A gyermek hibáit úgy kell kijavítani, hogy ne szegje kedvét a további tanuláshoz, és ezért ki kell emelnie a jót a munkájából. Mindig szakítania kell időt a gyönyörködtetésre és vidámságra, olyankor a gyermek játszva tanul, s különben is szívesen hallgatja az aeposzi meséket, melyekben a nevetés mögött megbújnak a legfőbb tanítások. Dr. Péter, 1913, 5. 16. 20–21. 26–28. 31. 34. 39. 56. 58. 67–68. 79–86. o.; Kékes Szabó Mihály (2017). Erasmus pedagógiai nézeteinek jellemzői. In Homoki-Nagy Mária (főszerk.), Ünnepi kötet Dr. Zakar András C. egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 100. o.; Markis, 1976, 80–84. o.; Pukánszky Béla (1998). Reneszánsz és humanizmus. In Pukánszky Béla – Németh András (szerk.), Neveléstörténet. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt, 126. o.

²⁶¹ Erasmus azt vallja, hogy „azért sajátítjuk el a tudományokat, a bölcsészetet, az ékesszólást, hogy Krisztust megismerjük, hogy Krisztus dicsőségét hirdessük, mivel ő a végcélja minden ismeretnek és ékesszólásnak.” Dr. Péter, 1913, 7. 73–74. o.; Pukánszky, 1998, 125–127. o.

a rosszra, amitől a szülőknek és a környezetnek kell megóvnia.²⁶² Nézetével, miszerint az ember eredendően jó, és a gyermeket az udvarias viselkedésre, választékos beszédre kell tanítani, a felvilágosodás korát és Rousseaut előzte meg.²⁶³ Sajátsága még emellett állami feladatnak, a fejedelem felelősségének tartani a gyermekek megfelelő neveltetését, ugyanis tőlük függ az állam jóléte.²⁶⁴

Erasmus nem csak a képzetlen tanítókat, hanem a használhatatlan középkori tankönyveket is megvetette, könyvei egy jelentős részét pedig részben vagy teljes egészében oktatási céllal jelentette meg.²⁶⁵ Nyelvtankönyvei, illetve a gyermeknevelés kérdéseit tárgyaló művei közül több Magyarországon is népszerűvé vált.²⁶⁶ A katolikus iskolákban az eretnekséggel megbélyegzett Erasmus iskoláskönyvei általában nem voltak használatban, míg a protestáns nyomdákban 1539-től számos alkalommal adták ki azokat.²⁶⁷ A legnagyobb hatással bíró könyvekből emelnék ki párat az alábbiakban.

A *Civilitas Morum Erasmi* című illemtankönyv Debrecenben 1591-ben latin–magyar nyelvű változatban Csáktornyai János nyomdásznak köszönhetően jelent meg.²⁶⁸ 1598-ban Szebenben adták ki *Az erkölcsnek tisztességes, emberséges volta* címmel a könyvet Reinhard Lorich Hadamarius átdolgozása (1537) alapján, melynek fordítója ismeretlen. Egyik különlegessége, hogy Erasmus egyenesen a gyermekeknek, és nem a szülőknek ajánlotta a könyvet, mint ahogyan az szokásban volt.²⁶⁹ Latinul már korábban számos iskola tanrendjében megtalálható volt a 16. század második felében, a debreceni magyar kiadással azonban ez a könyv vált az első magyar nyelvű illemtankönyvvé.²⁷⁰

²⁶² Kékes Szabó, 2017, 103. o.

²⁶³ Még ma is vizsgálják a kutatók, hogy az öröklés/genetika, a környezet és a nevelés hármasából melyik milyen arányban játszik szerepet a személyiségfejlődésben. Erasmusnál e hármasság a természeti adottságok, tapasztalat és nevelés, tehát lényegében ugyanarról van szó. Pukánszky, 1998, 125–130. o.

²⁶⁴ Dr. Péter, 1913, 33. o.

²⁶⁵ Dr. Péter, 1913, 43–44. o.

²⁶⁶ Dr. Péter, 1913, 87. o.; Pukánszky, 1998, 129. o.

²⁶⁷ Ács, 2001, 109. o. (Erasmus és a 16. századi magyar értelmiség)

²⁶⁸ Az eredeti kiadás címe De civilitate morum puerilium libellus (1530), magyarul A gyermek illő magatartásáról. Pukánszky, 1998, 127. o.; Dr. Péter, 1913, 88. o.

²⁶⁹ Pukánszky, 1998, 127. o.

²⁷⁰ Bitskey István (2007). A Debreceni nyomda latin–magyar tankönyvkiadási programja 1591-ben. In Formulae puerilium colloquiorum. Dicta Graeciae sapientum. Libellus elegantissimus. Civilitas morum. Budapest: Balassi, 27. o.

12. kép:

Az erkölcsnek tisztességes, emberséges volta
(Szeben, 1598)

Forrás: library.hungaricana.hu

Erasmus nagy szerepet tulajdonított a bölcs szentenciáknak, az általa kiválóan ítélt emberek mondásainak a nevelésben, valamint a latin nyelvoktatásban a stílus tökéletesítése és a mondandó alátámasztása céljából.²⁷¹ A *Dicta Graeciae Sapientum interprete Erasmo Rotterodamo*, vagyis a görög bölcses Erasmus által válogatott mondásai, melyek egyértelműen beépültek a kor közgondolkodásába, Csáktornyai fordításában 1591-ben Debrecenben jelent meg magyarul, de hozzá kell tennünk, hogy már 1539-ben Brassóban kiadták latinul Honterus János nyomtatásában.²⁷²

Megítélésem szerint a szólások esetében legnagyobb hatással az *Adagia*, az ókori latin szerzőkre alapozott közmondásgyűjtemény bírt, melyet először 1500-ban *Adagiorum Collectanea* címmel adott ki Erasmus.²⁷³ Témánk szempontjából azért is kiemelendő e mű, mert Erasmus ösztönözte a hazai humanistákat a magyar közmondások gyűjtésére, akik közül a református humanista tudós, poéta és tanár Baranyai Decsi János emelkedett ki *Adagiorum graecolatinoungaricorum chiliades quinque* (1598, Bártfa) című írásával, ami az

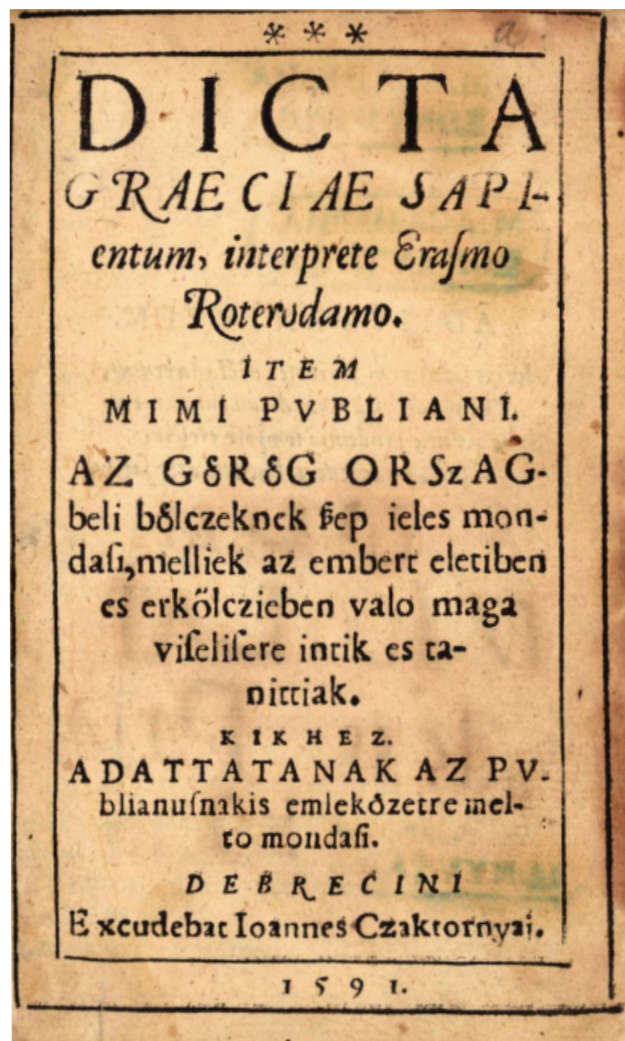
²⁷³ Ekkor még csak nyolcszáz közmondást adott közre, a későbbi kiadások már több ezret tartalmaztak, és a latin mellett görög bölcsességekkel bővültek. Az Adagiához hasonlóan mondásokat tartalmazó Erasmus-mű az Apophtegmatata, melyet például Besztercebányán tankönyvként használtak. Huizinga, 1995, 93–95. o.; Dr. Péter, 1913, 88. o.

²⁷¹ Dr. Péter, 1913, 71. o.; Huizinga, 1995, 93. o.

²⁷² Dr. Péter, 1913, 88–89. o.

13. kép:

Ioannes Czaktornyai:
Dicta Graeciae Sapientum
interprete Erasmo Rotterodamo
(Debrecen, 1591)

Forrás: library.hungaricana.hu

képviselt lukianoszi dialóguson alapszik, melynek egyik legismertebb kora újkori példája éppen a *Colloquia*, de számos mondást kölcsönzött az *Adagiából* is.²⁷⁹

1574-es bázeli kiadású *Adagia* alapján készült, s melyben az antik proverbiumok mellett sok ma is használatos magyar közmondás is olvasható.²⁷⁴ Decsi fordításával az életbölcsségeket kívánta közkinccsé tenni, és segédeszközt nyújtani a szónoki előadásokhoz.²⁷⁵ A közmondások, szólások magyar fordításai tehát szintén bebizonyították, hogy nyelvünk képes a latin nyelvben található kifejezések átültetésére, ezáltal hozzájárultak a nemzet tudat formálásához, és feltártultak általuk a magyar diákok előtt Erasmus szemüvegén keresztül is a kor műveltségi áramlatai, szokásai, a humanizmus erkölcsi és szellemi tanításai.²⁷⁶ (13–14. kép, lásd következő oldal)

Álljanak még előttünk példaként Werbőczy István latin nyelven íródott jogszokásgyűjteményének, a *Tripartitum*-nak anyanyelvi fordításai. Veres Balázs magyar, Ivan Pergosi horvát és August Wagner német fordítása is visszavezethetők Erasmus azon elvére, miszerint a Bibliát mindenki számára elérhetővé kell tenni.²⁷⁷ A fordítók értelmezése szerint ugyanezen logika alapján a törvényt is el kell juttatni a népnyelveket beszélők közösségeihez, amit Péter Katalin történész szekularizált erasmusi programnak nevezett el.²⁷⁸ Mellettük megemlékeznek még Bocatius János *Hungaroteutomachia* (1605) című művéről, mivel az Erasmus által is

²⁷⁴ Ács, 2001, 33. 109. o. (A Balassi-imitáció elmélete és gyakorlata Rimay János műveiben; Erasmus és a 16. századi magyar értelmiség); Klaniczay, 1985, 130. o. (Egy epizód Erasmus utókorából: A magyar Enchiridion 1627); Tóth István (2001). Decsi Csímor János, a humanista költő. Erdélyi Tudományos füzetek, 63 (3–4), 32–33. o.

²⁷⁵ Decsi Jánosról még el kell mondanunk, hogy Ács Sylvesterék sorába emeli a magyar nyelv felemelkedéséért folytatott harcában, ugyanis miután Telegdi János 1598-ban megírta annak fennmaradása érdekében a székely rovásírásról szóló könyvét, Decsi az ősi írásrendszert nevezte meg a valódi kultúrnyelv kritériumaként. Szándékában állt kinyomtatni is, „hogy a világ tanulja meg belőle eredetünk dicső keleti székely kapcsolatát s tanulja meg a kapcsolatot igazoló ama régi írásrendszerünket is, melyhez fogható külön nemzeti tulajdonnal sem a klasszikus népek, sem a klasszikus művelődés mai örökösei nem rendelkeznek”. Az *Adagia* már Decsi fordítása előtt népszerű lehetett hazánkban, fennmaradt például Pelei Tamás gyulafehérvári kanonok *Adagiorum chiliades tres ac centuriae* (1508, Velence) c. kötete, amibe a század első felében beleírt számos glosszát és néhány közmondást. Ács, 2001, 25. o. (A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő); Dr. Sebestyén Gyula (1915). A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 4–5. o.; Paczolay Gyula (2001). Baranyai Decsi Csímor János, a szókutató. Erdélyi Múzeum, 63 (3–4), 12–13. o.; Klaniczay, 1985, 130. o. (Egy epizód Erasmus utókorából: A magyar Enchiridion 1627)

²⁷⁶ Bitskey, 2007, 45. o.

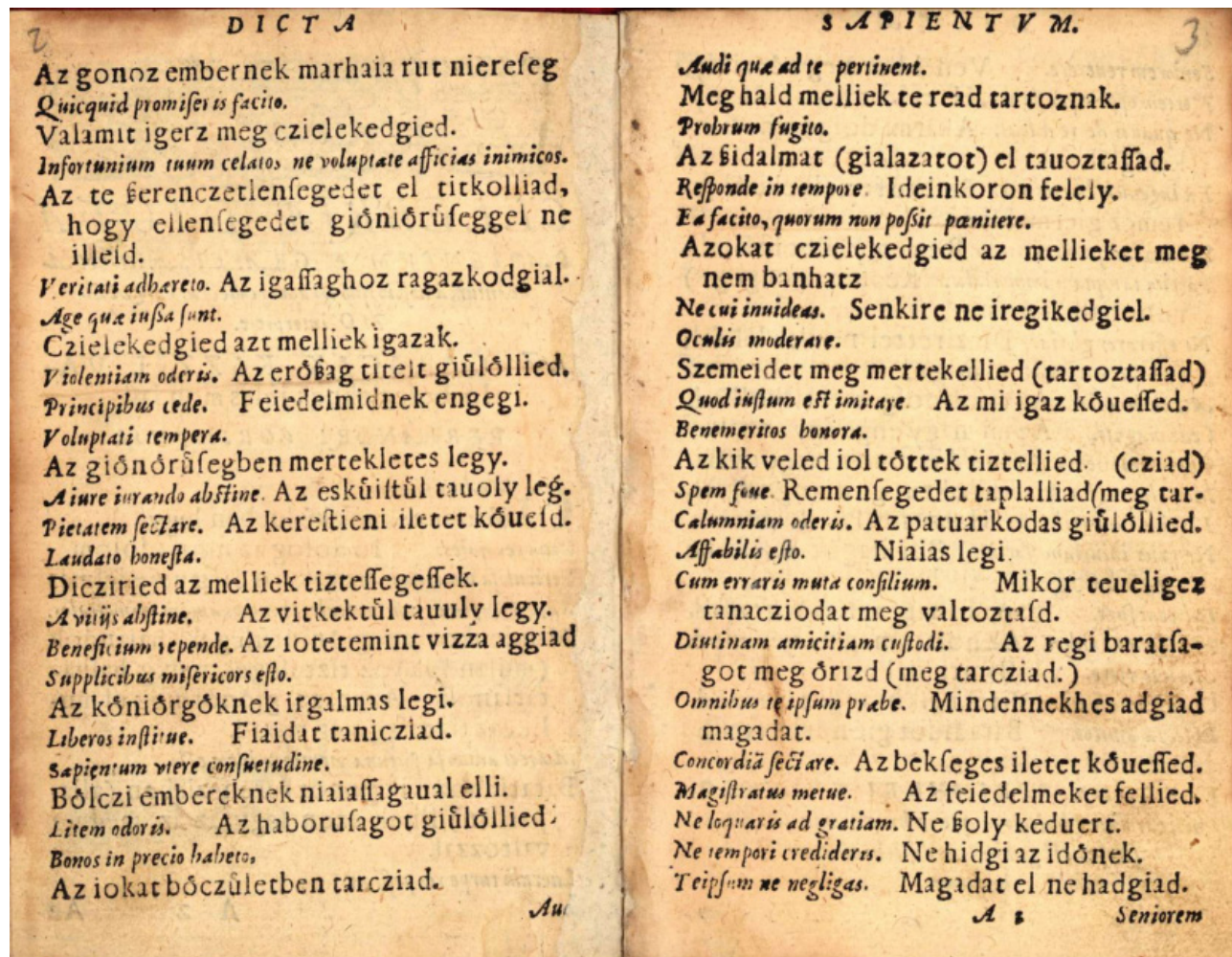
²⁷⁷ Péter Katalin (2012). Werbőczy anyanyelvi fordításainak tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században. Történelmi szemle 54 (3), 421–423. 426–427.

²⁷⁸ Pergosi fordítása egyúttal az első horvát nyelven megjelent világi könyv is. Péter, 2012, 427. o.

²⁷⁹ Bocatius ugyan nem ismerte el az írást sajátjaként, hogy elkerülje a felségárulás vádját és a halált annak tartalma miatt, ám a kutatások egyértelművé tették szerzőségét. Bocatius Bocskai követeként számos propagandaanyaggal együtt érkezett a Német Birodalomba politikai álláspontjuk terjesztése, alátámasztása céljából, ahol Pieter van Brederode holland ügynökkel is találkozott, melynek jelentősége, hogy tudomásunk szerint ez az első holland–magyar diplomáciai találkozó. Bocatius már nem egy hagyományos értelemben vett követ volt. A Bocskai-felkelés az első olyan politikai esemény hazánkban, amelyben szerepet játszott a nyilvános politikai propaganda, és foglalkoztatta a korabeli európai sajtót. Tóth Gergely (2014). A *Hungaroteutomachia*. Szerzőség, szöveg

14. kép:

Ioannes Czaktornyaj: Dicta Graeciae Sapientum interprete Erasmo Rotterodamo
(Debrecen, 1591)

Forrás: library.hungaricana.hu

A műfajt Bocatius kitűnően alkalmazza abból a célból, hogy a Bocskai-felkelést kiobbantó okokat és annak a nemzetek között eltérő álláspontjait ütköztesse.²⁸⁰

hagyomány, a kiadás elvei és felépítése. In Kees Teszelszky – Tóth Gergely (szerk.), Johannes Bocatius: Hungaroteutomachia. Magyaránmetharc. Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke, Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 7–8. o.; Tóth Gergely (2017). Az erasmista szatirikus és a bebörtönzött mártír. Bocatius két műve, a Hungaroteutomachia és az Olympias carceraria. In Fajt Anita – Szilágyi Emőke Rita – Tóth Zsombor (szerk.), Börtön, exilium és szenvedés. Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai. Budapest: Reciti, 63. 66. o.; Kees Teszelszky–Zászkaliczky Márton (2012). A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok. Aetas, 27 (4), 49–50. o.

²⁸⁰ Nem Bocatius az egyetlen, akinél a műfaj visszaköszön. Az erasmusi és lukianoszi dialógushagyomány Kovácsóczy Farkas Erdély kormányzásáról írott Dialógusán szintúgy érzékelhető, melyről Klaniczay úgy vélekedik, hogy „az első eredeti politikai traktátus Magyarországon”. Petneházi Gábor (2012). Humanista irodalom és politikai publicisztika határán.

Erasmus bármelyik könyve jelent is meg latinul vagy magyarul idehaza, szinte kivétel nélkül mind alkalmas volt a nyelvoktatás és az erkölcsök jobbítását célzó nevelési folyamat felfrissítésére, gazdagítására és eszköztárunk hiányosságainak pótlására. Művei olyan széles körben áradtak szét a magyar szellemi rétegben, hogy hatásuk nem korlátozódik csupán az erasmisták munkásságára. Felsorolni is lehetetlen lenne e dolgozatban az összes kora újkori Magyarországon élő, Erasmus valamely elvével azonosulni tudó és hatására alkotó személyt és írásait. Többek között Tóth Béla történész *Erasmus szerepe a magyarországi református iskolázásban*

Kovácsóczy Farkas (1540-1594) politikai beszédei és Erdély kormányzásáról írott dialógusa. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 13–14. o.

című tanulmányában sorakoztat fel számos példát erre vonatkozóan. Rávilágít arra, hogy Erasmus művei nagy számban vannak jelen az evangélikus és református iskolai könyvtárakban (például Sárospatak, Bártfa, Brassó), ezenfelül pedig általánosságban forgatták írásait a tudománykedvelők és értelmiségiek (például Perneszi György, Zay Ferenc).²⁸¹ Tóth mindemellett kitér arra is, hogy Apáczai Csere János és Szegedi Kis István munkásságának alapjaiban is fellelhető Erasmus hatása, így hazánkban a neveléstudomány és neveléstudomány egyik megalapozójaként is tekinthetünk rá.²⁸²

10. Összegzés

Főként a munkásságuk által kiemelkedő hazai erasmistákra igyekeztem hangsúlyt fektetni, de nem mehettam el szó nélkül amellett, hogy még az élet mely területein, olykor magas rangú főurakon vagy éppenséggel „egyszerű”, tanulni vágyó ifjakon keresztül eresztett mély gyökeret Erasmus szellemisége a magyar humanizmus Mohács utáni vértől áztatott talajában.

Bizonyára még számos érdekességgel szolgálhatnának Erasmus tisztelői és követői, azonban életútjuk gazdagságának és Erasmus szerteágazó hatásának következtében bármennyire is törekedtem a témát a maga teljességében bemutatni, kétség sem fér hozzá, hogy jó néhány izgalmas összefüggés, történet és párhuzam maradt kibontatlanul előttünk. Akár azon oknál fogva, hogy oly nagy Erasmus hagyatéka, és abból is fájoan kevés írás érhető el magyar nyelven. Ugyanakkor még magyarul is rabul ejti az olvasót stílusa, s elrepíti a 15–16. század életének színtereire: egy korabeli fogadóba, kolostorba, a hétköznapi emberek küzdelmes mindennapjaiba vagy egyenesen Mária királyné szobájába, ahol gyászba borulva látjuk őt magunk előtt Erasmustól kapott vigasztaló könyvecskéjét olvasva.

Ahogy olvashattuk, nemegy történetet foglalkoztatott már Erasmus hazánkra gyakorolt hatása, egészen a 19. századi történetírás eredményeiig nyúlhat vissza a téma érdeklődője. Azonban a legtöbben a témának csak egy-egy részterületét vizsgálták tüzetesebben, mint

például az irodalomtörténeti vonatkozásait. Kifejezetten a magyar erasmisták felsorakoztatására Trencsényi-Waldapfel, Thienemann és a korábban még nem említett Ritoókné Szalay Ágnes irodalomtörténész vállalkozott ez idáig. Főként az ő munkáik adtak útmutatást abban a kérdésben, ki is tekinthető igazán erasmistának, és kik kapjanak helyet e dolgozat lapjain. Személyeik mellett azonban fontosnak tartottam Erasmus és hazánk kora újkori kapcsolatát átfogóan feltárni, így kitértem például könyveinek hazai kiadásaira, iskolai felhasználására vagy éppen nevelési elveire is. A sokféle nézőpontból megírt kutatási eredményeket igyekeztem egységbe rendezni, hogy tisztán látszódjék, mit is adtak hazánknak erasmistáink.

Erazmistáink közül többen büszkén mondhatták magukról, hogy személyesen is ismerték a nagy filozófust vagy levelezésben álltak vele. Mindez elsősorban Erasmus török kérdés iránti érdeklődésének köszönhető – melyről, immár tudjuk, egyedülállóan vélekedett saját korában – ám tehetségük, kiemelkedő alkotásaik és tetteik nélkül hosszútávon aligha vonták volna magukra figyelmét. Márpedig Erasmus haláláig ápolta magyar kapcsolatait, melyre többek között Oláh Miklóssal való levelezése a bizonyíték, bár az is igaz, hogy a török kérdés is élete végéig, s mint tudjuk, még halála után is sokáig napirenden maradt.

Piso Jakab, aki a Jagelló-kori magyar humanista irodalomnak központi alakjává vált költői technikája, tudós beállítottsága és egyedi világnézete révén, majd Antoninus János orvos, Erasmus ápolója, s nem utolsósorban Johann Henckel, akinek közvetetten a *Vidua Christiana*t köszönhetjük, mindannyian jelentős mértékben hozzájárultak az erasmizmus hazai elterjedéséhez. Oláh Miklós németalföldi tartózkodásának és Erasmus-hoz fűződő kapcsolatának nemkülönben lényeges a hatása – gondoljunk akár csak a Hungariára – annak ellenére, hogy hazatérése után eltávolodott az erasmizmustól, s a katolikus megújulás egyik vezéralakjává vált. A Thurzó testvérek pedig, akik rációltak arra a sztereotípiára, hogy a gazdagsággal kéz a kézben jár a fényűzés és a világi élet, szintén ahhoz a szerencsés körhöz tartoztak, akik még „közeli” részesülhettek Erasmus szellemiségének átható erejéből. Mindehhez szükség volt azonban a mohácsi tragédiát megelőzően királyi párunk, Habsburg Mária és II. Lajos Erasmus iránti odaadására és szeretetére is.

Nem kevésbé mondható különlegesnek Erasmus és az Erdélyi Fejedelemség kapcsolata. Megélte a kettős

²⁸¹ Tóth, 1992, 445. o.

²⁸² Tóth, 1992, 446. o.

királyválasztást, és a *Respublica Christiana* érdekében Szapolyai oldalára állt, akinek Brodarics István nyújtott lelki támaszt a szinte megoldhatatlannak tűnő politikai helyzetben. Brodarics emellett, mint a mohácsi csata krónikása, új szemléletű történelemfelfogásával a modern történelmi gondolkodás alapjainak lefektetéséhez járult hozzá. Ő még valószínűleg levelezett Erasmusszal, bár ismereteink szerint nem maradt fenn, ahogyan Verancsics Antallal történő levelezése is a történelem homályába veszett. S noha nem fűzték már szoros szálak Erasmust az erdélyi antitrinitáriusokhoz – sőt, a katolicizmustól való eltávolodásuk okán vélhetően meg is feddte volna őket, ha teheti – mégis a filozófus tekintélyére és *Novum Testamentum*ára hivatkozva tagadták a szentháromságot.

Láthatóvá vált, hogy hazánkban egyedinek tekinthető Erasmus korabeli megítélése, melynek oka feltehetően a területi, politikai szétagoltság, amihez még hozzájárult a katolikus egyházszervezet tulajdonképpeni összeomlása és a reformáció rohamos terjedése. Magyarországon megfért egymás mellett Luther és Erasmus, akik hitvitáikban sosem jutottak egyetértésre. Erdély e tekintetben kivételes volt, és vallási toleranciáját, sokszínűségét mutatja az is, hogy a katolikus üldöztetés ellenére a jezsuitabarát, katolikus Báthory Istvánt választották fejedelemmé, akinek uralkodására jelentős hatást gyakorolt *A keresztény fejedelem neveltetése*.

Az erasmisták egy külön csoportját alkották bibliafordítóink. Komjáthy Benedek Az Szent Pál levelei magyar nyelven című munkájával az első erasmista, aki magyar nyelven írt, és a fordítás módszerével a modern magyar filológia alapjainak megteremtője lett. Nyomdokaiba lépve Pesti Gábor is megjelentette magyar nyelvű írásait. *Új Testamentumával*, vagyis a négy Evangéliumnak, majd *Esopus fabuláinak* fordításával és a *Nomenclatura Sex Linguarum* című szótár kiegészítésével írta be magát a magyar történelembe. Sylvester János immár teljes, magyar nyelvű *Új Testamentuma* pedig mintha a sír széléről rántotta volna vissza a haldokló magyar nemzetet 1541-es megjelenésével. Ráadásaként ő volt az első magyar, aki megtestesítette az erasmusi „*homo trilinguis*” humanista embereszményt. A *Grammatica Hungarolatinájában* máig érvényes grammatikai megállapításokat tett, s az európai összehasonlító nyelvtudományban alkotott maradandót. Mindhárman hozzájárultak a humanista, erasmusi alapokon nyugvó magyar irodalom

megteremtéséhez, és a magyar retorikai irodalom alapjainak lefektetéséhez.

Dudith András erasmistánk még a „magyar Erasmus” elnevezést is kiérdemelte annak ellenére, hogy életútjuk több ponton merőben eltért egymástól. Erasmushoz hasonlóan képességei, kortársaitól eltérő világszemlélete, a kereszténységbe vetett hite és bátorsága, úgyszólván korát meghaladó életfelfogása kivételessé tették. Természettudományos érdeklődése, módszerei és eredményei, mint például az empirikus vizsgálódás fontosságának felismerése, már előhírnökei a felvilágosodás korának és a természettudományok fejlődésének. Őutána pedig utolsóként sziléziai származása ellenére ki kellett emelnünk Ursinus Veliuszt is magyarországi tevékenysége révén. Rámutat arra a fontos tényre, hogy nem kizárólag a magyarok külföldi peregrinációja vagy különböző célú utazásai hatottak a hazai szellemi életre, hanem külföldi humanisták is tartózkodtak hazánkban hosszabb-rövidebb ideig, akik között erasmistákat is találunk.

Végül az nyert bizonyítást, hogy Erasmus írásai hosszú évtizedekre, ha nem inkább évszázadokra beépültek a magyar kultúrába. Bármelyik könyve jelent is meg nálunk latinul vagy magyarul, szinte mind alkalmas volt elsősorban a nyelvoktatás és az erkölcsi nevelés megújítására. Erasmus nevelési elveivel is meghaladta korát, igencsak értékessé téve ezirányú gondolatait magyar nyelven az új eszmeáramlatok iránt fogékonyak körében. Lépten-nyomon bizonyítékokra lelhetünk, miszerint könyvei iránt jelentős volt az érdeklődés hazánkban is. Példának okáért írásai elsősorban az evangélikus és református iskolák mindennapjainak részévé váltak, Baranyai Decsi János pedig átörökött általuk az utókorra számos magyar korabeli közmondást. A magyar nyelvű fordítások bebizonyították, hogy nyelvünk képes a latin nyelvben található kifejezések átültetésére, erősítették a nemzettudatot, és számos magyar tanulni vágyó előtt nyitották ki a tudás kapuját.

A dolgozat végére levonható a következtetés, hogy Erasmus hazai követői sem maradtak el lélekemelő, s tudományos szempontból is értéket képző alkotásaikkal mesterük mellett. Erasmus sokoldalú egyénisége, kivételes tehetsége és a korszakban egyedinek számító világnézete még a reformáció vezető személyiségeinek erőteljes hazai hatása ellenére is rendkívüli módon befolyásolta megtépzott értelmiségi köreinket és gyarapította művelődéstörténetünket.

Irodalom

- Apponyi Sándor gróf (1894). Maximilianus Transylvanus származása. Magyar Könyvszemle, *Új folyam*, 2 (1.), pp. 244–250.
- Ábel Jenő dr. (1880). *Magyarországi humanisták és a Dunai Tudós Társaság*. Budapest: Akadémia.
- Ács Pál (2001). „Apocalypsis cum figuris”. A régi magyar irodalom történelemképe. In Ács Pál, „*Az idő ósága*”. *Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban* (pp. 149–164). Budapest: Osiris.
- Ács Pál (2001). A Balassi-imitáció elmélete és gyakorlata Rimay János műveiben. In Ács Pál, „*Az idő ósága*”. *Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban* (pp. 32–42). Budapest: Osiris.
- Ács Pál (2001). A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő. In Ács Pál, „*Az idő ósága*”. *Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban* (pp. 13–31). Budapest: Osiris.
- Ács Pál (2001). A szent makkabeusok nevei. Erasmus és a magyar protestáns mártírológia kezdetei. In Ács Pál, „*Az idő ósága*”. *Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban* (pp. 165–185). Budapest: Osiris.
- Ács Pál (2001). Attila-kultusz a Báthory-korban. In Ács Pál, „*Az idő ósága*”. *Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban* (pp. 204–210). Budapest: Osiris.
- Ács Pál (2001). Erasmus és a 16. századi magyar értelmiség. In Ács Pál, „*Az idő ósága*”. *Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban* (pp. 105–110). Budapest: Osiris.
- Ács Pál (2001). Katolikus irodalom és kultúra Magyarországon a reformáció századában. A reformáció jegyében? In Ács Pál, „*Az idő ósága*”. *Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban* (pp. 220–234). Budapest: Osiris.
- Ács Pál (2014). „Isten haragja - magyarnak példája”. A hun történet két értelmezése. In Ács Pál, *Átszítált idő. Tinóditól Tandoriig* (pp. 149–172). Pozsony: Kalligram.
- Ács Pál (2014). A humanizmus haszna és haszontalansága. Almási Gábor könyve Zsámboky Jánosról és Dudith Andrásról. In Ács Pál, *Átszítált idő. Tinóditól Tandoriig* (pp. 181–189). Pozsony: Kalligram.
- Ács Pál (2014). A látható nyelv. A költészet vizuális képe a 16. századi magyar könyvekben. In Ács Pál, *Átszítált idő. Tinóditól Tandoriig* (pp. 27–44). Pozsony: Kalligram.
- Ács Pál (2014). A mester és tanítványa. Erasmus és Komjáthy Benedek. In Ács Pál, *Átszítált idő. Tinóditól Tandoriig* (pp. 70–82). Pozsony: Kalligram.

- Ács Pál (2014). Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja. In Ács Pál, *Átszítált idő. Tinóditól Tandoriig* (pp. 45–57). Pozsony: Kalligram.
- Ács Pál (2014). Utazás Konstantinápolyba. Verancsics Antal I. Szülejmán szultán udvarában. In Ács Pál, *Átszítált idő. Tinóditól Tandoriig* (pp. 240–257). Pozsony: Kalligram.
- Ács Pál (2017). Keresztény humanizmus vagy előreformáció? A magyar erasmista bibliafordítók. In Kiss Erika – Zászkaliczky Márton – Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.), *Ige-Idők – A reformáció 500 éve (157–164)*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Acsády Ignác (1894). Verancsics Antal és Szerémi György. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 4 (1), pp. 1–59.
- Almási Gábor (2008). A vallásos különút lehetőségei a 16. században: Dudith András és a konfesszionizáció. *Aetas*, 23 (4), pp. 5–23.
- Balázs János (1958). *Sylvester János és kora*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.
- Barlay Ö. Szabolcs (1992). Utószó. In Rotterdami Erasmus, *A keresztény fejedelem neveltetése*. Budapest: Európa.
- Barlay Ö. Szabolcs (1997). A hazai Erasmus-kutatás múltja és jelene. *Magyar Könyvszemle*, 113 (3), pp. 327–333.
- Barlay Ö. Szabolcs (2001). *Romon Virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Bitskey István (2007). A Debreceni nyomda latin-magyar tankönyvkiadási programja 1591-ben. In *Formulae puerilium colloquiorum. Dicta Graeciae sapientum. Libellus elegantissimus. Civilitas morum* (pp. 5–51). Budapest: Balassi.
- Dán Róbert (1973). *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. Humanizmus és reformáció 2. Budapest: Akadémiai.
- Fináczy Ernő dr. (1926). *A középkori nevelés története*. Budapest: Kir. Magyar Egyetemi Nyomda.
- Galavics Géza (1987). A magyar királyi udvar és a késő reneszánsz képzőművészet. In R. Várkonyi Ágnes, *Magyar Reneszánsz Udvari Kultúra* (pp. 228–248). Budapest: Gondolat.
- Gerézdi Rabán (1968). A virágének. In Gerézdi Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* (pp. 448–484). Budapest: Akadémiai.
- Gerézdi Rabán (1968). Aldus Manutius magyar barátai. In Gerézdi Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* (pp. 204–266). Budapest: Akadémiai.

Gerézdi Rabán (1968). Az erasmista Komjáti Benedek. In Gerézdi Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* (pp. 331–346). Budapest: Akadémiai.

Gerézdi Rabán (1968). Egy költői hírnév története. (A Janus-hagyomány sorsa a Jagelló-korban). In Gerézdi Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* (pp. 48–67). Budapest: Akadémiai.

Gerézdi Rabán (1968). Egy magyar humanizmus-történet margójára. In Gerézdi Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* (pp. 165–203). Budapest: Akadémiai.

Gerézdi Rabán (1968). Erasmus és az erdélyi unitáriusok. In Gerézdi Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* (pp. 355–371). Budapest: Akadémiai.

Gerézdi Rabán (1968). Irodalmi nyelvünk kialakulásáról. In Gerézdi Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* (pp. 310–330). Budapest: Akadémiai.

Gerézdi Rabán (1968). Új monográfia Sylvester Jánosról. In Gerézdi Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig* (pp. 347–354). Budapest: Akadémiai.

Győri L. János (2001). Reformáció, mártírológia, exemplum. *Irodalomtörténet*, 82 (3), pp. 321–340.

Horn Ildikó (2012). *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában* (1556–1588). Budapest: Akadémiai nagydoktori mű, ELTE BTK.

Imre Mihály (1995). „Magyarország panasza”. *A Querela Hungariae toposz a XVI-XVII. század irodalmában*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Ipolyi Arnold (1875). *Oláh Miklós levelezése*. Budapest: M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala.

Jankovits László (2008). Jacobus Piso Schediája. In Szegedy-Maszák Mihály (szerk.), *A magyar irodalom története I. kötet. A kezdetektől 1800-ig* (pp. 266–273). Budapest: Gondolat.

Johan Huizinga (1995). *Erasmus*. Budapest: Európa.

Kasza Péter (2020). Caspar Ursinus Velius, magyar királyi történetíró. In Kasza Péter (szerk.), *Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról* (pp. 7–28). Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Országos Széchényi Könyvtár.

Kees Teszelszky–Zászkaliczky Márton (2012). A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok. *Aetas*, 27 (4), pp. 49–120.

Kékes Szabó Mihály (2017). Erasmus pedagógiai nézeteinek jellemzői. In Homoki-Nagy Mária (főszerk.), *Ünnepi kötet Dr. Zakar András C. egyetemi tanár 70. születésnapjára* (pp. 99–109). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara.

Kelényi Borbála (2017). Krakkótól Wittenbergig. Magyarországi hallgatók a krakkói, bécsi és wittenbergi egyetemeken a 16. században. *Gerundium: Egyetemtörténeti közlemények*, 8 (1), pp. 23–50.

Klaniczay Tibor (1961). A magyar barokk irodalom kialakulása. In Klaniczay Tibor, *Reneszánsz és barokk* (pp. 361–436). Budapest: Szépirodalmi.

Klaniczay Tibor (1961). A magyar irodalom reneszánsz korszaka. In Klaniczay Tibor, *Reneszánsz és barokk* (pp. 7–38). Budapest: Szépirodalmi.

Klaniczay Tibor (1961). A szerelem költője. In Klaniczay Tibor, *Reneszánsz és barokk* (pp. 183–295). Budapest: Szépirodalmi.

Klaniczay Tibor (1985). A humanista literatúra Magyarországon. In Klaniczay Tibor, *Pallas magyar ivadéakai* (pp. 32–40). Budapest: Szépirodalmi.

Klaniczay Tibor (1985). Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában. In Klaniczay Tibor, *Pallas magyar ivadéakai* (pp. 9–31). Budapest: Szépirodalmi.

Klaniczay Tibor (1985). Egy epizód Erasmus utókorából: a magyar Enchiridion (1627). In Klaniczay Tibor, *Pallas magyar ivadéakai* (pp. 129–137). Budapest: Szépirodalmi.

Klaniczay Tibor (1985). Udvar és társadalom szembenállása Közép-Európában (Az erdélyi udvar a XVI. század végén). In Klaniczay Tibor, *Pallas magyar ivadéakai* (pp. 104–123). Budapest: Szépirodalmi.

Klaniczay Tibor (1993). A valódi és az ál Piso-versek. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 97 (1), pp. 52–56.

Klaniczay Tibor (2001). Humanizmus és reneszánsz a magyar irodalomban. In Klaniczay Tibor – Kőszeghy Péter, *Stílus, nemzet és civilizáció* (pp. 22–32). Budapest: Balassi.

Klenner Aladár (1939). *Eck Bálint. Thurzó Elek humanista pártfogoltja*. Pestszenterzsébet: Rajkai Lajos Könyvnyomdája.

Kókay György (1997). *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Budapest: Balassi.

Kropf Lajos (1895). Maximilianus Transylvanus. *Magyar Könyvszemle*, 3 (4), pp. 289–298.

Kulcsár Péter (1977). Jegyzetek. In Illés Endre et al, *Humanista történetírók* (pp. 1041–1148). Budapest: Szépirodalmi.

Majoros Máté (2022). „Tintába zárt élet”, avagy variációk egy témára – Rotterdami Erasmus önéletrajzai. *Antikvitás & Reneszánsz*, 9, pp. 173–216. <https://doi.org/10.14232/antikren.2022.9.173-216>

Márki Sándor (1893). Egy magyar humanista. Maximilianus Transylvanus. *Erdélyi Múzeum*, 10 (1), pp. 23–39.

Markis Simon (1976). *Rotterdami Erasmus*. Budapest: Gondolat.

Mátrai László (szerk.) (1961). *Régi magyar filozófusok. XV–XVII. század*. Budapest: Gondolat.

Mikó Árpád (2009). *A reneszánsz Magyarországon*. Budapest: Corvina.

Monok István (2005). A Nádasdy család sárvári és potten-dorfi udvara és könyves műveltsége. In Monok István (szerk.), *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700* (pp. 69–86). Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.

Oborni Teréz (2009). Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551). *Történelmi Szemle*, 51 (1), pp. 21–44.

Paczolay Gyula (2001). Baranyai Decsi Csímor János, a szólás-kutató. *Erdélyi Múzeum*, 63 (3–4), pp. 12–27.

Pelczéder Katalin (2015). Komjáthy Benedek Szent Pál leveleinek fordítása a kézirat és a nyomtatott irodalom határán. In Géczi János – András Ferenc (szerk.), *Tér-átlépések* (pp. 291–301). Veszprém: Pannon Egyetem MFTK, Antropológia és Etika Tanszék.

Péter János dr. (1913). Erasmus nevelési eszméi. Gyula-fehérvár: Papp György Könyvsajtója.

Péter Katalin (2012). Werbőczy anyanyelvi fordításainak tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században. *Történelmi szemle*, 54 (3), pp. 421–440.

Petneházi Gábor (2012). *Humanista irodalom és politikai publicisztika határán. Kovácsóczy Farkas (1540–1594) politikai beszédei és Erdély kormányzásáról írott dialógusa*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. <https://doi.org/10.14232/phd.1818>

Pierre Riché (2016). *Oktatás és művelődés a barbár Nyugaton*. Budapest: Szent István Társulat.

Pukánszky Béla (1998). Reneszánsz és humanizmus. In Pukánszky Béla – Németh András (szerk.), *Neveléstörténet* (pp. 113–148). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.

Rákóczi István (2021). Maximilianus Transylvanus: a színe és a visszája. *Világtörténet*, 43 (2), pp. 241–252.

Ritoókné Szalay Ágnes (2002). Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség. In Ritoókné Szalay Ágnes, „*Nympha super ripam Danubii*” (pp. 161–174). Budapest: Balassi.

Ritoókné Szalay Ágnes (2012). A humanisták közös Európája. In Ritoókné Szalay Ágnes, *Kutak* (pp. 9–15). Budapest: Balassi.

Ritoókné Szalay Ágnes (2012). A Pray-gyűjtemény Janus-kézirata. In Ritoókné Szalay Ágnes, *Kutak* (pp. 130–140). Budapest: Balassi.

Ritoókné Szalay Ágnes (2012). Egy 16. századi vándorliterátor: Bartholomaeus Georgievits. In Ritoókné Szalay Ágnes, *Kutak* (pp. 312–326). Budapest: Balassi.

Ritoókné Szalay Ágnes (2012). Előszó. In Ritoókné Szalay Ágnes, *Kutak* (pp. 7–8). Budapest: Balassi.

Ritoókné Szalay Ágnes (2012). Miért Melanchthon? In Ritoókné Szalay Ágnes, *Kutak* (pp. 210–219). Budapest: Balassi.

Sebestyén Gyula dr. (1915). *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Schleicher Pál (1941). *Oláh Miklós és Erasmus*. Budapest: Budapesti Kir. Magy. Pázmány P. Tud. Egyetem Latin Filológiai Intézete.

Schultheisz Emil (1967). Desiderius Erasmus Roterodamus. *Orvosi Hetilap*, 108 (10–13), pp. 605–608.

Szabó András (1987). Mágocsy Gáspár és András udvara. In R. Várkonyi Ágnes (szerk.), *Magyar Reneszánsz Udvari Kultúra* (pp. 263–280). Budapest: Gondolat.

Szemes József (1936). *Oláh Miklós. Esztergom*: Laiszky Ny.

Szigethy Gábor (1985). Jegyzetek. In Oláh Miklós, *Hungária* (pp. 83–87). Budapest: Magvető.

Szilágyi Emőke Rita (2016). Epistolae familiares – baráti (?) levelek. Oláh Miklós barátai levelezése tükrében. In Nyerges Judit – Verók Attila – Zvara Edina (szerk.), *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára* (pp. 668–672). Budapest: Kossuth.

Thienemann Tivadar (1924). Mohács és Erasmus. *Minerva*, 3 (1–5), pp. 1–52.

Tóth Béla (1992). Erasmus szerepe a magyarországi református iskolázásban. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1989–1990*, 68, pp. 439–449.

Tóth Gergely (2014). A Hungaroteutomachia. Szerzőség, szöveghagyomány, a kiadás elvei és felépítése. In Kees Teszelszky – Tóth Gergely (szerk.), *Johannes Bocatius: Hungaroteutomachia. Magyarémetharc* (pp. 7–21). Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke, Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület.

Tóth Gergely (2017). Az erasmista satirikus és a bebörtönzött mártír. Bocatius két műve, a Hungaroteutomachia és az Olympias carceraria. In Fajt Anita – Szilágyi Emőke Rita – Tóth Zsombor (szerk.), *Börtön, exilium és szenvedés. Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai* (pp. 61–76). Budapest: Reciti.

Tóth Gergely (2020). Velius mutilatus: Caspar Ursinus Velius csonkán fennmaradt Mohács-története. In Kasza Péter (szerk.), *Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról* (pp. 29–62). Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Országos Széchényi Könyvtár.

Tóth István (2001). Decsi Csímor János, a humanista költő. *Erdélyi Tudományos füzetek*, 63 (3–4), pp. 32–34.

Trencsényi-Waldapfel Imre (1966). Erasmus és magyar barátai. In Trencsényi-Waldapfel Imre, *Humanizmus és nemzeti irodalom* (pp. 50–132). Budapest: Akadémiai.

Utasi Csilla (2010). Rotterdami Erasmus eszméinek vonzásában. Pesti Gábor fabuláskönyvének kísérő szövegei. *Hungarológiai közlemények*, 41 (3), pp. 66–81.

Varjas Béla (1978). A reformáció évtizedeinek irodalma (kb. 1530–kb. 1570). In Klaniczay Tibor (szerk), *A magyarirodalom története 1600-ig* (pp. 267–411). Budapest: Akadémiai.

Források

Dudith András. *Rövid kommentár az üstökösök jelentőségéről*. <https://www.szaktars.hu/titgondolat/view/matrai-laszlo-szerk-regi-magyar-filozofusok-xv-xvii-szazad-1961/?pg=5&layout=s>
Letöltés: 2026.03.01.

Caspar Ursinus Velius. *Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról*. https://real.mtak.u/112659/1/Velius_V%C3%89GLEGES.pdf
Letöltés: 2026.03.01.

Oláh Miklós. *Hungária*. Budapest: Magvető. 1985.

Rotterdami Erasmus. *A Balgaság Dicsérete*. Budapest: Európa. 1987.

Varjas Béla (1982). *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*. Budapest: Akadémiai.

Vrábel Tünde (2015). Justus Lipsius és az újsztoicizmus. *Inováció a kreativitá vo vzdělávaní a vede. Sekcie teologických a humanitných vied* (pp. 262–285). Komárno: Zborník medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho.

Rotterdami Erasmus. *A keresztény fejedelem neveltetése*. Budapest: Európa. 1992.

Rotterdami Erasmus. *A keresztény özvegy*. Budapest: Jel. 2004.

Rotterdami Erasmus. *Beszélgetések*. Budapest: Magyar Helikon. 1981.

Az erkölcsnek tisztességes, emberséges volta, kire tanít Erasmus, melly rövid kérdésekre oszlattatott és megöregbítettett Reinhardus Hadamarius által. <https://www.szaktars.hu/irodalom-tortenete-1600-ig> (pp. 267–411). Budapest: Akadémiai.

16-18-szazadbol-2019/?pg=0&layout=s
Letöltés: 2026.03.01.

Képek forrása

1. kép: Desiderius Erasmus: Novum Instrumentum omne (Bázel, 1516.)
Elérés: [digitale-sammlungen.de](https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11396183?page=6,7), <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11396183?page=6,7>

2. kép. Desiderius Erasmus: Institutio Principis Christiani (Bázel, 1516.)
Elérés: [digitale-sammlungen.de](https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10991685?page=2,3), <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10991685?page=2,3>

3. kép: Desiderius Erasmus: Vidua Christiana (Bázel, 1529.)
Elérés: [digitale-sammlungen.de](https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11778583?q=%28erasmus+vidua+christiana%29&page=2,3), <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11778583?q=%28erasmus+vidua+christiana%29&page=2,3>

4. kép: Donat Hübschmann: Oláh Miklós esztergomi érsek arcképe, 1560 (fametszet).
In R. Várkonyi Ágnes (szerk.) (1987). *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Budapest. 234. o.

5. kép: Thurzó Elek Székely Magdolnához írt szerelmes levele (1525).
In Zolnai Gyula (1894). *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Budapest. 238. o.

6–7. kép: Pesti Gábor: Új Testamentum (Bécs, 1536.)
Elérés: [real-r.mtak.hu](https://real-r.mtak.hu/662/1/RMK_I_0006-RM_I_8r_0179.pdf), https://real-r.mtak.hu/662/1/RMK_I_0006-RM_I_8r_0179.pdf 314–315. o.

8–9. kép: Pesti Gábor: Nomenclatura Sex Linguarum (Bécs, 1538.),Elérés: [library.hungaricana.hu](https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0009-RM_I_8r_0001/?pg=9&layout=s), https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0009-RM_I_8r_0001/?pg=9&layout=s
https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0009-RM_I_8r_0001/?pg=10&layout=s

10–11. kép: Részletek Sylvester János Új testamentumából (Újsziget, 1541.)
Elérés: [archive.org](https://archive.org/details/jtestamentumaa00-sylvuoft/page/153/mode/2up?q=ukacs), <https://archive.org/details/jtestamentumaa00-sylvuoft/page/153/mode/2up?q=ukacs>
<https://archive.org/details/jtestamentumaa00-sylvuoft/page/n11/mode/2up?q=ukacs&view=theater>

12. kép: Az erkölcsnek tisztességes, emberséges volta (Szeben, 1598.)
Elérés: [library.hungaricana.hu](https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0306-RM_I_8r_0015/?pg=8&layout=s), https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0306-RM_I_8r_0015/?pg=8&layout=s

13–14. kép: Ioannes Czaktornyaj: Dicta Graeciae Sapientum interprete Erasmo Rotterodamo (Debrecen, 1591.)
Elérés: [library.hungaricana.hu](https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0237-RM_I_8r_0013/?pg=3&layout=s), https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0237-RM_I_8r_0013/?pg=3&layout=s
https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0237-RM_I_8r_0013/?pg=4&layout=s

GYÖRFI GERGELY

Az izraelita tulajdonban álló ingatlanok tulajdonviszonyainak változása Kaposváron a német megszállást követő hónapokban

1. Bevezetés

Tanulmányom a Kaposváron élő zsidó¹ állampolgárok tulajdonában álló ingatlanok az 1944. március 19-én bekövetkező német megszállást követő zár alá helyezését, illetve a keresztény magánszemélyek, valamint az állami és önkormányzati intézmények számára való kiutalását mutatja be. Írásom a helyi zsidó lakosság történetét az 1944. július 6-án, Auschwitz–Birkenau-i koncentrációs táborba való deportálását követő időszakig, július végéig követi nyomon. Tanulmányomban ismertetem az igénylők körét, azonosítom motivációikat, illetve a kiutalási procedura folyamatát és az illetékes hatóságok döntési mechanizmusát is bemutatom.

2. A kaposvári zsidóság fontosabb számadatai

Az 1941-ben elvégzett népszékszámolás adatai szerint Kaposváron 32 982 személy élt, közülük 2346 állampolgár tartozott az izraelita hitfelekezethez, amely

a teljes lakosság 7%-át jelentette. Az izraelita lakosok közül csupán 25-en identifikáltak magukat zsidó nemzetiségűként, amely egy rendkívül alacsony –, erős asszimilációs szándékot feltételező – számadat.²

Hasznos lehet egy pillantást vetni a többi törvényhatósági jogú város zsidó lakosságának lélekszámára is, hiszen e számadatok viszonyítási pontként szolgálnak. Kaposvár népességszámát tekintve a 12. helyet foglalta el a 13 törvényhatósági jogú város között. A somogyi megyeszékhely csupán –, mindösszesen néhány száz fővel – Baját előzte meg. Az izraelita lakosság számát alapul véve viszont Kaposvár már a 8. helyen állt, ha pedig a zsidóság a teljes lakossághoz való számaránya alapján állítunk fel sorrendet, akkor a város a 6. helyet foglalta el. Kaposvárnál csak Budapest, Miskolc, Győr, Debrecen és Szombathely városaiban élt nagyobb számarányban zsidó lakosság. A városban – számarányát tekintve –, tehát országos viszonylatban is jelentős zsidó közösség élt.³

Az 1941-es adatfelvétel mellett további a korszakra vonatkozó, a népszékszámot illető információkkal is rendelkezünk. Somogy vármegye alispánjának 1944. május 5-én, az Országos Közellátási Hivatalnak írt jelentése szerint Kaposváron 2760, míg vidéken 2471 zsidó

állampolgár élt, ez összesen 5231 fő. Az 1941 és 1944 közötti időszakban tehát a Kaposváron élő zsidó állampolgárok száma 414 fővel emelkedett, amely egy 17,6%-os növekedés jelentett.⁴ Adatok hiányában a népességnövekedés genezise nem állapítható meg, de abból kiindulva, hogy a vizsgált időszakban, 1941 és 1944 között országosan a zsidó vallásközösségen belül a halálozások száma meghaladta a születésekszámát azt feltételezhetjük, hogy a népességnövekedést nem természetes szaporulat idézte elő, hanem az sokkal inkább az urbanizációnak, tehát az agglomerációban élők a városba történő beköltözésének volt az eredménye. Ezt a megállapítást látszik alátámasztani az a tény is, hogy a kaposvári lakosság növekedésével párhuzamosan a vidéki zsidóság száma jelentősen, több mint 1000 fővel csökkent.⁵ Továbbá szükséges hangsúlyozni, hogy a népszékszámolás elvégzésekor nem a hatályban lévő zsidó ellenes törvények előírásai bizonyultak mérvadónak, hanem azt tekintették zsidónak, aki az izraelita hitfelkezezet tagja volt. Az 1944 tavaszán készült jelentés esetében viszont nem megállapítható, hogy felmérés pontosan mely személyeket érintette. Az eltérés tehát részben vagy teljességében adódhat a statisztikai adatfelvétel eltérő jellegéből is. A legvalószínűbb azonban az, hogy az eltérést az urbanizáció és a felmérések különbözőségének kombinációja eredményezte.

3. A zsidó vagyontárgyakkal szembeni jogigény megszületése

Kaposvár az 1940-es években tekintélyes, megközelítőleg 2800 fős izraelita közösség számára adott otthont. Ezzel szemben napjainkban a somogyi megyeszékhelyen élő zsidó állampolgárok lélekszáma a 100 főt sem éri el.⁶ A drasztikus csökkenés okát a helyi közösség

viszonylagos békéjét megtörő 1944. március 19-én bekövetkező német megszállásban, illetve az ezt követően a zsidóság ellen intézett, a soához⁷ vezető támadásban kell keresnünk.⁸

A hazai zsidó diszpóra tagjai – beleértve természetesen a kaposvári lakosokat is –, a német megszállást megelőzően a súlyosan diszkriminatív intézkedések ellenére kedvezőbb körülmények között élhettek, mint a szomszédos országok zsidó lakosai. A megszállással azonban új időszámítás vette kezdetét, és a korábbiaknál jóval erőszakosabb – a zsidóságot már nemcsak egzisztenciájában, hanem fizikai létében is fenyegető – intézkedéseket⁹ vezetett be a magyar állam. Ekkor kezdődött meg a deportálások előkészítése és vele együtt a zsidó ingatlan- és ingóvagyon zárolása is.¹⁰ „Ettől kezdve szokták meg a magyar társadalom széles rétegei azt, hogy nemcsak munkával és vállalkozással lehet egzisztenciát alapítani, hanem úgy is, hogy valaki másnak a már kialakított egzisztenciáját kinézi magának, s aztán az illetőt feljelenti, nagyszülőit kikutatja, állásából kidobhatja, üzletét kiigényli, őt magát esetleg internáltatja, egzisztenciáját pedig birtokba veszi” – összegezte nagyon találóan a zsidó ellenes jogszabályalkotás társadalmi hatásait Bibó István.¹¹

Magától értetődő módon az érdeklődés a nagy értékű vagyontárgyakkal szemben volt a legerőteljesebb, természetesen beleértve az ingatlanokat is. Utóbbi esetében kifejezetten erős volt az igény, amely a lakóépületek értékes voltán túl a két világháború közötti években kialakult lakáshiánnyal magyarázható. A magyar közvélemény számára a zsidóság ellen irányuló jogszabályalkotás térnyerésével és az egyre durvábbá váló antiszemita frazeológiával pedig egyre inkább egyértelművé vált, hogy a lakhatás területén jelentkező problémákat a zsidó ingatlanok elkobzásával, és a keresztény állampolgárok számára történő kiutalásával kell megoldani. „Köztudomású, hogy a zsidók anyagi

¹ A zsidó kifejezés és a szó szinonimái alatt az aktuálisan érvényben lévő jogszabályok értelmében zsidónak tekintendő személyeket értem. Amennyiben ettől mégis eltérő jelentésben használom a fogalmat, – amelyet néhány esetben a források hiányos volta indokol – arra külön felhívom a figyelmet. A német megszállás után megjelenő zsidó tárgyú törvények és rendeletek hatályát az 1941. évi XV. törvénycikk 9. és 16. paragrafusaiban, illetve az 1730/1944. M. E. sz. rendeletben rögzítettek alapján határozták meg. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a hatóságok számos esetben nem az imént említett jogszabályokban foglaltaknak megfelelően jártak el, és sok esetben olyan zsidókkal szemben is alkalmazták az előírásokat, akik egyébként – például háborús kitüntetésüknek köszönhetően – mentességet élveztek. Braham 1993, 566. o..

² A népesség vallása törvényhatóságonként 1941-ben. In Magyar Statisztikai Évkönyv, 1943., 1944., 1945., 1946. LI., LII., LIII., LIV. évfolyam. Budapest: Magyar Központi Statisztikai Hivatal, 1948. 16–17. o.

³ A népesség nemzetisége törvényhatóságonként 1941-ben. In Magyar Statisztikai Évkönyv, 1943., 1944., 1945., 1946. LI., LII., LIII., LIV. évfolyam. Budapest: Magyar Központi Statisztikai Hivatal, 1948. 18–19. o.

⁴ Szántó 2005, 183. o.

⁵ Az elveszültek [sic!] vallás és az anya anyanyelve szerint 1940-től 1942-ig. In Magyar Statisztikai Évkönyv, 1942. L. évfolyam. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1944. 33. o.; Az elhaltak vallás és anyanyelv szerint 1940-től 1942-ig. In Magyar Statisztikai Évkönyv, 1942. L. évfolyam. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1944. 34. o.; Botos 2015, 15–16. o.

⁶ A szerző Róna Lászlóval, a Kaposvári Zsidó Hitközség elnökével készített interjúja alapján (2023 nyara).

⁷ A zsidóság saját kifejezése a holokausztra, amely héberül „pusztulást”, „katasztrófát” jelent.

⁸ A kaposvári vészidőszak történetéről már több tanulmány is született: Andrassy 1994.; Gyenesi 2005.; Kovács 2005.; Szántó 2005.; Szita 1994.

⁹ Az antiszemitizmus jegyében megszülető törvények és rendeletek analízisére már számos hazai történész vállalkozott: Hack 1994.; Karády 1985.; Karsai 2005.; Kovács M. 2015.; Szabady 2005.; Vértess 2002.

¹⁰ Romsics 2019, 345. o.

¹¹ Bibó 2001, 50. o.

helyzetük folytán, különösen a városokban és községekben számarányukat tekintve lényegesen kedvezőbb lakásvizonyok közt élnek, mint a nemzsidók [sic!]. Éppen ezért a zsidókérdés rendezése során a lakásvizonyok terén is meg kell teremteni az egészségesebb állapotot” – fogalmazott egy, az általános vélekedést jól summázó írás Kaposvár meghatározó napilapjában, az Új-Somogyban 1944 áprilisában.¹² A lakóingatlanok megszerzése a tágasabb életér, a kellemesebb lakókörnyezet, valamint az élhetőbb körülmények lehetőségével kecsegtetett. Az üzletek és üzemek elkobzása pedig azon túl, hogy lehetőséget kínált az egykori zsidó tulajdonú vagyon megszerzésére, a konkurenciaharc csökkenését is eredményezte, így a korábrinál jobb érvényesülési és boldogulási lehetőséget kínált a keresztény vállalkozók számára.

4. A zsidó lakóingatlanok zár alá helyezése

A német megszállást követően rövidesen megkezdődött a zsidó tulajdon zár alá helyezése. Az április 16-án életbelépő 1600/1944. M. E. sz. rendelet értelmében két héten belül a zsidó állampolgároknak minden olyan a tulajdonukban álló vagyontárgyat be kellett jelenteniük, amelyek értéke meghaladta a tízezer pengőt. Az előírás természetesen kiterjedt az ingatlanokra is, amelyeket a fekvési hely, a telekkönyvi betét, a helyrajzi szám, valamint városi ingatlan esetében a pontos cím feltüntetésével kellett bejelenteni.¹³

Az izraelita lakóingatlanok kiutalására az eredeti tulajdonosok kiköltöztetését és így a gettó létrehozását követően kerülhetett sor, amelyhez a szükséges jogi keretet az április 28-án kiadott 1610/1944. M. E. sz. rendelet biztosította. Kaposvár városának polgármestere, Kaposváry Vétek György¹⁴ május 12-én hirdette ki a

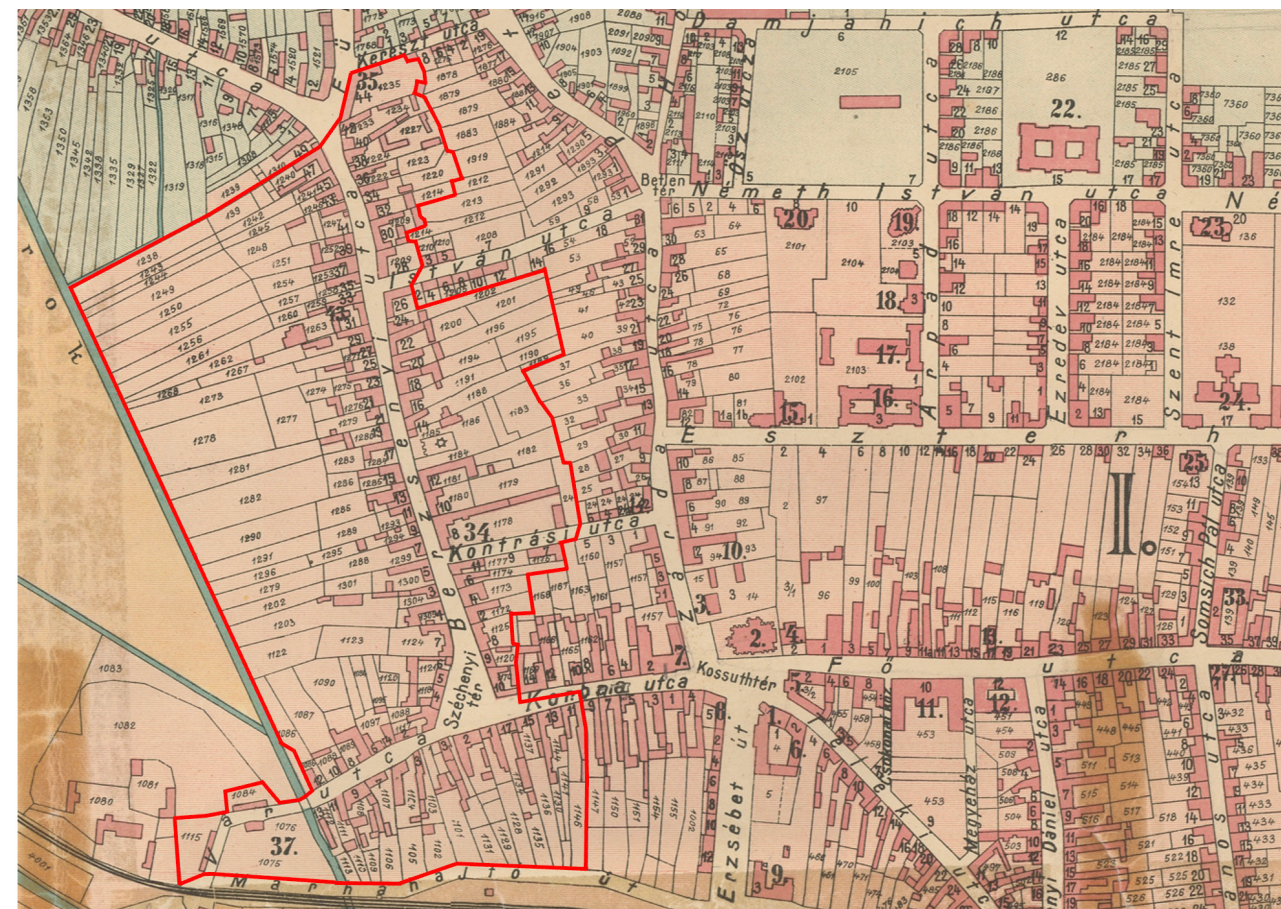
helyi gettó elhelyezkedéséről szóló határozatát: „E rendelkezés folytán felhívom a megkülönböztető jelzés viselésére köteles zsidó egyéneket, hogy jelen hirdetemnyem keltétől számított 8 napon belül a lakhelyükül kijelölt Széchenyi tér 1–9. számú házak, Berzsenyi u. 1–48. számú házak, Vár u., Kontrássy u. 7., 8. és 9., valamint Korona u 11., 13., 15., 17. házakba történő átköltözésüket hajtsák végre.”¹⁵ (1. ábra)

A gettósítás megkezdésével hozzátétőlegesen 200–250 lakás és megközelítőleg 800 szoba szabadult fel, amelyek száma a későbbiekben tovább nőtt. Az ingatlanok megszerzéséért pedig azonnal megindult a „versenyfutás”.¹⁶ A magánszemélyek mellett nagy számban nyújtottak be kérvényeket a városban működő különféle – elsősorban közigazgatási, szociális és egyházi – szervezetek, de a pályázók között volt Kaposvár város önkormányzata is. A hatóságokra komoly pressziót gyakorló, illetve több esetben a jogszabályokra fittyet hányó fegyveres testületek szintén szép számú beadványt intéztek a lakáshivatalhoz. A katonai és a csendőri szervek, illetve az állomány tagjai által benyújtott kérvények „elsőbbségi elbírálást” élvezhettek, így vizsgálatukat indokolt elkülöníteni más magán és jogi személyek pályázataitól.

5. A magánszemélyek által benyújtott kérvények

A lakásigénylésre egy, már a német megszálló erők megérkezése előtt rendszeresített formanyomtatvány kitöltésével volt lehetőség. Ugyanakkor akadtak állampolgárok, akik nem a hivatalos űrlapot alkalmazták, hanem egy, a saját maguk által készített kérvény benyújtásával jelezték igényüket a lakáshivatalnak, de ez számukra semmiféle hátrányt sem jelentett. A kiigényelt lakóingatlan és a kérvényező személyes adatai mellett természetesen szükség volt a jogigény ismertetésére is. A kérelmet benyújtó személynek pontosan meg kellett indokolnia, hogy mely tényezők teszik szükségessé a zár alá helyezett lakóingatlan számára történő kiutalását. A hatóság részéről a későbbiekben – egy helyszíni

1. kép:
A gettó elhelyezkedése

Forrás: 9737/1944., MNL SVL V. 73.; 298/9., HM HIM G. I. h.

szemle keretein belül – megtörtént a kérvénybe foglalt adatok valóságának ellenőrzése, és így a jogosultság vizsgálata.¹⁷

Az igénylők között találjuk a Kaposvár agglomerációjában élő, a városba beköltözni kívánó állampolgárokat; a rossz lakáskörülmények között élő helyi lakosokat; valamint a hivatali, illetve karhatalmi szerepvállalásuk révén a városba költöztetett, és így sok esetben családjuktól elszakított tisztségviselőket. A légi támadások eredményeként lakhatásukat veszített állampolgárok szintén magas számban fordultak a lakáshivatalhoz.

A kérelmezők legtöbb esetben nem kielégítő lakáskörülményeikre – lakásuk rossz állapotára, kis alapterületére, esetenként balesetveszélyes voltára – hivatkozva kérték a kiszemelt ingatlan kiutalását, míg a

hajléktalanná vált bombakárosultak lakhatásuk elvesztésével érveltek. A használatban álló lakóház nem kielégítő állapota mellett érvként jelenthetett meg a kérelmet megfogalmazó személy vagy valamely családtagjának a haza védelmében vállalt szerepe. Ennek megfelelően számos állampolgár a frontszolgálatra vagy éppen a korábban megszerzett katonai kitüntetésekre alapozva adta be a pályázatát. Az özvegyek és árvák pedig a fronton elesett hozzátartozók áldozatvállalására hivatkozva nyújtották be kérelmeiket.

A lakáshivatal a bombakárosultak és a meglehetősen rossz lakáskörülmények között élők kérvényeit az esetek többségében támogatta, ugyanakkor akadtak szép számmal olyan kedvezményezettek is, akik beadványuk pozitív elbírálását pusztán informális kapcsolataiknak, valamint társadalmi, illetve munkaerő-piaci státuszuknak köszönhették. Erre jó példát szolgáltat a kaposvári nyilas párttitkár özvegyének esete, aki

¹² Új-Somogy, 1944. ápr. 28. 2., o.

¹³ 1600/1944. M. E. sz. rendelet 1. §. (3); 1. § (6); 3. § (1). Budapesti Közlöny, 1944/85.

¹⁴ Dr. Kaposváry Vétek György egy kisebb megszakítással 1922 és 1945 között volt a város polgármestere. A nyilas uralom alatt ugyanis Tóth János gyakorolta a polgármesteri tisztséget. Polgármesterek névsora. Kaposvár Megyei Jogú Város hivatalos honlapja. <https://otthon.kaposvar.hu/hu/polgarmesterek-nevsora/> Letöltés dátuma: 2025. 07. 26.

¹⁵ 9737/1944., MNL SML V. 73.

¹⁶ Somogyi Újság, 1944. máj. 13., 3. o.

¹⁷ 12803/1944., MNL SML V. 73.

július elején sikeresen pályázott meg egy kétszobás lakóingatlant.¹⁸

A tágasabb, a jobb állapotban lévő vagy a kedvezőbb elhelyezkedéssel bíró lakóingatlanok megszerzése igencsak csábítóan hatott. A helyi, egyébként sok esetben kielégítő lakhatással rendelkező lakosok kérvényezés útján igyekeztek megkaparintani a megüresedett zsidó ingatlanokat. A város polgárain valószínűs „lakáshisztéria” uralkodott el, amely kaotikus állapotok kialakulásához vezetett. A „költözködési láz”¹⁹ eredményeként a városházán számos alkalommal tömegjelenetek bontakoztak ki, sőt több esetben dühködés is kialakult a kérvényezők között, így több ízben be kellett vetni a karhatalmat is.²⁰ Stephaich Pál alispán²¹ tehát joggal állapíthatta meg június 8-án kelt körlevelében, hogy „a zsidó lakások igénylése körül teljes zűrzavar uralkodik.”²²

A lakosság intenzív érdeklődése a számadatokból is jól kiolvasható. A lakáshivatal május folyamán 400 lakásutalványt adott ki, amelyekből csupán 137 lakást utaltak ki kényszerköltöztetettek számára. A lakáshivatal tehermentesítésének érdekében a Somogyi Újság – nem túl sok sikerrel – megpróbálta türelemre inteni a kaposvári polgárokat. „Mégegyszer [sic!] és nyomatékosan felhívjuk azokat, akiket illet maradjanak nyugodtan jelenlegi lakásukban” – fogalmazott a süket fülekre találó felszólítás.²³ A deportálások végrehajtását követően, július második felében a Somogyi Újság újabb cikket közölt a vonatkozó statisztikai adatokat illetően. Az írás szerint a városban 1523 esetben került sor lakhelyváltatásra. Ebből 850 azon lakások száma, amelyek esetében a gettó létrehozásával összefüggésben kellett kényszerköltöztetést végrehajtani. A fennmaradó 673 lakást a „gyalázatos bombatámadás”²⁴ következtében lakhatásukat veszített személyek és más pályázók szerezték meg, továbbá szép

számmal került sor önkéntes költözésekre is.²⁵ A város polgármestere megelégedve a rendezetlen állapotokat július 22-én a pályázati eljárás leállítása mellett döntött. „A mai naptól kezdve megszüntetek a városházán minden lakáskiutalást, üres lakás sem a gettó területén, sem a város egyéb területén nincs, azt az egy-két kisebb lakást, mely még rendelkezésre áll, kizárólag az igazolt kibombázottak részére tartják fenn s azoknak, akik esetleg a jövőben válnak hajléktalanná” – fogalmazott.²⁶ A polgármester ennek megfelelően nyomatékosan kérte a lakosságot, hogy további kérvények benyújtásával ne terheljék a lakáshivatalt, hiszen az automatikusan elutasít minden lakáscsere iránti kérelmet.²⁷

6. A jogi személyek és a helyi önkormányzat által benyújtott kérvények

A magánszemélyek mellett az igénylők között találjuk a városban működő különféle szervezeteket és egyesületeket is. A jogi személyek szintén a lakáshivatal által kibocsátott űrlap segítségével, illetve a maguk által készített kérvények formájában jelezheték igényüket. A helyi szervezetek – ahogy azt az alábbi esetek is alátámasztják – alapvetően a közösség életében betöltött szerepük hatékonyabb ellátására hivatkozva, pragmatikus indokokat felsorakoztatva adták be kérelmeiket.

A Református Lelkipásztori Hivatal egy, az Árpád utca 14. szám alatti lakóingatlan kiutalását kérte a várostól, ahová napközi otthonát kívánta költöztetni. Az érvek között szerepelt a szegény sorsú vidéki gyermekeknek a téli hónapokban történő elszállásolása, és így az oktatáshoz való hozzáférésüknek a biztosítása, valamint a megpályázott ingatlan kedvező, a református templom és a parókia közelében való elhelyezkedése is.²⁸

Az egykoron zsidó állampolgárok tulajdonát képező ingóságok a pénzügyigazgatóság kezelésébe kerültek. A temérdek mennyiségű ingóság elhelyezése azonban a célnak megfelelő ingatlanok hiányában nem bizonyult könnyen megoldható feladatnak. A pénzügyigazgatóság

a probléma orvoslásának érdekében a lakáshivatalhoz fordult, és sikeresen pályázott meg több lakóingatlant is. A pénzügyigazgatóság „bútorok beraktározása céljára” többek között a Berzsényi 20. és 22., valamint az Erzsébet út 4., 10. és 12. szám alatt található ingatlanokat szerezte meg.²⁹

A Belügyminisztérium az önkormányzatok számára is lehetővé szeretne volna tenni a zsidó ingatlanokhoz való hozzáférést, illetve igyekezett szigorúbb kontroll alá helyezni a jogi személyek ingatlanszerzését. Az összeférhetetlenség kiküszöbölésének érdekében – hiszen a természetes személyek ingatlanszerzését az önkormányzatok részeként működő lakáshivatalok koordinálták – a városok esetében egy merőben más eljárás keretén belül történt meg a jogigény megvizsgálása. Az önkormányzatok a Belügyminisztérium számára nyújthatták be kérvényeiket, így az anomáliát könnyedén sikerült kiiktatni. A Belügyminisztérium 40400/1944. III. számú rendelete nemcsak az önkormányzatok ingatlanszerzésének mikéntjét szabályozta, hanem valamennyi jogi személyre vonatkozott, amelyek ezen túl a városházán keresztül pályázhattak.

A július első napjaiban megjelenő belügyminiszteri rendelet az igénylendő ingatlanokat három kategóriába sorolta. Az első csoportba a z önkormányzatok által megpályázható ingatlanok tartoztak. Ezeket az ingatlanokat a város a későbbiekben irodaépületként használhatta fel, illetve kiutalhatta szolgálati lakásként az önkormányzat funkcionáriusai számára. A megszerzett ingatlant felhasználhatta továbbá szociális intézményként, de átengedhette olyan közhasznú szervezetek számára is, mint például az Országos Népi és Családvédelmi Alap vagy éppen a helyi leventeegyesület. A második csoportban az oktatási intézmények által kiigényelhető ingatlanokat találjuk. A rendelet értelmében az állami fenntartású iskolák mellett az önkormányzati és a felekezeti intézményeknek is lehetősége volt az igénylésre. A nagyobb ingatlanokat iskolaépületként használhatták fel, míg a kisebb lakóingatlanok, némi átalakítást követően, tanítói lakásként működhetek. A harmadik kategóriába a „fontos közsegfejlesztési és társadalomszervezési”³⁰ tevékenységet folytató, nem önkormányzati fenntartású szervezetek

által kérvényezhető ingatlanok tartoztak. Az utasítás szerint az adott ingatlanra csak abban az esetben lehetett pályázni, ha arra a „közérdek által indokolhatóan”³¹ szükség volt. Az egyes osztályokon belül fontossági sorrend alkalmazását írta elő a rendelkezés. Ennek megállapításánál fokozott figyelemmel kellett lenni az adott jogi személy tulajdonában álló ingatlanok méretére, állapotára, illetve szükséges volt megvizsgálni, hogy az aktuálisan használatban lévő ingatlanok képesek-e megfelelően ellátni funkciójukat.

A felszabadult zsidó ingatlanok a város számára is kedvező feltételeket biztosítottak, hiszen lehetőség kínálkozott a közintézmények egy helyre történő koncentrálására és korszerűbbnek tekinthető épületekbe történő átköltöztetésére. Július hónap második felében született meg az a döntés, amelynek értelmében a Szántó laktanya épületébe költöztették a Közellátási Felügyeletet, a Gabonaforgalmi Központot és a Forgalmiadóhivatalt. A tervek között szerepelt továbbá a polgári leányiskola nagyobb épületbe történő átköltöztetése; a kereskedő- és iparostanonc-iskola szétválasztása, illetve külön épületbe történő elhelyezése; valamint az orvosi hivatalt is egy frekvenciált helyre kívánták áthelyezni.³² A leányiskola új épületéül – a kaposvári városvezetők tervei szerint – a korábbi zsidó elemi iskola épülete szolgált volna, míg az iparostanonc-iskolát a Berzsényi utca 44. szám alatt található ingatlanba kívánták átköltöztetni. A városatyák az Arany utcai téglagyár melletti gyümölcsös területén pedig egy sporttelep létrehozását helyezték kilátásba. A fetebb említett ingatlanok mellett az önkormányzat – városfejlesztés címén – további épületeket is szeretett volna megszerezni. A célkitűzések között szerepelt több, a Fő utcában és a Teleki utcában található lakóház kisajátítása. A város továbbá kísérletet tett a Kanizsai utca 2. szám alatt található ingatlan megszerzésére is, amelyet a helyi leventeszervezet számára kívánt átadni.³³

A protekcióval rendelkező magánszemélyek mellett jó pozíciókkal bírtak a különféle szervezetek és a város önkormányzata is. Beadványaikat a lakáshivatal, illetve a Belügyminisztérium az esetek többségében helytállónak találta, és kiutalta számukra a kérvényben megjelölt ingatlant.

¹⁸ 13485/1944., MNL SML V. 73.

¹⁹ Somogyi Újság, 1944. júl. 22., 9. o.

²⁰ Uo.

²¹ Stephaich Pál 1928 és 1945 között volt Somogy vármegye alispánja. Somogy megye főispánjai és alispánjai: Somogy Megyei Önkormányzat hivatalos honlapja. www.som-onkorm.hu/somogy-megye-foispanjai-alispanjai.html Letöltés ideje: 2025. 07. 26.

²² 30962-3/1944., MNL SML IV. 405. b.

²³ Somogyi Újság, 1944. máj. 25., 6. o.

²⁴ Somogyi Újság, 1944. júl. 22., 7. o.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo., 9. o.

²⁷ Uo.

²⁸ 185/1944., MNL SML V. 73.

²⁹ 13825/1944., MNL SML V. 73.

³⁰ 4619–1/1944., MNL SML IV. 405. b.

³¹ Uo.

³² Somogyi Újság, 1944. júl. 20., 3. o.

³³ 15371/1944., MNL SML V. 73.

7. A karhatalmi szervek szerepvállalása a lakáskiutalási procedúrában

A gettó kialakítását megelőzően csak a német katonai egységek és tisztjeik juthattak ingatlanhoz. A gettósítást követően pedig szintén a német megszálló egységek juthattak hozzá elsőként az egykori zsidó ingatlanokhoz. Az 1944. március 19-én a városba érkező német egységekről a lakosság kezdetben azt gondolta, hogy azok csak átvonuló csapatok. A helyi lakosok közül többen még vendéglátásban is részesítették a német katonákat. Rövid időn belül bebizonyosodott, hogy nem átvonuló csapatokról, hanem a város megszállásáról van szó. A német alakulatok pedig hamarosan hozzáláttak a zsidó lakások átkutatásához, és azok igénybevételéhez is. A Gestapo agresszívan viselkedett a helyi zsidó lakosokkal szemben, mint a katonai egységek tagjai. A német haderő és titkosrendőrség tisztjeit a zsidó tulajdonban álló ingatlanokban szállásolták el. A tiszték az együtt tartózkodás ideje alatt folyamatosan vegzálták a tulajdonosokat.³⁴ A német radarállomás személyzete az Ezredév utca 5-ös szám alatt elhelyezkedő lakást vette birtokba, míg a Gestapo az Eszterházy utcában kapott helyet. A német állomásparancsnokság pedig a Tisza István utcába költözött be. A megszálló alakulatok vezetői a lakáshivatalt megkerülve, önhatalmúlag vették igénybe a kiszemelt lakóingatlanokat, kérvényeik benyújtására pedig csak a beköltözést követő hónapban vették a fáradságot. A lakáshivatal tevékenysége a történészek pusztá konstataálásában merült ki.

A német haderő mellett –, többek között az államhatalom támogatásának köszönhetően – a csendőri állomány tagjai is kiváló pozíciókkal bírtak. Baky László, a belügyminisztérium államtitkára által május 3-án kiadott utasításában – nemzeti érdekekre hivatkozva – a csendőrök által benyújtott lakáskiutalási kérvények lehető legrövidebb időn belüli elbírálását követelte: „Egyetemleges fontos érdekek fűződnek ahhoz, hogy a nemzetnek a hátszágban folytatott küzdelmében a m. kir. csendőrség alakulatai és ráutalt tagjai az elhelyezési gondoktól mielőbb mentesüljenek.”³⁵ A rendelkezés

értelmében a városi polgármesterek és a járási főszolgabírók kötelesek voltak a területileg illetékes csendőri szervekkel előzetes konzultációt folytatni, és a csendőrség részéről felmerült igényeket elsőbbségi elbírálásban részesíteni. A „kevésbé fontos”³⁶ pályázatok megvizsgálására csak a karhatalmi szerv által benyújtott kérvények elbírálását követően kerülhetett sor.

A belügyminiszteri rendelet gyakorlati végrehajtását kiválóan szemléltetik a Polgármesteri Hivatal május 10-én meghozott döntései. A polgármester – a rendeletben foglaltakra hivatkozva – több, a városba áthelyezett csendőr számára biztosított lakhatást. Így például Kaposváry döntése értelmében Varga József csendőr-főtörzsőrmester egy, az Anna utca 3. szám alatt található kétszobás, fürdőszobával is rendelkező lakás bérleti jogát szerezte meg. A Fő utca 46. szám alatt található, szintén kétszobás, Spitzer Ferencné tulajdonában álló – Varga József kiköltözése révén megüresedő – lakóingatlan pedig Pintér György csendőrőrmester bérleménye lett.³⁷

A rendelet, ahogy azt a fenti példák is alátámasztják, komoly támogatást jelentett az egyébként is helyzeti előnnyel rendelkező csendőrök számára. A rendeletek gyakorlati végrehajtásáért felelő csendőrök munkájukból adódóan ugyanis kiválóan ismerhették a város ingatlanviszonyait. Tudomásuk lehetett az üressé vált, így megigényelhető lakásokról. A csendőrség kihasználva a kínálókozó lehetőséget meglehetősen erőteljes pressziót alkalmazhatott az illetékes hatóságokkal szemben. Erre kiváló példát szolgáltat vitéz Újlaky László csendőralezredes, kaposvári osztályparancsnok tevékenysége, aki tekintélyét és befolyását latba vetve igyekezett elérni, hogy az alkalmazásában álló csendőrök mihamarabb lakáshoz jussanak. A fegyveres testület tagjainak döntő többsége egyébként megfelelő lakhatással bírt, de a gettósítás révén megürült lakóingatlanok megszerzésével nagyobb és kényelmesebb otthon megszerzésére kínálkozott lehetőségük, amelyet nem akartak elszalasztani.³⁸

Baky a nyilvánosság előtt a rendeletben leírtaktól merőben eltérő nyilatkozatot tett Abonyban. Az államtitkár mondatai – az országos napilapokhoz hasonlóan –,

³⁶ 503673/1944. XX., MNL SML V. 73.

³⁷ 10139/1944., MNL SML V. 73.

³⁸ Andrassy 1994, 132. o.

³⁴ 3543., HJMA XX. H. 1.

³⁵ 503673/1944., XX., MNL SML V. 73.

az Új-Somogy hasábjain is megjelentek: „A zsidóvagyonok [sic!] további sorsával kapcsolatban tekintetünk első-sorban azok felé a magyar testvérek felé irányul, akik ma a keleti fronton harcolnak. Addig, amíg ők haza nem jönnek, nem adhatunk senkinek a tulajdonába zsidóházat [sic!] vagy földet.”³⁹ Baky kijelentései egyáltalán nem álltak szinkronban az általa kiadott rendelet pontjaival és a lakáshivatalok által meghozott intézkedésekkel. A valóságban a lakáskiutalási kérvények elbírálásánál a csendőröktől eltérően a fronton harcoló honvédeket nem részesítették előnyben.

Természetesen ez nem azt jelentette, hogy a honvédség ne bírt volna semmiféle ráhatással a lakáshivatal munkájára, csak pusztán nem az volt az érdeke, hogy a frontharcosokat vagy családtagjaikat ingatlanhoz juttassa. Teljesen más volt a helyzet a magasabb rangban szolgáló honvédek esetében, akik a csendőrtisztekhez hasonlóan igyekeztek élni a kínálókozó lehetőséggel és befolyásukat kihasználva ingatlant szerezni valamely honvédségi szerv, illetve önmaguk vagy beosztottaik számára. Előbbire a Magyar Királyi Honvédség pécsi IV. honvéd hadtest parancsnoksága által áprilisban benyújtott igénylés szolgáltat példát. A honvédelmi szerv arra hivatkozva, „hogy az ügy kedvező elintézése most már a zsidó kérdés rendezésével kapcsolatban lényegesen könnyebb”,⁴⁰ irodahelyiség biztosítását kérte a kaposvári önkormányzattól a Női Önkéntes Munkásszervezet Kaposvári Helyi Munkabizottsága számára. A város nemcsak teljesítette a munkásszervezet kérését egy, az Eszterházy utca 15. szám alatti lakás kiutalásával, hanem igyekezett az iroda berendezéséhez szükséges bútordarabokat is a szervezet rendelkezésére bocsátani.⁴¹ A katonatisztek ingatlanszerzési kísérletéről pedig Dr. Szathmáry Lajos főispán⁴² május 13-án vitéz Kudriczy István vezérőrnagy hadosztályparancsnok számára megküldött üzenete tesz tanúbizonyságot. A főispán levelében az Eszterházy utcában található, egykoron Königsberg Vilmos kereskedő tulajdonában álló ingatlan kiutalását szorgalmazta a városi zeneiskola

³⁹ Új-Somogy, 1944. júl. 4., 4. o.

⁴⁰ 15004/1944., MNL SML V. 73.

⁴¹ 16958/1944., MNL SML V. 73.

⁴² Dr. Szathmáry Lajos 1944 és 1945 között volt Somogy vármegye főispánja. Somogy megye főispánjai és alispánjai: Somogy Megyei Önkormányzat hivatalos honlapja. www.som-onkorm.hu/somogy-megye-foispanjai-alispanjai.html Letöltés ideje: 2025. 07. 26.

sámára, a polgármester támogatását is magáénak tudva. A problémát az jelentette, hogy a lakóépületet már korábban kiutalták a vezérőrnagy számára, aki időközben a megszerzett ingatlant elígérte egyik beosztottjának, Kassay Albert tűzérezredesnek. A főispán levelében – természetesen a megfelelő kompenzáció fejében – az ingatlan átengedését kérte, de Kudriczy hajthatatlannak bizonyult.⁴³

A katonatisztek zsidó vagyontárgyak megszerzésére irányuló sikeres kísérletében kétséget kizáróan meghatározó szerepet játszott a honvédség befolyása és az általa kifejtett presszió, ugyanakkor az sem zárható ki – de ehhez további, az ország teljes területére kiterjedő kutatásra lenne szükség –, hogy a tiszti állomány tagjait tudatos politika eredményeként juttatták hozzá az egykoron zsidó tulajdonban álló értéktárgyakhoz. Az anyagi haszonszerzés ugyanis jelentősen befolyásolhatta magatartásukat, fontos szerepe lehetett a kollaborációs szándék, illetve a németek melletti harckészség fenntartásában.⁴⁴

A fentebb ismertetett esetekből jól kiolvasható, hogy az izraelita lakóingatlanok megszerzését illetően a fegyveres testületek alkalmazottjai –, legyen szó a csendőri szervek tagjairól vagy éppen a magyar honvédség kötelékébe tartozókról – komoly előnnyel rendelkeztek.

8. A zsidó üzletek és üzemek száma és városon belüli elhelyezkedése

Az 1939. évi IV. tc. és a 7720/1939 M. E. sz. rendelet értelmében a helyhatóságok kötelesek voltak az illetékességük alá tartozó településeken megállapítani a zsidók számára kibocsátott iparjogosítványok számát, valamint meg kellett határozniuk a zsidó engedélyek összes kiadott iparjogosítványához viszonyított arányát is.⁴⁵ Az 1939-ben készített kimutatás szerint Kaposváron 1274 keresztény személy folytatott vállalkozói tevékenységet. Az iparjogosítvánnyal rendelkező izraelita vállalkozók 420 főt tettek ki. A zsidónak tekintendő iparos és kereskedő cégek száma 396; a közkereseti,

⁴³ 524/1944., MNL SML IV. 401. a.

⁴⁴ Rigó 2014, 103. o.

⁴⁵ 1939. évi IV. tc. 14. §.; 7720/1939. M. E. sz. rendelet 37. §. In *Magyarországi Rendeletek Tára*, 73. Budapest: Nagel, 1939, 1335–1337. o.

betéti és korlátolt felelősségű társaságok száma 23 volt; míg egy részvénytársaság is működött a városban. A számítások értelmében az iparjogosi tv-nyal rendelkező zsidó vállalkozók aránya 24,4%-os volt. A kivétel alá eső zsidó vállalkozások száma 24 volt, amelyek közül 21 egyéni céggént, három pedig közkereseti társaságként működött.⁴⁶

A jogszabályi előírások értelmében a zsidó iparjogosi tv-nyok számára vonatkozó statisztikát minden évben szükséges lett volna elkészíteni, az elkövetkezendő évekre vonatkozóan azonban mégsem rendelkezünk adatokkal, így nincs lehetőség a zsidó tulajdonban álló üzletek és üzemek számának pontos nyomon követésére az 1939 és 1944 közötti időszakban. Kaposváron 1944. április 6-tól kezdődően került sor az izraelita tulajdonban álló vállalkozások zár alá vételére, amely 177 vállalkozást érintett. Négy esztendő leforgása alatt tehát drasztikus csökkenés volt tapasztalható, 243 zsidó vállalkozás kényszerült tevékenységének beszüntetésére. Ez az 1939-es esztendőhöz viszonyítva 58%-os visszaesést jelentett.

Az 1944 áprilisában lezárt 177 vállalkozásból 148 a belvárosban székel, amely az összes izraelita tulajdonban lévő vállalkozás 85%-át tette ki. Pusztán 25 vállalkozás helyezkedett el a külvárosban, amely a valamennyi zsidó érdekeltségű vállalkozás 13%-át jelentette, míg négy vállalkozás esetében, források hiányában nem megállapítható a földrajzi elhelyezkedés. (2. ábra)

A belvárosban található 148 vállalkozásból 43 a Fő utcában működött, ez a városban elhelyezkedő zsidó vállalkozások közel egynegyedét tette ki. A Fő utca mellett nagy számban voltak zsidó vállalkozások a Berzsényi, a Korona és az Erzsébet utcában, valamint a Széchenyi téren. (3. ábra)

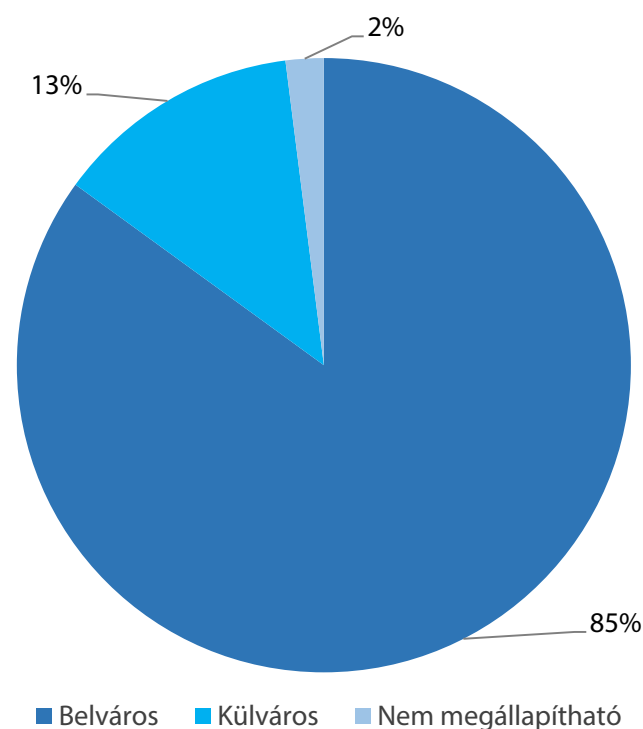
A vállalkozások elhelyezkedését illetően még annyit érdemes megjegyezni, hogy a gettó területétől kijelölt városrészben 52 izraelita tulajdonban álló üzlet-, illetve üzemhelyiség volt, ami a városban lévő zsidó vállalkozások egy szignifikáns részét – közel 30%-át – tette ki.

Nem rendelkezünk a zsidó tulajdonú vállalkozások bevételeire és kiadásaira vonatkozó forrásokkal, továbbá alapterületük sem ismert, így az vállalkozások értéke sem állapítható meg. Az izraelita vállalkozások elhelyezkedésének ismerete ugyanakkor lehetőséget

nyújt néhány következtetés megállapítására. A zsidó tulajdonban álló vállalkozások többsége a város frekventált pontján működött, amely tény alapján feltételezhető, hogy kiváló értékesítési lehetőségekkel bírtak, és elegendő vevőkörrel rendelkeztek ahhoz, hogy vállalkozásukat rentábilis módon tudják működtetni.

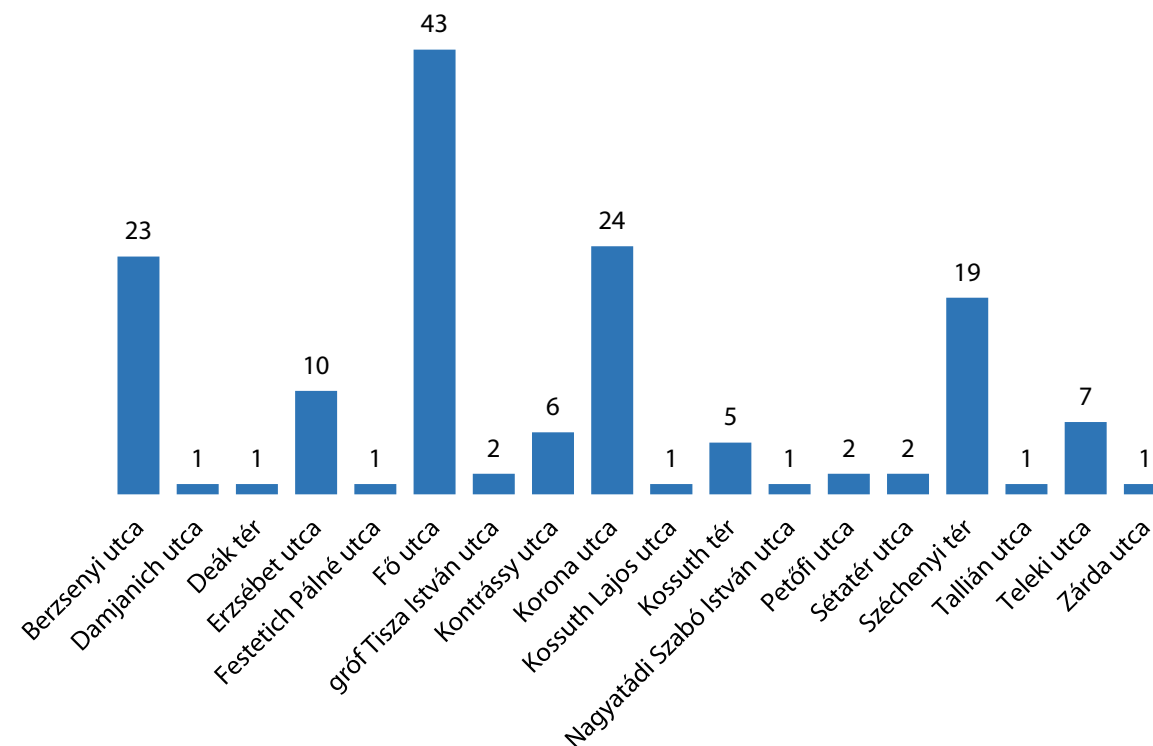
A zsidó vállalkozások profilját illetően a következő megállapításokat tehetjük. A lezárás 127 kereskedést, 37 műhelyt, három a kereskedelemben és az iparban is érdekelt vállalkozást, valamint egy ruharaktárt érintett. A szükséges adatok hiányában kilenc vállalkozás kategorizálására nem kínálkozik lehetőség. A zsidó vállalkozások jelentős része, 72%-a kereskedésként működött. A kereskedések típusukat tekintve 30 különböző kategóriába sorolhatóak be, illetve két esetben nem határozható meg az üzlet profilja. A legtöbb üzlet, szám szerint 30 méter- és rövidáru kereskedésként működött. Jelentős volt még a vegyeskereskedések, a divatüzletek és a fűszerkereskedések száma. Vegyeskereskedésből 22, divatáruüzletből 16, míg fűszerkereskedésből tíz működött a városban. (4. ábra)

2. ábra:
A zsidó tulajdonban álló vállalkozások városon belüli elhelyezkedése százalékos megoszlásban

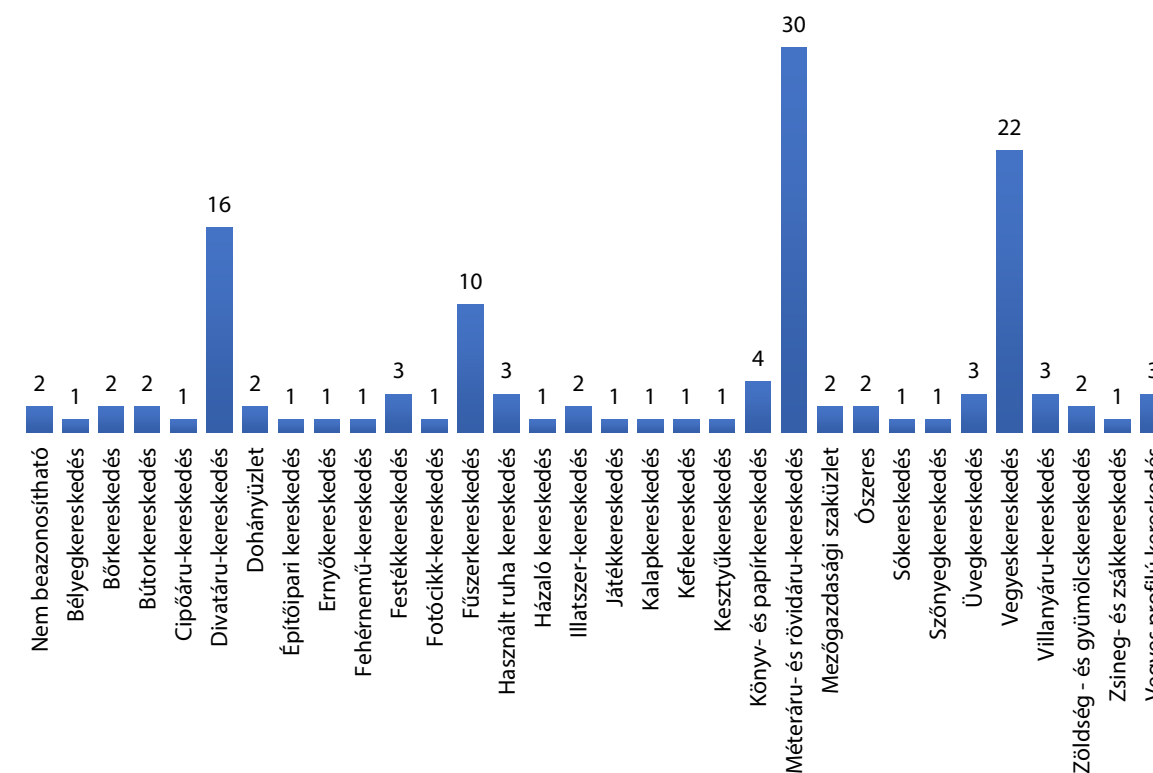
Forrás: 16683/1944., MNL SVL V. 73

3. ábra:
A zsidó tulajdonban álló vállalkozások belvároson belüli megoszlása

Forrás: 16683/1944., MNL SVL V. 73

4. ábra:
A városban működő üzletek profil szerinti megoszlása

Forrás: 16683/1944., MNL SVL V. 73

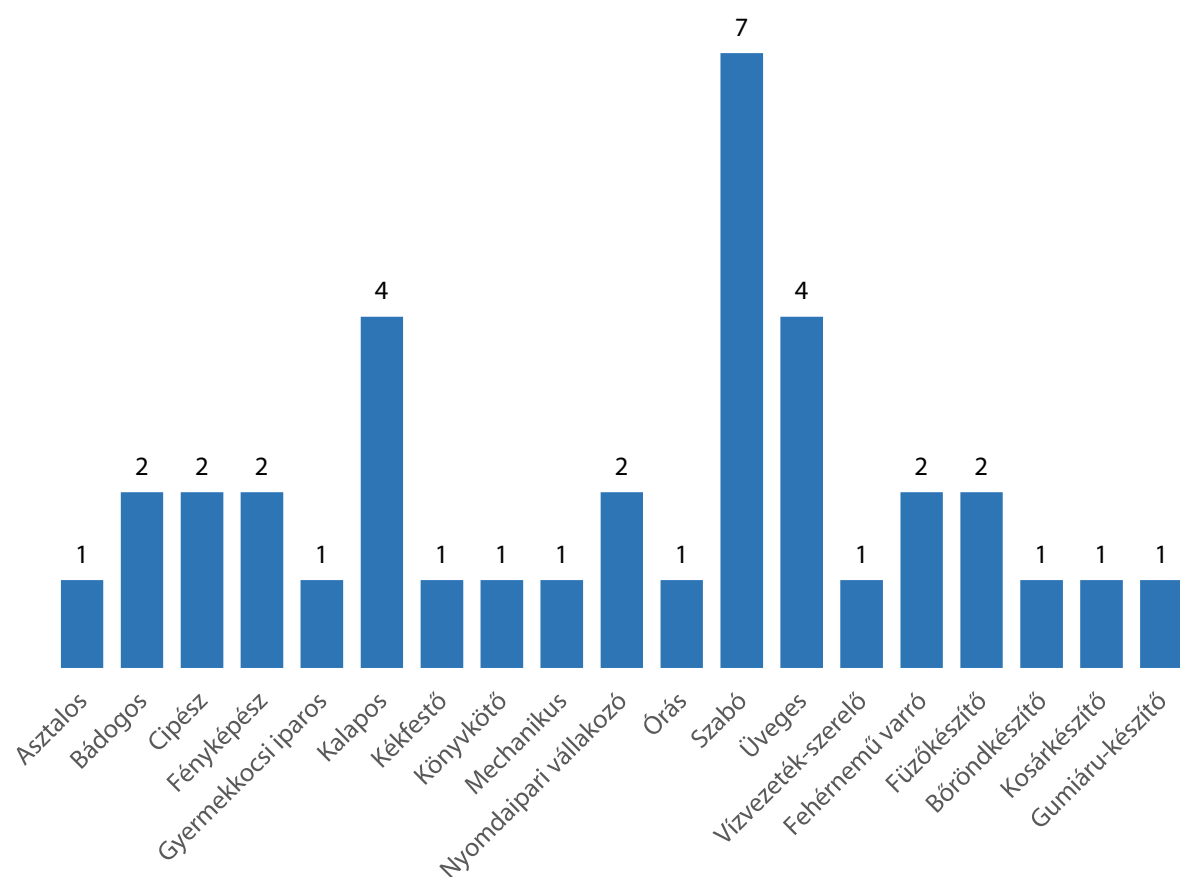
⁴⁶ 32833/1939., MNL SML V. 73.

A 37 műhely tulajdonos, akiknek az vállalkozásai a városban található vállalkozások 21%-át tették ki, 18 különböző iparágban voltak érdekeltek. A legtöbb iparos, szám szerint hét, szabóként kereste a kenyerét. Nagyobb számban képviseltették még magukat a kalapkészítők és az üvegesek, ilyen típusú vállalkozás négy-négy működött a városban. (5. melléklet) A vegyes profilú, tehát a kereskedelemben és az iparban is érdekelt vállalkozások közül egy az építőiparban; egy a só- és szeszereskedelemben, valamint az építőiparban volt érdekelt; egy pedig szabóként, valamint méter-, és rövid-áru kereskedőként tevékenykedett. Ezek a vállalkozások a város zsidó tulajdonú vállalkozásainak pusztán 2%-át tették ki.⁴⁷ (5. ábra)

9. Az izraelita tulajdonú üzletek és üzemek lezárása és leltározása

A kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter április 20-án rendelte el a zsidó tulajdonban álló üzletek zár alá helyezését.⁴⁸ Kaposvár város vezetése már a rendelkezés hatálybalépését megelőzően, április 6-án megkezdte az izraelita vállalkozások zárolását, amely a kereskedések mellett a műhelyeket is érintette. A kaposvári intézkedés nem volt unikális, más magyar városokban – többek között Veszprémben és Nagykanizsán – is született hasonló döntés.⁴⁹ Kaposvár az intézkedést az alispánnal egyetértésben mint az

5. ábra:
A városban működő műhelyek profil szerinti megoszlása

Forrás: 16683/1944., MNL SVL V. 73.

⁴⁷ 16683/1944., MNL SML V. 73.

⁴⁸ 50500/1944. K. K. M. sz. rendelet 1. §. Budapesti Közlöny, 1944/89.

⁴⁹ 1945/67/4., MNL SVL XXV. 1.

elsőfokú iparhatóság vezetője rendelte el. Kaposvár az ellene folytatott népbírói eljárás során azzal védekezett, hogy az intézkedést a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium jóváhagyásával rendelte el. Nem kizárható, hogy valóban volt ilyen jellegű egyeztetés a város vezetése és a minisztérium között, de erről semmiféle írásos bizonyíték nem maradt fent. A polgármester tanúvallomásaiban azzal indokolta a döntés szükségességét, hogy meggátolják a városba érkező német haderő fosztogatását.⁵⁰ A valóságban ettől eltérően a cél annak a megakadályozása volt, hogy a zsidó kereskedők kihasználva a még rendelkezésre álló szabadságukat mentesítsék portékáikat a későbbi zár alá helyezéstől. Erre elsősorban az árucikkek megbízható ismerőseiknél történő elhelyezése kínált opciót. Az üzletek és üzemek bezárását követően nem került sor azonnal a leltárak elkészítésére, illetve az ott található árucikkek felhasználását illetően sem született döntés.

A kaposvári események irányításában mindvégig meghatározó szerepet játszott a Baross Szövetség⁵¹ helyi szervezete, amely első kapcsolódó ülését április 17-én a Katolikus Kör nagytermében tartotta meg. A rendezvényen a Szövetség elnöke, gróf Festetics Domonkos országgyűlési képviselő kifejtette, hogy a polgármesterrel folytatott egyeztetése során megállapodtak abban, hogy a leltározást legkésőbb április 30-ig elvégzik, míg a romlandó termékeket a lehető legkorábban közfogyasztási forgalomba hozzák.

Szükséges kiemelni, hogy a zsidó vállalkozások lezárására vonatkozó rendelet ekkor még mindig nem jelent meg, és a szükséges előírások hiánya számos problémát vetett fel. Erre szolgáltat példát a romlandó termékek esete is. Festetics felszólalásából ugyanis arra következtethetünk, hogy a polgármesteri koncepció, amely a romlandó termékek bombakárosultak számára történő kiutalását irányozta elő még április első hetében egyáltalán nem, vagy csak részlegesen valósult meg, különben ekkor nem lehetett volna relevanciája a kérdésnek. Források hiányában nem állapítható meg, hogy a romlásnak kitett árucikkek milyen mennyiségben pusztultak el. Ugyanakkor az biztosra vehető, hogy az érintett termékeket nem sikerült kellő gyorsasággal

újra forgalomba hozni, így az árucikkek egy bizonyos része – feltételezhetően igen jelentős hányada – biztosan megromlott, amely komoly anyagi veszteséggel járt együtt. Az anyagi veszteség mértéke ugyanakkor nem számszerűsíthető.

A kijelölt feladatok végrehajtására Czanyó László vezetésével egy héttagú bizottságot állítottak fel, amelynek – a leltár elkészítésével megbízott szakemberek kiválasztása mellett – az egykori zsidó vállalkozások irányítását átvevő, új tulajdonosokra is javaslatot kellett tennie, érvekkel alátámasztva az ajánlott személy szakértelmét és elhivatottságát.⁵²

A város keresztény kereskedői közül április 19-én jelölték ki a leltár elkészítésével megbízott személyeket, akik hatósági oktatást követően a kompetenciájuknak megfelelő vállalkozások portékáit vették leltárba, feladatukat mint szakközeg látták el.⁵³ A leltározás április 24-én vette kezdetét, amelyen a bizottsági személy és a zsidó tulajdonos lehettek jelen.⁵⁴ A leltározás lezárulását követően 177 üzletre, illetve műhelyre került végérvényesen lakat. Az üzlet-, illetve üzemhelyiségek kulcsát és a leltári jegyzék egy példányát a főjegyző június 13-án, a városházán átadta a Magyar Királyi Pénzügyigazgatóság illetékeseinek. Az intézkedés 128 kereskedést, 38 műhelyt és egy ruharaktárt érintett, míg tíz vállalkozás típusa ismeretlen.⁵⁵

Időközben a Kaposvári Kereskedők Egyesülete is hozzálatott a 'zsidókérdés' rendezéséhez. Az egyesület elnöke, Merényi Dezső a szervezet április 30-án megrendezett ülésének alkalmával tájékoztatta a tagokat arról, hogy valamennyi izraelita kereskedő tagságát megszüntették. Merényi a zsidóság gazdasági életből történő kiszorítását elemelve arra a – korszellemet is jól tükröző – megállapításra jutott, hogy „a keresztény kereskedelmi élet most már megszabadult a zsidó szellemtől és zsidó tőke uralmától, a jövőben oly lehetőségek nyílnak meg a keresztény kereskedők előtt, amire az előtt egy évvel még a legvérmesebb reményűek sem mertek számítani.”⁵⁶ Az elnök ugyanakkor igyekezett felhívni a hallgatóság figyelmét arra is, hogy kérvények benyújtására egyelőre nincs lehetőség,

⁵² Somogyi Újság, 1944. ápr. 18., 2. o.

⁵³ Uo. 1944. ápr. 20., 2. o.; Uo. 1944. ápr. 21., 2. o.

⁵⁴ Uo. 1944. ápr. 22. 11., o.; Új-Somogy, 1944. ápr. 22., 2. o.

⁵⁵ 16683/1944., MNL SML V. 73.

⁵⁶ Új-Somogy, 1944. máj. 1., 2. o.

⁵⁰ 1945/67/4., MNL SVL XXV. 1.

⁵¹ A Baross Szövetség egy 1919 és 1945 között működő keresztény kereskedőket és iparosokat tömörítő érdekvédelmi szervezet volt.

és leszögezte azt is, hogy a pályázatok elbírálására a szakértelem és az addigi szakmai érdemek figyelembevételével kerül sor.⁵⁷

Szintén április 30-án tartott közgyűlést Harsányi Géza elnöke mellett a Kaposvár és Vidéke Ipartestület. A résztvevők örömmel vették tudomásul, hogy „*elérkezett az idő, hogy nincs zsidó tagja az ipartestületnek és eltávoztak a méregkeverők.*”⁵⁸

10. A lezárást követő hetek eseményei, az iparjogosítványok bevonása

Az üzletek lezárását követően a zsidó állampolgároknak be kellett szüntetniük kereskedelmi tevékenységüket, de ipari ténykedésüket elviekben tovább gyakorolhatták, egészen az 58000/1944. K. K. M. sz. rendelet megjelenéséig, amely kiterjesztette az 50500/1944. K. K. M. sz. rendelet előírásait az ipari tevékenységgel foglalkozó zsidó vállalkozásokra.⁵⁹ Az izraelita polgárok közül jó néhányan érdekeltek voltak a kereskedelem mellett az iparban is. Két, eltérő típusú tevékenységüket általában közös vagy szomszédos helyiségben folytatták, így az esetek döntő többségében a bolt egyben műhelyként is funkcionált. Ez a helyzet lehetőséget teremtett a kereskedelmi értékesítés folytatására. Az illegális tevékenység, elsősorban a keresztény lakosok bejelentéseinek köszönhetően rövid időn belül a hatóság számára is világossá vált. Erről tanúskodik az Iparügyi Minisztérium május 13-án kelt, 23087/1944. II. sz. az első és másodfokú iparhatóságokhoz eljuttatott rendelkezése. A minisztérium az illetékes hatóságokat arra utasította, hogy az iparjogosítvánnyal rendelkező zsidó kereskedőket fokozott ellenőrzésnek vessék alá. A határozat értelmében a rendeletet megszegő zsidók műhelyét azonnali hatállyal be kellett zárni.⁶⁰ A rendeletnek Kaposvár esetében nem lehetett relevanciája, hiszen ahogy azt láthattuk az üzemeket – jóval az 58000/1944. K. K. M. sz. rendelet hatálybalépését megelőzően – még április elején a kereskedésekkel együtt lezárták.

A zsidók haszonhajtó hatósági jogosítványának megszüntetését előíró 1580/1944. M. E. sz. rendelet május 6-án lépett hatályba. „*Az állami egyeduraság alá eső cikkek előállítására, feldolgozására vagy értékesítésre vonatkozó engedélyt, úgyszintén hatósági engedélytől függő olyan egyéb hasznot hajtó engedélyt vagy jogosítványt, amelynek engedélyezésének megtagadása a hatóság szabad mérlegelésétől függ, zsidónak nem lehet adni*” – fogalmazott az előírás.⁶¹ A rendelet továbbá a korábban a zsidók számára kiadott engedélyek megszüntetését is előírta. Az előírások végrehajtásáért az engedély kiadására jogosult minisztérium felelt.⁶² A rendelkezés előírásainak megfelelően az illetékes szakminisztériumok sorra jelentették meg saját, a zsidóság haszonhajtó hatósági jogosítványainak megszüntetésére vonatkozó rendeleteiket.⁶³ A zsidók által birtokolt haszonhajtó hatósági engedélyek megvonását követően sor került az ipari tevékenység folytatását biztosító jogosítványok bevonására is. Erről a május 20-án hatályba lépő 11000/1944. M. E. sz. rendelet határozott.⁶⁴

11. A pályázók köre

A zsidó tulajdonban lévő vállalkozások és az ott található vagyontárgyak esetleges megszerzésének lehetősége már kezdetektől fogva foglalkoztatta a helyi lakosságot. Erről tanúskodik az Új-Somogy május első napjaiban megjelenő írása is. A helyi napilap arról számolt be, hogy a vonatkozó rendeletek „*megjelenése óta nemcsak a kereskedelem és közlekedési minisztériumhoz, hanem a kereskedelmi és iparkamarákhoz, a másod- és elsőfokú iparhatóságokhoz, sőt más közigazgatási hatóságokhoz is tömegesen érkeznek zsidó üzletek átvételére, zsidó árukészletek és üzlethelyiségek kiutalására irányuló kérvények.*”⁶⁵ A napilap a kapcsolódó rendeletekre

⁶¹ 1580/1944. M. E. sz. rendelet 1. § (1). Budapesti Közlöny, 1944/102.

⁶² 1580/1944. M. E. sz. rendelet 1. § (1). Budapesti Közlöny, 1944/102.

⁶³ 1204/1944. P. M. sz. rendelet; 66500/1944. K. K. M. sz. rendelet; 7700/1944. P. M. sz. rendelet; 100100/1944. B. M. sz. rendelet; 74187/1944. F. M. sz. rendelet; 111200/1944. K. M. sz. rendelet; 286275/1944. B. M. sz. rendelet; 31100/1944. Ip. M. sz. rendelet.

⁶⁴ 11000/1944. M. E. sz. rendelet. Budapesti Közlöny, 1944/113.

⁶⁵ Új-Somogy, 1944. máj. 2., 2. o.

hivatkozva igyekezett felhívni a lakosság figyelmét arra, hogy a zsidó vagyon számbavételét megelőzően semmiféle kiutalásra nem kerülhet sor. Ennek megfelelően pedig arra kérték az állampolgárokat, hogy ilyen jellegű beadványokkal ne is vegzálják a hatóságokat. A felhívásból jól kivehető, hogy a keresztény lakosok jelentős része nem volt tisztában a vonatkozó jogszabályi szabályozással. Akadtak olyan személyek is, akik vállalatvezetővé történő kinevezésüket kérelmezték, miközben e tisztség betöltésére csakis kinevezés útján kínálkozott lehetőség.⁶⁶ A helyi napilapok írásaiból az is jól kivehető, hogy sokan a megfelelő kompetenciák hiányában, minden korábbi kereskedelmi tapasztalat nélkül vindikáltak jogot az izraelita üzletek és üzemek megszerzésére. „*Nagyon sokan akadtak olyanok, akik eddig soha semmilyen féle kapcsolatban nem voltak a kereskedelemmel és iparral és lám, most azonnal a könnyű megszerzés reményében egyszerre fölfedezik az önmagukban eddig csak hamu alatt lappangó nagy s mindent elsöprő kereskedelmi érzéket*” – szölt az ironikus megjegyzés Új-Somogy hasábjain.⁶⁷

A kérelmezők által felsorakoztatott indokok meglehetősen széles skálán mozogtak. A kérelmekben nyomatékos érvként jelent meg a várossal szemben tanúsított lojális magatartás. A lokálpatriotizmus mellett nagy hangsúlyt kapott a katonai szolgálat teljesítése, a haza védelmében vállalt szerep, de az esetlegesen elnyert katonai kitüntetésekre való hivatkozás is fontos része volt a beadványoknak. A pályázatok gyakori eleme volt a szakmai tapasztalat és tudás kiemelése, valamint a szakmával szembeni elköteleződés hangoztatása is. A frontszolgálat és a szükséges kvalitások kiemelése mellett szélsőségesebb esetben helyet kaphatott a kérvényben a „*keresztény–magyar*”⁶⁸ alapokon nyugvó kereskedelmi élet újjáépítésében való aktív részvétel iránti vágy kihangsúlyozása is. A Polgármesteri Hivatal a szükséges állami szabályozás hiányában e kérvényeket rendre elutasította.⁶⁹ Az egykoron zsidó tulajdonban álló üzletek és üzemek kiutalását a május 6-án kiadott

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 1944. máj. 6., 8. o.

⁶⁸ Olvashatatlan iktatószám, MNL SML V. 73.

⁶⁹ Olvashatatlan iktatószám, MNL SML V. 73.

1580/1944. M. E. sz. rendelet tette lehetővé.⁷⁰ Az e rendeletre támaszkodó, május 14. és június 24. között kiadott, a zsidóság haszonhajtó hatósági jogosítványainak megszüntetéséről szóló miniszteri rendeletek pedig megerősítettek, illetve pontosították a rendelkezés vonatkozó pontját.⁷¹ Kivételt pusztán a gettó területén üzlet-, illetve üzemhelyiséggel rendelkező keresztény kereskedők jelentettek.

A polgármester május 25-én a Somogyi Újság hasábjain szólította fel a gettó területén tevékenykedő kereskedőket, hogy „*ma este hat órákor üzleteiket és műhelyeiket zárják be.*”⁷² Az érintettek megnyugtatásának érdekében a városi előjáró ígéretet tett arra, hogy – miután a pénzügyigazgatóság gondoskodott a korábban zár alá vett zsidó üzletekben és műhelyekben található ingóságok elszállításáról – a város a gettó határain kívül megfelelő üzlet-, illetve üzem helyiséget fog biztosítani számukra.⁷³ A polgármester ígéretének megfelelően a gettó létrehozásáról szóló rendelet kiadását követő második héten, május 26-án a kiköltöztetett kereskedők többségének, 90%-ának már biztosított a város a vállalkozói tevékenység folytatásához szükséges helyiséget.⁷⁴

12. A gettó területén üzlet-, illetve üzemhelyiséggel rendelkező keresztény vállalkozók

A gettó létrehozásáról szóló polgármesteri rendelet kiadását követően, május 15-én több keresztény vállalkozó is azzal a kéréssel kereste fel a polgármestert, hogy a Berzsenyi és Vár utcát ne csatolják a gettóhoz. A polgármester az esti órákban Merényi Dénes és Györfi Antal társaságában helyszíni szemlét tartott, amelynek során megállapították, hogy nem szükséges a gettó határának módosítása. A polgármester a vállalkozók lecsillapításának érdekében a következőket nyilatkozta:

⁷⁰ 1580/1944. M. E. sz. rendelet 5. § (1). Budapesti Közlöny, 1944/102.

⁷¹ 1204/1944. P. M. sz. rendelet; 66500/1944. K. K. M. sz. rendelet; 7700/1944. P. M. sz. rendelet; 100100/1944. B. M. sz. rendelet; 74187/1944 F. M. sz. rendelet; 111200/1944 K. M. sz. rendelet; 286275/1944 B. M. sz. rendelet; 31100 Ip. M. sz. rendelet.

⁷² Somogyi Újság, 1944. máj. 25., 5. o.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Új-Somogy, 1944. máj. 26., 3. o.

„Nem lesz egy olyan kérdés sem, amelyet ne a legjobban oldjunk meg. Azt vegye tudomásul mindenki, hogy keresztény nem szenvedhet hátrányt azért, mert neki ki kell költöznie.”⁷⁵ A városi előljáró igyekezett szavaival a hangadókat is jobb belátásra bírni. „A bujtogatok vonuljanak vissza, mert legszigorúbban járok el az ellen, aki a hatósági intézkedéseket olyan kritika tárgyává teszi, ami kimeríti az izgatás büntetettét” – tette egyértelművé álláspontját a város polgármestere.⁷⁶

A gettó területén üzlettel, illetve műhellyel rendelkező keresztény vállalkozókat a polgármester május 25-én a Somogyi Újság hasábjain szólította fel, hogy „ma este hat órákor üzleteiket és műhelyeiket zárják be.”⁷⁷ Az érintettek megnyugtatósa érdekében a városi előljáró ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy – miután a pénzügyigazgatóság gondoskodott a korábban zár alá vett zsidó üzletekben és műhelyekben található ingóságok elszállításáról – a város megfelelő üzlet-, illetve üzemhelyiséget fog biztosítani számukra. A polgármester továbbá azt is leszögezte, hogy más személyek igénylésének elbírálására mind addig nem kerülhet sor, amíg a gettó területéről kiköltöztetett kereskedők és iparosok új üzlet-, illetve üzemhelyiséghez nem jutnak.⁷⁸

Akadtak olyan, a gettó területén üzlet-, illetve üzemhelyiséggel bíró keresztény kereskedők és iparosok, akik tovább folytathatták tevékenységüket. Annak érdekében, hogy ezen vállalkozások az árusítást továbbra is eredményesen folytathassák a hatóságok engedélyezték a keresztény lakosok számára a gettóba történő bejárást, valamint az ott történő vásárlást.⁷⁹

A gettó területén üzlet-, illetve üzemhelyiséggel rendelkező vállalkozók helyzetét rendezni kívánó 2120/1944. M. E. sz. rendelet csak hetekkel a gettósítást követően, június 14-én jelent meg. A jogszabály értelmében az olyan nem zsidó vállalkozónak, akinek légitámadás eredményeként használhatatlanná vált az üzlete vagy a műhelye, illetve a helyi zsidóság lakhelyéül kijelölt területen működtette vállalkozását új üzlet-, illetve üzemhelyiséget kellett biztosítani. Az elsőfokú iparhatóság a korábban lezárt, zsidó tulajdonban

álló vállalkozások közül jelölhetett ki új ingatlant. Az előírás értelmében csak a felszerelés és a nyersanyagkészlet elszállítása után üressé vált üzletek, illetve üzemek kiutalására volt lehetőség. Emellett az igénylők még olyan üzleteket, illetve műhelyeket vehették igénybe, amelyek esetében a berendezési tárgyakat és az árukészletet egy, az üzlet-, illetve üzemhelyiséghez tartozó, de jól elkülöníthető helyen, megfelelő körülmények között lehetett tárolni. Időközben, ha az iparhatóság elrendelte a fentebb említett vagyontárgyak elszállítását, az új tulajdonos köteles volt leltárt készíteni. A kiutalás szempontjait illetően a következőképpen fogalmazott a rendelet: „Az üzlethelyiség igénybevételénél irányadó szempont, hogy az igénylő olyan üzlethelyiséget kapjon, amely a korábbi üzlethelyiség méreteinek és jellegének megfelel és lehetőleg azonos üzletág céljára szolgál.”⁸⁰ Az előírás értelmében az illetékes szerveknek az elbírálás során előnyben kellett részesíteniük az iparjogosítvánnyal rendelkező, a szakmában már bizonyított személyeket. Fontos szempont volt továbbá a közszükségleti igények kielégítésének biztosítása, valamint az is, hogy az új üzemeltető lehetőleg a korábbi tulajdonos által folytatott szakmában tevékenykedjen. A kiutalásnál ügyelni kellett arra is, hogy az „érdemes iparosok forgalmasabb helyen jussanak üzlethelyiségekhez.”⁸¹ A jogszabály leszögezte, hogy azonos minőségűekkel rendelkező igénylők esetében a harctéri szolgálatot teljesítőket, a hadigondozottakat és a családosokat kell előnyben részesíteni.⁸²

13. A helyi vállalati vezetők kinevezése

A 1600/1944. M. E. sz. rendelet értelmében a közérdeket szolgáló és a hadiüzemi szempontból nélkülözhetetlen vállalkozások működését – vállalati vezető kinevezésével – továbbra is biztosítani kellett. „...amennyiben [...] az üzlet (üzem) folytatása közérdekből szükséges, az üzlet (üzem) folytatására a vállalat (üzlet, üzem) tulajdonosának költségére vállalati vezetőt rendelhet ki.” – fogalmazott

a rendelet.⁸³ A vállalati vezető kirendelésével – aki a vállalkozás törvényes képviselőjévé lépett elő – a korábbi tulajdonos képviseleti joga automatikusan megszűnt. A jogszabály meglehetősen cizellált módon rögzítette a vállalati vezető feladatkörét és joghatóságát. A vállalati vezető köteles volt az üzleti tevékenység folytatásához szükséges intézkedéseket elrendelni, viszont a vállalatot, valamint annak ingatlanait nem idegeníthette el. A vállalati vezető a nagyobb jelentőségű döntéseket megelőzően, amelyeket a rendelet pontosan meghatározott, köteles volt konzultációt folytatni az illetékes szakértővel. A vállalat vezetésével megbízott személy csak a minisztérium írásbeli engedélyével a birtokában létesíthetett az elmúlt évi üzleti forgalom egy havi részét meghaladó értékű kötelezettségvállalást; abszolválhatta a vállalathoz tartozó ingatlanokat terhelő jogügylet; és adhatta bérbe a vállalkozást, valamint a hozzátartozó ingatlanokat. A fentebb említettek mellett szükség volt a berendezési tárgyak elidegenítéséhez; valamint azok hat hónapot meghaladó bérbeadásához; a cégvezetési meghatalmazás biztosításához és visszavonásához; valamint az egy évet meghaladó szolgálati szerződés létesítéséhez is a joghatósággal bíró kormány szerv támogatására. Az illetékes szakminisztérium mellett, hogy kirendelte a vállalati vezetőt, ellenőrizte annak munkáját, tanácsokkal és utasításokkal látta el, valamint megállapította javadalmazását.⁸⁴ A későbbiekben kiadott 50500/1944. K. K. M. sz. rendelet megerősítette, illetve pontosította a fenti rendelkezés pontjait. Az előírás értelmében községek esetében a főszolgabíróknak, míg városokban a polgármestereknek – az illetékes kereskedelmi és iparkamara meghallgatását követően – kellett kijelölniük az értékesítés folytonosságáról gondoskodó vállalati vezetőt.⁸⁵

A Kaposvár városának esetében joghatóságot gyakorló Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara április végén kérte az önkormányzattól az érintett vállalkozások megjelölését. A kamara emellett igyekezett felhívni a város figyelmét a rendelkezés pontjainak gondos betartására is. „...a lehetőségekhez képest szigorú mértéket kell

alkalmazni és arra kell törekedni, hogy csak a legszükségesebb esetekben rendeltessék el vállalati vezető.” – fogalmazott a kamarai levél.⁸⁶ A Polgármesteri Hivatal köteles volt a javaslatlétel mellett a már lezárt zsidó üzletek, illetve üzemek tulajdonosainak névsorát is továbbítani a kamara számára.⁸⁷ A rendelkezés Kaposváron – jelenlegi tudásunk szerint – kilenc üzletet, illetve üzemet érintett: három téglagyárat, kettő fakitermelő üzemet, kettő villamossági cikkekel foglalkozó üzletet és egy bádigos üzletet, míg egy további vállalkozás profilja nem állapítható meg. A polgármester Schlesinger Albert és Fia cég tulajdonában álló két téglagyárának vezetésére Dr. Tényi Kálmán kaposvári lakost jelölte ki, aki már korábban megbízatást kapott a Hirschfeld Jakab és Fia vállalat téglagyárának irányítására. Az újpesti székhelyű Magyar Furnir és Lemezművek Rt. április 25-én kelt előterjesztésének megfelelően a Hirschfeld Vilmos és Fia fatermelő és fakereskedő cég, valamint a Veszprémi Faipari Rt. vállalati vezetőjének pedig a fővárosi cég főtisztviselőjét, Szilágyi István okleveles mérnököt javasolta.⁸⁸ A budapesti székhellyel rendelkező, a hadiipari termelésben is érdekelt Furnir és Lemezművek Rt. a kaposvári cégekkel már évek óta fennálló és jól működő üzleti kapcsolatára és a kereskedelem volumenére hivatkozva kérte az önkormányzattól saját főtisztviselőjének kinevezését. A kérelem szerint a két kaposvári cégnek komoly szerepe volt az újpesti vállalat nyersanyaggal történő ellátásban és a helyi erdőkitermelési munkálatok koordinálásában.⁸⁹ A kijelölt vállalati vezetők megbízatását a kamara vezetője informálisan már május 4-én jóváhagyta, míg a kamara hivatalos állásfoglalása két nappal később, május 6-án született meg.⁹⁰ Szilágyi István ismeretlen okokból nem kezdte meg vállalati vezetői tevékenységét a fentebb említett két cég élén. A Polgármester Hivatal ezért Fontányi István okleveles erdőmérnök és fakereskedőt kérte fel a vállalati vezető pozíció betöltésére, akinek megbízatását május végén szintén jóváhagyta az iparkamara.⁹¹

⁷⁵ Uo., 1944. máj. 16., 2. o.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Somogyi Újság, 1944. máj. 25., 5. o.

⁷⁸ Uo.; Új-Somogy, 1944. máj. 25., 2. o.

⁷⁹ Somogyi Újság, 1944. jún. 7., 2. o.

⁸⁰ 2120/1944. M. E. sz. rendelet 1. § (3). Budapesti Közlöny, 1944/132.

⁸¹ 2120/1944. M. E. sz. rendelet 3. § (2). Budapesti Közlöny, 1944/132.

⁸² 2120/1944. M. E. sz. rendelet 1. §; 3. § (2). Budapesti Közlöny, 1944/132.

⁸³ 1600/1944. M. E. sz. rendelet 10. § (4). Budapesti Közlöny, 1944/85.

⁸⁴ 1600/1944. M. E. sz. rendelet 10. § (7); (8); (9). Budapesti Közlöny, 1944/85.

⁸⁵ 50500/1944. K. K. M. sz. rendelet 3. §. Budapesti Közlöny, 1944/89.

⁸⁶ Olvashatatlan iktatószám., MNL SVL V. 73.

⁸⁷ Olvashatatlan iktatószám., MNL SVL V. 73.

⁸⁸ 8731/1944., MNL SVL V. 73.

⁸⁹ Olvashatatlan iktatószám., MNL SVL V. 73.

⁹⁰ 8731/1944., 10110/1944., MNL SVL V. 73.

⁹¹ 10052/1944., MNL SVL V. 73.

Kaposváron tehát viszonylag rövid időn belül, még május elején, a leltározást követő első héten megtörtént a vállalati vezetők kinevezése.

14. A zsidó vállalkozások kiutalásának előkészítése

Annak ellenére, hogy az 1580/1944. M. E. sz. rendelet már májusban lehetőséget biztosított a zsidó üzletek, üzemek, illetve azok áru- és anyagkészletének, valamint berendezési és felszerelési tárgyainak értékesítésére hosszú időn keresztül semmiféle releváns intézkedést nem történt a városban. Lényegi előre lépésre csak július második felében került sor, amikor a Baross Szövetség keretein belül működő, időközben hattagúra redukálódott bizottságának elnöke, Czanyó László július 19-én felhívást intézett a város lakóihoz: *„Értesítem Kaposvár város területén lakó összes olyan kereskedőket, iparosokat, akik zsidóktól állami vagyonnak lefoglalt áruk, gyártmányok, üzleti berendezés és ipari felszereléseket, továbbá üzlethelyiséget bármilyen jogcímen igényelnek, hogy ezen igényüket az igényjogosultság, szakképzettség, rátermettség szigorú körülírása mellett, vagyoni viszonyai ismertetésével [...] írásban [...] 10 napon belül adják be. [sic!]”*⁹² A bejelentésre az indoklás szerint azért volt szükség, mert a bizottság a minisztérium számára elküldött javaslatát kellő körültekintéssel, az igénylők háttérének pontos feltárásával kívánta elkészíteni. Az adatok begyűjtésének határidejéhez közeledve a hetes bizottság július 27-én, gróf Festetics Domonkos jelenlétében újabb értekezletet tartott, amelynek alkalmával sor került a műhelyek értékesítését illető irányvonal meghatározására. A résztvevők leszögezték, hogy a bizottságot *„munkájában a pártatlan igazság fogja vezetni és a kérelmek elbírálásánál a törvényes rendelkezések szigorú betartása, rátermettség és a szakértelem lesz a mérvadó.”*⁹³ Döntés született arról is, hogy a kérvények zökkenőmentesebb elbírálása érdekében a bizottság kérdőívet bocsát ki.

Fontos leszögezni, hogy a kiutalást illető döntés meghozatala az illetékes minisztérium kompetenciáját képezte. A Baross Szövetség berkein belül működő grémium javaslattevő és véleményező szervként kaphatott helyet az eljárásban, de ez is nagyon komoly befolyást jelentett.⁹⁴ A vállalkozások kiutalásánál komoly lehetőség mutatkozott – csakúgy, mint a lakóingatlanok esetében – a kapcsolati tőke kihasználására és az informális kapcsolatok érvényesítésére.

15. Összegzés

Az izraelita tulajdonú ingatlanok zár alá helyezése, majd államosítása óriási gazdasági potenciált jelentett, de egyben komoly károkat is eredményezett.⁹⁵ A zsidó vagyonelemek elkobzása ugyanis elviselhetetlen terhet rótt az állami bürokráciára, így a közigazgatási szervek nem tudtak kellőképpen megbirkózni a feladattal. A kisajátítás az üzletek és üzemek átmeneti bezárásával járt együtt, amely közellátási problémákat okozott, illetve nagy mennyiségű és értékes portéka megromlását idézte elő. A sebtében végrehajtott rendeletek a lakóingatlanok esetében is problémát szültek, bizonyos esetekben például teljesen követhetatlenné vált a tulajdonviszony esetében beálló változás.⁹⁶

Kétségtelen tény, hogy a zár alá helyezés átmeneti zűrzavart idézett elő. A főként rövid távon jelentkező nehézségeket eredményező zsidóellenes rendelkezéseket ugyanakkor nem meggondolatlanul, pusztán ideológiai megfontolásból, hanem éppen ellenkezőleg, a gazdasági érdekeket messzemenőig szem előtt tartva, a hideg racionalitás jegyében dolgozták ki.⁹⁷ A magyar állam az izraelita vagyontárgyak zár alá helyezésével enyhítette a mindennapi fogyasztási cikkek hiányát, korlátozta a feketepiaci keresletet, mérsékelte az infláció további növekedését, míg az elkobozott vagyonelemek értékesítésével lekötötte a magánháztartások fölös vásárlóerejét. A gazdasági tranzakciókból

származó bevételek közvetlenül az állami költségvetésbe kerültek, így további kölcsönöket sem kellett felvenni, amelynek köszönhetően sikerült stabilizálnia – legalábbis a háborús viszonyokhoz képest – a költségvetést. Az intézkedések nemcsak a gazdaság területén, hanem társadalmi szintén is eredményekkel szolgáltak. Az intézkedések révén sikerült a lakosság látens elégedetlenségét is visszafogni, és elkerülni, hogy az elégedetlenség széles tömegeket érintő megmozdulássá manifesztálódjon.⁹⁸

A zsidóság jog- és tulajdonfosztásának eredményeként a magyar állam tehát a háborús erőfeszítésekből adódó veszteségeit kompenzálhatta, míg állampolgárai, ahogy azt Kaposvár esetében is láthattuk, az egykoron zsidó tulajdonban álló ingatlanok és ingóságok megszerzésével realizálhattak komoly profitot. A gazdasági életben elkönnyvelhető nyereségnek azonban komoly ára volt, társadalmi és kulturális téren, valamint morális szempontból helyrehozhatatlan károkat eredményezett.⁹⁹

⁹² Somogyi Újság, 1944. júl. 19., 5. o.

⁹³ Uo. 1944. júl. 28., 2. o.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Botos 2019.; Csősz 2002.; Kádár–Vági 2005.; Ungváry 2002.

⁹⁶ Rigó 2014, 98. o.

⁹⁷ Ungváry 2002, 320. o.

⁹⁸ Gerlach és Aly 2002, 194–195. o.

⁹⁹ Ungváry 2002, 320. o.

Irodalom

Andrássy Antal (1994). Zsidóüldözés Somogyban (1944. március-július). In Szili Ferenc (szerk.), *Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig* (pp. 123–150). Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár.

Bibó István (2001). *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó.

Botos János (2019). A zsidó vagyonok sorsa Magyarországon a második világháború után, 1945–2007. In Gecsényi Lajos (szerk.), *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből* (pp. 219–240). Budapest: Milton Friedman Egyetem.

Braham, Randolph Louis (1997). *A népirtás politikája – A holokauszt Magyarországon I–II*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó.

Csősz László (2002). Őrségváltás? Az 1944-es deportálások közvetlen gazdasági-társadalmi hatásai. In Karsai László és Molnár Judit (szerk.), *Küzdelem az igazságért: tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. (pp. 75–98). Budapest: MAZSIHISZ.

Gerlach, Christian és Aly, Götz (2005). Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása. 1944/1945. Budapest: Noran Kiadó.

Gyenesei József (2005). A zsidótörvények végrehajtása Somogy vármegyében – a Kaposvári Népbíróság periratainak tükrében. In Bősze Sándor (szerk.), *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig* (pp. 171–181). Budapest: Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány.

Hack Péter (1994). A zsidótörvények háttere. In Králl Csaba (szerk.), *Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából* (pp. 32–36). Budapest: TEDISZ.

Kádár Gábor és Vági Zoltán (2005). A „zsidókérdés megoldása” a „termelés szempontjai” ellen: a magyar holokauszt gazdasági vetületei. In Molnár Judit (szerk.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában* (pp. 514–527). Budapest: Balassi Kiadó.

Karády Viktor (1985). A magyar zsidóság helyzete az antiszemita törvények idején. *Medvetánc*, 5 (2–3), pp. 41–90.

Karsai László (2005). A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. In Molnár Judit (szerk.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában* (pp. 140–163). Budapest: Balassi Kiadó.

Kovács M. Mária (2015). A numerus clausus és a zsidótörvények. In Randolph L. Braham – Kovács András (szerk.), *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán: történelem és emlékezet* (pp. 49–58). Budapest: Múlt és Jövő Könyvkiadó.

Kovács Tamás (2005). A II. világháború éveiben (1940–1944). In Bősze Sándor (szerk.), *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig* (pp. 147–169). Budapest: Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány.

Rigó Róbert (2014). *Elitváltás Kecskeméten (1938–1948)*. Budapest-Pécs: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti – Levéltára Kronosz Kiadó.

Romsics Ignác (2019). *A Horthy-korszak*. Budapest: Helikon.

Szabady Balázs (2005). A XX. századi magyarországi zsidótörvények. *Valóság*, 48 (2), pp. 12–24.

Szántó László (2005). Adatok a somogyi zsidóság és a Kaposvári Izraelita Hitközség II. világháború utáni történetéhez. In Bősze Sándor (szerk.), *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig* (pp. 183–191). Budapest: Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány.

Szita Szabolcs (1994). A zsidók üldözése Magyarországon 1944-ben. In Szili Ferenc (szerk.), *Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig* (pp. 113–122). Budapest: Somogy Megyei Levéltár.

Ungváry Krisztián (2002). Nagy jelentőségű szociális akció. Adalékok a zsidó vagyon begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben. In Rainer M. János és Ständeisky Éva (szerk.), *Évkönyv X. Magyarország a jelenkorban* (pp. 287–321). Budapest: 1956-os Intézet.

Vértes Róbert (2002). *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945*. Budapest: PolgART Kiadó.

Források

<i>HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum</i>	<i>Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban (HJMA)</i>
• HM HIM G. I. h. Osztórák Birodalom, Osztórák–Magyar Monarchia, Magyarország vár-, város-, környéktérképei	• XX. H. 1. Holokauszttal kapcsolatos iratgyűjtemény; Zsidó szervezetek holokausztot követő dokumentációs tevékenysége; DEGOB Jegyzőkönyvek (visszaemlékezések)
<i>Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára</i> (MNL SVL)	
• IV. 401. a. Somogy vármegye főispánjának iratai. Bizalmas (elnöki iratok). • IV. 405. b. Somogy vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. • V. 73. Kaposvár Rendezett Tanácsú Város polgármesterének iratai.	

HOSSZÚ KRISTÓF

A szuburbanizációs hatások és az etnikai térszerkezet alakulásának összefüggései a Felső-Csallóközben

1. Bevezetés

Szlovákia népessége a 2021-ben az országban rendezett utolsó népszámlálás alapján egy évtized alatt csekély, körülbelül 1%-os növekedésen ment keresztül, szemben az itt élő magyarságnak a magyarlakta területeket lefedő 16 járás és 2 nagyváros mindegyikében (kivétel a Rimaszombati járás) tapasztalható csökkenésével. Az egyik terület, ahol az adatok alapján a legtöbb településen még magyar többség érvényesül, a Kárpát-medence legnagyobb szigete, a Duna, a Kis-Duna / Csalló és a Vág-Duna közt elterülő Csallóköz. Az Ős-Duna által kialakított hordalékkúp-terület az 1920-as határváltozások idején még egy zárt magyar etnikai tömbként került Csehszlovákiához, ahol szinte minden településen 90% feletti többségben volt a magyarság. Tájéörténetileg mindig is a Kisalföldhöz tartozott, lakossága gyakorlatilag az ottani magyarságról szakadt le, így napjainkig sikerült megőrizni a szlovák népesség fokozatos megjelenése mellett is a magyar többséget. A magyarság jelenléte a legerősebb a táj központját képező Dunaszerdahelyen és a hozzá tartozó Dunaszerdahelyi járásban. Azonban a sziget északnyugati peremét képező Felső-Csallóköz vidéke a szlovák–magyar településterület közti átmeneti zónaként ehhez képest teljesen ellentétes folyamatok hatása alatt áll, s etnikai földrajzi szempontból Szlovákia egyik dinamikusabban változó területe.

A Felső-Csallóközhez tartozó 3 járás közül a Pozsonyi II. járás a főváros részét képezi, míg a Szenci járás déli részén és a Dunaszerdahelyi járás nyugati részén erősen

hatnak a Pozsony vonzása által indukált népesedési folyamatok. Ezek a területek távol esnek a csallóközi magyarság magterületétől, s fejlődésükben a pozsonyi szuburbanizáció hatása egyre erősebben érvényesül. A jelenség legtöbb kutatója, mint például Bott Domonkos (2019) azonban a pozsonyi agglomeráció növekvő kiterjedésének főként gazdasági, társadalmi és kulturális következményeivel foglalkozott, az etnikai viszonyok átalakulására nem térve ki részletesebben. Azonban a kelet-közép-európai posztszocialista nagyvárosokban a rendszerváltozást követően megjelenő urban sprawl (városszétfolyás) folyamat (PICHLER-MILANOVIČ ET AL, 2007, 108–111. o.) – akárcsak Európa legtöbb, nem teljesen etnikailag homogén részében – jelentős etnikai átrendeződést okoz (EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY, 2006, 35–36. o.), miközben a változást kordában tartani a döntéshozók – akárcsak más az EU-ba 2004-ben felvett államok nagyvárosai esetében – nem is tudják vagy nem is akarják (ALTROCK, 2006). Emiatt egyre több a fővárosban dolgozó szlovák költözhet ki a város környéki, csendesebb, de a modern tömegközlekedésnek köszönhetően hasonlóan jó munkába járási lehetőségeket biztosító, eredetileg rurális jellegű településekre, fokozva azok urbanizálódását. Így nemcsak az adott települések arculatában erősödhet a városi jelleg, hanem etnikai térszerkezetében is megjelenhetnek kifejezetten az újonnan beköltöző szlovákság által lakott, esetenként számukra kiépülő településrészek, amelyeknek nagy tömegben megjelenő, új lakossága hozzájárul a magyarság arányának még dinamikusabb csökkenéséhez. Horbulák és Demeter (2023, 225. o.) makroszintű vizsgálata már kimutatta, hogy az egyre inkább a rurális

térségekbe szoruló magyarság aránya a nagyvárosoktól távolodva bizonyos mértékben koncentrikusan nő, így Pozsonyhoz közeledve egyre erősebb csökkenést kéne tapasztalni.

Ezzel szemben a magyarlakta járások országon belüli migrációs folyamatait elemző Pregi (2023, 82–83. o.) a Szlovákia keleti részéről nyugatra, a főváros környéki centrumtérségekbe tartó vándorlást ír le, amelyben jelentős mértékben vesz részt a magyar lakosság is. Tehát a Felső-Csallóköz magyar lakta településein akár ezekkel a betelepülőkkel enyhe növekedést is mutatna a magyarság, amely szcenárió több kérdést is felvet. Alátámasztható-e a fővároshoz közeledve minden településen belül a szlovák lakosság jelenlétének erősödése helyszíni vizsgálatokkal is? Milyen mértékben lehet tapasztalni a helyi magyarság visszaszorulását a pozsonyi agglomeráció terjeszkedésével összefüggő szlovák betelepülés által érintett települések lakosságának összetételében, arculatában vagy éppen kulturális életében?

A kutatás a fentebbi kérdések megválaszolása mellett több, a földrajztudományon belül jelenleg is zajló diskurzushoz kíván eredményei révén hozzátenni. Ilyen a 2000-es évek eleje óta a szaktudományos közbeszédben jelenlevő urban sprawl kérdése, a lokális és országos migrációs folyamatok egymásra gyakorolt hatásának kérdésköre, a különböző etnikai csoportokra jellemző térhasználat eltérései, illetve a főváros és vonzáskörzete közti kapcsolatok hatása a helyi közösségekre.

2. Szakirodalmi áttekintés

A magyarság számának a jövőben előrelátható csökkenését már Gyurgyík (2015, 362–363. o.) az ezredforduló táján úgy jelezte előre mint a jövőben várhatóan folytatódó országos tendenciát. Ennek a csökkenésnek legjelentősebb okaként a szlovák többségi társadalomban való érvényesülés vágyát, a szlovák–magyar vegyesházasságok terjedését és az egyes településeket megcélzó szlovák betelepülés nyomása miatt egyre gyakoribbá váló nemzetváltásokat, illetve az azok által megvalósuló asszimilációt nevezte meg (GYURGYÍK, 2003, 55–56. o.). Az azóta eltelt időben lezajlott 3 népszámlálás ugyan a korábbiak alapján, de jelentősen átalakított módszertannal történt, a 2021-es adatfelvételnél már

lehetőség volt 2. nemzetiséget is megadni. Az erre vonatkozó kérdésnek a népszámlálásba való bevétele ugyan jelentős közéleti vitákat váltott ki mind Szlovákiában, mind az ott élő magyarság amúgy is több párt között megosztott politikai képviseletében, de végül mégis a census része lehetett. Ezáltal lehetőség nyílt a többes identitások felderítésére, s már a vegyesházasságokból született, bilingvális személyeknek sem okozott problémát, hogy identitásuk melyik oldalát vegyék hangsúlyosabbnak, és adják meg nemzetiségüként (SÁPOS és JELENÓVÁ, 2022). Az újabb adatokból látszik, hogy a napjainkat is meghatározó csökkenési folyamat azokon a helyeken zajlik nyilvánvalóan lassabban, ahol a magyarság nagyobb tömbben fordul elő. De ezeknek a területeknek a növekvő szlovák településterülettel szomszédos részein figyelemre méltó módon zajlik az etnikai helyzet átalakulása. A jelenség mintapéldájaként szolgáló Felső-Csallóköz esetében emellett jelen vannak azok a szuburbanizációs folyamatok, amelyek hatására a Szlovákia urbánus és rurális vidékein nagyban eltérő népesedési folyamatok (MLADEK és ČUPELOVÁ, 2010) Pozsony vonzáskörzetében lassan egymáshoz igazodnak, s egyre urbanizáltabb jelleget öltenek. Pozsonynak ugyanis a Gyurgyík (2003, 34–36. o.) által is rögzített 1990-es évekbeli népességszűkülés és az azt követő stagnálása óta lassan növekszik a lakossága, s egyre erősödik a népességvonzó szerepe. Miután az államszocialista rendszer nagy városi iparfejlesztései és panelépítkezései lezárultak, s a szolgáltató szektor is növekedésnek indult (HARLOE, 1996, 9–10. o.) a város jelenleg is sok munkalehetőséggel, de ahhoz képest kevés sokak számára megfizethető ingatlannal rendelkezik. Ahogy szinte minden posztszocialista nagyvárosban, az állami bérlakások privatizációjával a lakbérek itt is már az 1990-es években emelkedésnek indultak, amely helyzet a városkörnyéki területek felé fordította az emberek figyelmét (SAILER-FLIEGE, 1999, 14. o.). A főváros központi szerepe azonban mindmáig változatlan: Horbulák (2017, 73. o.) Pozsonyban országos gazdasági centrumot, tőle kelet felé távolodva pedig egyre intenzívebben periféria-jellegű területeket lát. Pozsony 1 főre jutó GDP-je már 1996-ban meghaladta a szlovákiai 1 főre jutó GDP kétszeresét, s gazdasági ereje az ország lakosságának körülbelül 8%-át vonzotta magához (MEZEI, 2008, 120–121. o.). A Dél-Szlovákia regionális gazdasági fejlesztésének céljából a Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság által készített Baross Gábor terv (MATUS, 2017, 26–27. o.) szerint

a fővárosi térség közelsége miatt a Csallóköz (annak is legközelebb eső, felső-csallóközi része) a legversenyképesebb magyarlakta térség, amelynek dinamikus gazdasági fejlődése és népességvonzó hatása a magyar lakosság arányának csökkenését okozza. A Szlovákia szinte minden részéből ideérkező munkavállalók ugyanis a növekvő pozsonyi ingatlanárak miatt a környező településeken keresnek letelepedési lehetőségeket. Ez a jelenség a magyarországi Rajka irányába a határon is átnyúló szuburbanizációhoz (BALIZS és BAJMÓCZY, 2018), illetve a korábban döntően magyarlakta felső-csallóközi települések elszlovákosodáshoz vezet. A helyzetet Kocsis és társai (2006, 46–50. o.) már az 1991-es és 2001-es népszámlálások adatainak összevetésével felismerik, s mint az itteni településvezetések számára megoldatlan problémát írja le Tóth és Mezei (2009, 97–98 o.). Lampl (2010, 108–109. o.) kimutatása szerint a beköltözők kezdettől fogva többségében szlovákok voltak (s ez a többség folyamatosan növekszik), s 76%-uk magyar nyelvtudás nélkül is kényelmesen megél a vegyes magyar-szlovák nyelvi környezetben. A jelenség pedig már nemcsak a nagyrészt nyelvhatáron fekvő Szenci járásban, hanem a 2011-es és 2021-es népszámlálások szerint is legnagyobb magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű népességgel rendelkező, a csallóközi etnikai tömb magterületét képező Dunaszerdahelyi járás peremterületein is tapasztalható (GYURGYIK, 2024). A térség nyugati részén, a Felső-Csallóközben 2021-re a magyar többségű települések számuk csökkenése miatt már nem alkotnak többé összefüggő hálózatot, a terület gyakorlatilag megszűnt a korábban egységes csallóközi magyar etnikai tömb része lenni (PREGI, 2023, 90–91. o.). A szuburbanizáció során betelepülő városiasodott népesség mindig maga után vonja a terület fizikai és szociális átalakulását (SZÉKELY, 2014, 85. o.) (sőt jelen esetben az etnikai kép megváltozását is). Az átalakulásra kiváló példa a Mészáros (2023, 117–123. o.) által ismertetett egykori uradalmi község, Vörösmajor esete. Ezen a településen gyakorlatilag a népesség etnikai szerkezetének olyan teljes átalakulása ment végbe az elmúlt két évtizedben, ami a környező települések valószínűsíthető jövőjét is előrejelíti, amennyiben vezetőségük semmilyen eszközzel nem kontrollálja a betelepülést. A változás ugyanis érinti a mindennapi élet legegyszerűbb részleteit is a szomszédsági viszonyoktól a helyi rendezvények látogatottságán át

egészen a női szerepek gyakorlásáig (BOTT DOMONKOS, 2020). A helyi magyarság fennmaradására nézve különösen hátrányos tény, hogy a kedvező irányú társadalmi mobilitás egyik legfontosabb mozgatórugója az asszimiláció (TÁTRAI, 2023, 35. o.), amely a szlovák betelepüléssel itt is egyre erősödik. A szuburbanizáció és különböző hatásai az ingatlanpiacra, a településarculatra vagy a helyi intézményekre emiatt is a helyi magyar közösségek körében is a legfontosabb, legjelentősebb párbeszédre ösztönző témák egyike (BALIZS, 2023, 89. o.).

3. Kutatásmódszertan

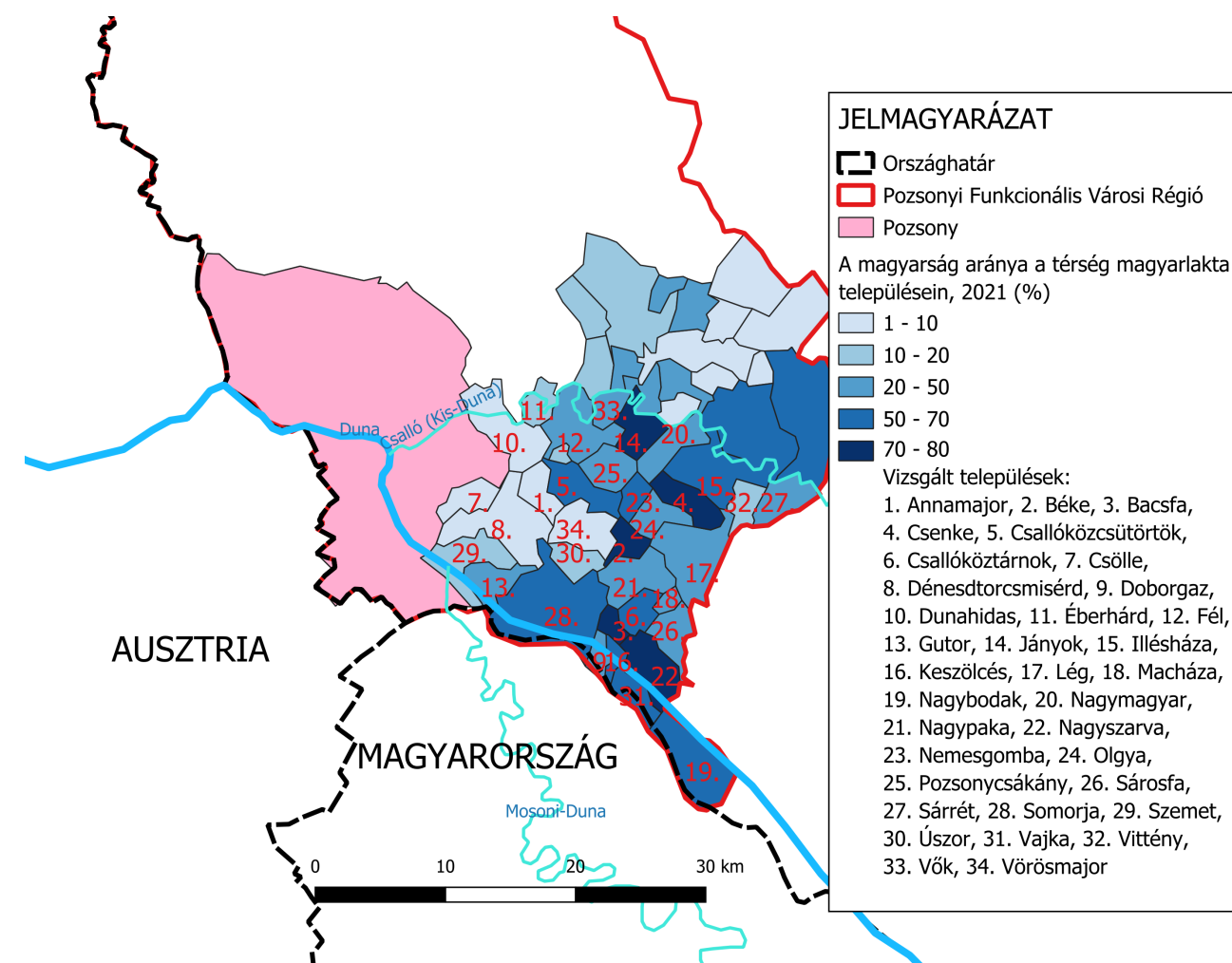
A Felső-Csallóköz határai közül csak a Duna és a Csalló/Kis-Duna folyása egyértelmű, a térség keleti határát számos vizsgálatban eltérő módon jelölik ki. Ezért jelen kutatásnak is definiálni kell, hogy pontosan mely földrajzi egységet érti a Felső-Csallóköz alatt. A továbbiakban ez az elnevezés azt a területet érinti, amelyet a Duna, a Csalló/Kis-Duna és a Šveda és társai (2016, 912. o.) által a Pozsonyhoz tartozó funkcionális városi térségként meghatározott terület keleti határa zár közre. A vizsgált térség így a Szenci járás csallóközi részén és a Dunaszerdahelyi járás vele érintkező nyugati peremén található 34 település területét érinti. Ezek valamennyien a Trembošov és társai (2022) szerint Pozsonyt körülvevő, 20–30 km sugarú szuburbán gyűrűbe is illeszkednek. Így a vizsgált települések: a térség városi központja, Somorja, illetve a környező Annamajor (Miloslavov), Bacsfa (Báč), Béke (Mierovo), Csenke (Čenkovec), Csallóközcsütörtök (Štvrtok na Ostrove), Csallóköztárnok (Trnávka), Csölle (Rovinka), Dénesdortcsmisérd (Dunajská Lužná), Doborgaz (Dobrohošť), Dunahidas (Most pri Bratislave), Éberhárd (Malinovo), Fél (Tomášov), Gutor (Hamuliakovo), Jányok (Janíky), Illésháza (Nový Život), Keszölcés (Kyselica), Lég (Lehnice), Macháza (Macov), Nagybodak (Bodíky), Nagymagyar (Zlaté Klasy), Nagypaka (Veľká Paka), Nagyszarva (Rohovce), Nemesgomba (Hubice), Olgya (Ol'dza), Pozsonycsákány (Čakany), Sárosfa (Blatná na Ostrove), Sárrét (Blahová), Szemet (Kalinkovo), Úszor (Kvetoslavov), Vajka (Vojka nad Dunajom), Vittény (Bellová Ves), Vök (Vlky) és Vörösmajor (Hviezdoslavov) községek. (A továbbiakban magyar

elnevezésüket használjuk.) Bár Doborgaz, Nagybodak és Vajka településeket a bösi duzzasztórendszer felépítésével járó folyószabályzás 1992 óta elvágja a térségtől (SÁRKÖZI, 2023, 25. o.), a közös történeti fejlődés és magyar múlt miatt annak részeként tekintünk rájuk. Ezek területén kerültek összevetésre a szuburbanizációs és etnikai folyamatok (1. ábra).

A kutatás kiindulópontjával a legutóbbi, 2021-es szlovákiai népszámlálás népességi, nemzetiségi, nyelvi, korcsoportos, illetve ingázási adatai szolgáltak. Ezek kerültek összevetésre a 2011-es és/vagy 2001-es adatokkal, hogy a vizsgált településeket érintő legfontosabb tendenciák kirajzolódjanak. A legutóbbi, 2021-es népszámlálás

esetében, ahol a többes identitásúak a lakosságon belüli jelenlétének megismerése végett az 1. és 2. nemzetiségre is rákérdeztek, jelen kutatás az 1. nemzetiséget tekinti a korábbi nemzetiségi adatokkal összevethetőnek. Mint Sáros és Jelenov is rámutat, könnyen feltételezhető, hogy a többes identitással rendelkező személyek ekkor is azt adták meg első nemzetiségüknek, amit korábban egyedüli nemzetiségként tüntettek fel. Hasonlóan fontos tisztázni, hogy mit értünk a magyarok, szlovákok, romák és minden más csoport aránya alatt: eza továbbiakban minden esetben a nemzetiségükről nyilatkozó állandó, bejelentett lakosokhoz képest értendő. A felderített helyi folyamatok az esetek nagy

1. ábra:
A magyarság aránya a Pozsonyi Funkcionális Városi Régió településeinek állandó, bejelentett lakosságán belül (2021, %) és a vizsgált felső-csallóközi településeken

Forrás: a Štatistický Úrad Slovenskej Republiky 2021-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

részeiben terepi vizsgálattal, főként helyi interjúalanyok megkérdezésével is kiegészítésre kerültek. Az interjúk mind a félig strukturált interjú műfajába sorolhatók, és – ellentétben más, a térséggel már foglalkozó kutatásokkal (BALIZS, 2023) – elsősorban az egyes települések közéletében jelentős részt vállaló személyek kerültek megkérdezésre. Főként polgármesterek, helyi képviselők, plébánosok és civilszervezetek vezetői, akik az adott település ügyeivel rendszeresen foglalkozva jelentős rálátással rendelkez(het)nek annak etnikai és/vagy szuburbanizációs kérdéseire (TÁTRAI, 2006, 276. o.). A népszámlálásból kinyert adatok így az adott településeken élő, azok fejlődéséért munkálkodó emberek tapasztalataival és véleményével is össze lettek hasonlítva. A terepi vizsgálat során a helyi önkormányzatok meglátogatása és a vezetőkkel folytatott interjúk mellett még sor került a vizsgált települések személyes bejárására és az épített környezet megfigyelésére is. A kapott eredmények térképek segítségével történő vizualizációja is megvalósult, amely alapján a különböző mutatók alakulása közti kapcsolatok is feltárára kerültek. Így megjeleníthető az újonnan betelepülő szlovákság elterjedése a Felső-Csallóköz egykor egységesen magyarlakta területén és kapcsolata a terjeszkedő városias épületekkel.

4. Eredmények

4.1. A népesség összetételének változása

A kutatás során eltérő kép alakult ki az egyes vizsgált felső-csallóközi települések etnikai viszonyainak változásairól és a szuburbanizáció ebben játszott szerepéről. A vizsgált települések közül Gyurgyík (2014, 68. o.) csoportosítása szerint a legkisebb arányú magyar lakossággal rendelkezők magyar szórványjellegűek (100 főnél kevesebb, vagy 10% alatti magyar lakossal) a 81 (2,1%), illetve 98 magyar lakosú (2,5%) Dunahidas és Annamajor kivételével. A többség azonban magyar kisebbségű (10–50% közti magyarsággal) vagy mérsékelt magyar többségű (50–80% közti magyarsággal), de a magyarság aránya nem egyszerűen a térség nagyvárosi központjától (Pozsonytól) távolodva nő, ahogy Horbulák és Demeter (2023, 225. o.) megállapította. Mint az 1. ábra is szemlélteti, ennél sokkal összetettebb a helyzet, amelyet leginkább az egyes települések helyi

sajátosságai határoznak meg. Jelentős az összefüggés a magyarság aránya és a település népességváltozása között, amelyet figyelembe véve a 2011 és 2021 közt lezajlott népesedési folyamatok tükrében 3 jelentősebb csoport különíthető el a vizsgált települések között: csökkenő vagy stagnáló, lassan, illetve dinamikusan növekvő népességű települések. (2. ábra)

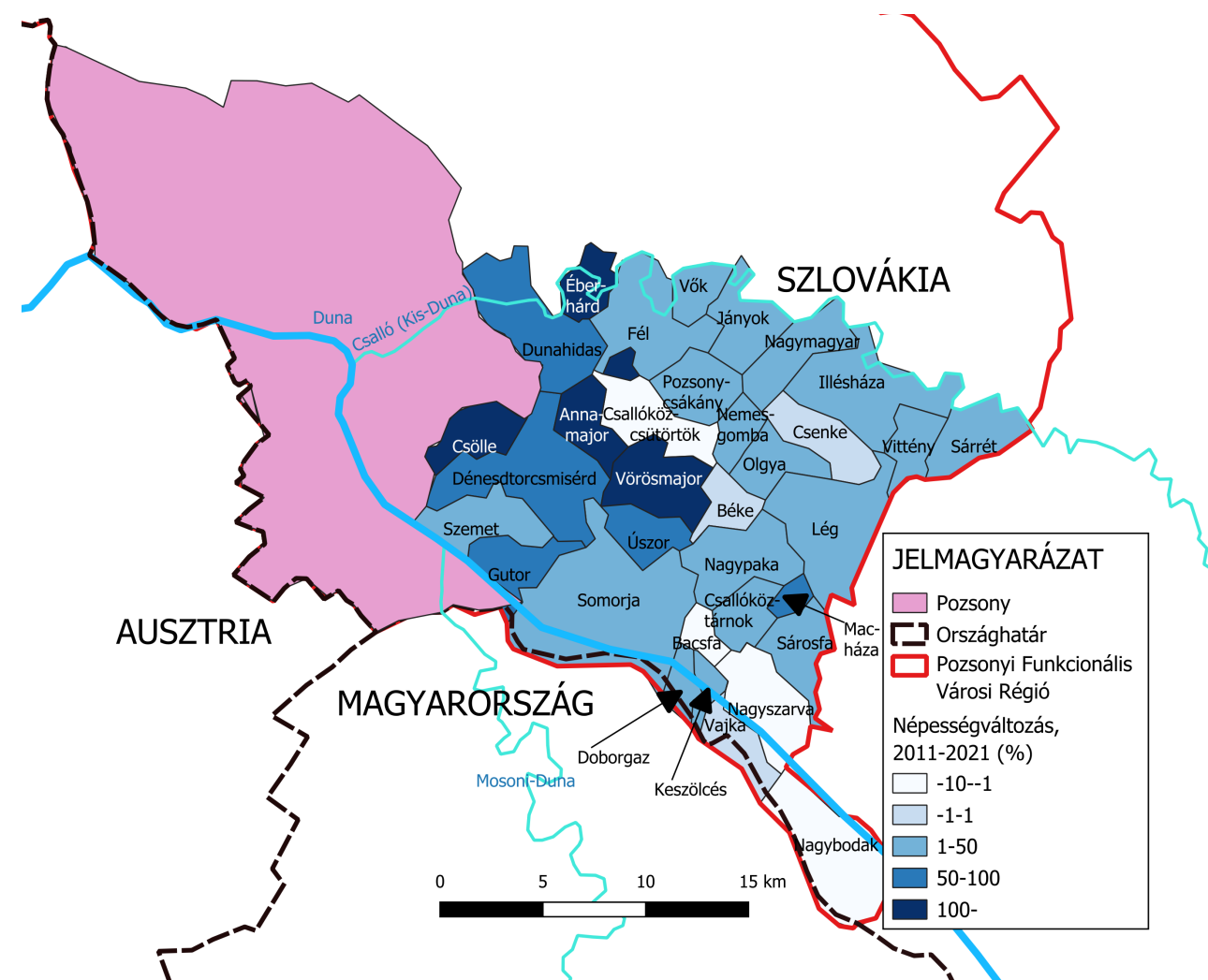
A csökkenés és a stagnálás leginkább a vizsgált terület keleti szélén, a Pozsonytól legtávolabbra eső településeken meghatározó (2. ábra). Ilyenek Nagyszarva (-7%), Nagybodak (-4,9%), Csallóközcsetőrtök (-3,2%), Vök (-2,6%), Bacsfa (-1,3%), Béke (0%) és Csenke (0%). A csökkenésről azonban fontos megjegyezni, hogy az esetek többségében a nagy létszámú új, be nem jelentett lakos miatt valójában inkább stagnálásról beszélhetünk, míg a népességi adatokban látszó stagnálás igazából lassú növekedés. Mint csallóközcsetőrtöki alanyom fogalmaz tömören és határozottan a települése lakosságában érzékelt változást illetően: „Nem csökken, stagnál.” A hasonló helyzetű települések közül mind egyik népessége 200–600 fő közt változott a 2001-es és 2021-es adatfelvételek között (kivétel Nagyszarva, Csallóközcsetőrtök és Csenke). Mindegyikről elmondható, hogy magyar többségű (61–80% közt), amely 2001-ben még jóval jelentősebb volt (77–97%).

A rájuk jellemző kedvezőtlen demográfiai folyamatok miatt már a 2000-es évek eleje óta meghatározó az egész csallóközi magyar társadalomban a természetes fogyás és az elöregedés (KOCIS ET AL, 2006, 35. o.). Ez a demográfiai visszaesés a szlovákság egyidejű, folyamatos betelepülésével együtt vezet a magyarság aránycsökkenéséhez ezeken a történelmi magyarlakta településeken, amit a helyiek szinte mindig visszafordíthatatlan, s gyakran negatív következményekkel járó folyamatnak értelmeznek.

„Nem csak a fővárosról van szó, egész ország területéről érkeznek. A magyar ajkú lakosok lassan kihalófélben vannak, nincs utánpótlás, a gyerekeik asszimilálódnak.”
éberhárdi alany

„Az új lakosok nagy része nincs bejelentkezve, ezért a település költségvetéséhez nem járulnak hozzá anyagilag, és semmilyen aktivitást nem vállalnak fel a falun belül sem.”
békei alany

2. ábra:
Az állandó, bejelentett népesség változása
a Felső-Csallóköz vizsgált településein (2011–2021, %)

Forrás: a Štatistický Úrad Slovenskej Republiky 2021-es és 2011-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

A nagyváros peremi kisebb helyi önkormányzatok közül néhányan még akkor is elszenvető a szuburbanizációs folyamatoknak, ha azoknak nincs ilyen éles etnikai dimenziója. Ezért az érintett települések vezetése gyakran a rendelkezésre álló törvényi lehetőségeket minél effektívebben kihasználva próbálja lassítani a folyamatot. (KLADIVO ET AL. 2015. 104. o.) Így például Békén egy ottani interjúalany elmondása szerint „nem nyitotunk meg nagy területeket családi házak építésére az elmúlt 20 évben”, tehát a helyi szlovák betelepülők csak az eredeti lakosok halálával megüresedett házakba költöznek. Az alanyok azonban az etnikai viszonyokba való beavatkozást nagyrészt feleslegesnek tartják, ezt a

csallóközcsetőrtöki alany igen szemléletesen fejezi ki: „a szikla a patakban egy idő után elkopik, valahogy így.” A 68%-os magyar többségű Csallóközcsetőrtök népességén belül ugyan 2001 óta lassan növekedik a szlovákság aránya, de 2011 óta hivatalosan 3,2%-kal csökkent (valójában a be nem jelentett lakókkal nő) a népessége. Ilyen esetekben a népesedési folyamatokat máshol leginkább katalizáló betelepülést szabályzó helyi politika határozza meg a helyzetet, mint azt több korábbi vizsgálatban is kimutatták (LAMPL. 2010.; BOTT DOMONKOS, 2018). „Mi saját fejlesztésben úgy normázzuk, hogy megtartsuk azt a településszerkezetet, ami itt van, nem célunk a hirtelen, robbanásszerű bővítése a lakosságnak” – fogalmazza

meg a helyzetet a helyi interjúalany. Hasonlóan egyéni – és kevésbé vizsgált eset – a 62%-os magyar többségű Vajkáé, ahol a népesség 2011 óta tartó stagnálása ellenére valójában növekedés tapasztalható, csak nem a ténylegesen ide költözőknek köszönhetően, hanem főként a településvezetés által kiemelten fontosnak tartott helyi üdülőövezet építésével növekvő számú be nem jelentett lakos miatt. A helyi alany azt is elmagyarázza, hogy próbálja a magyarokból álló településvezetés Vajka eredeti arculatát megőrizni:

„Lakóövezet kialakítása helyett üdülőövezetet létesítettünk. Főleg a tehetősebb társadalmi réteg számára. Az üdülők jobb módú tulajdonosainak nem érdeke, hogy állandó lakosnak jelentkezzen be, mivel üdülési, illetve befektetési céllal épít, illetve vásárol ingatlant. Így minimalizáljuk a helyi döntéshozatalra, illetve az önkormányzásra mért hatást.”
vajkai alany

Elmondása szerint a 460 fős település lakossága a nem bejelentett lakosokkal együtt, akik szinte mind szlovák nyaralótulajdonosok, akár 700 fő is lehet. Ehhez képest a 2021-es népszámlálási adatok szerint a be nem jelentett lakosokkal együtt az összlakosság mindössze 570 fő, amelynek 19%-a nem rendelkezik bejelentéssel.

A be nem jelentett lakosok arányát tekintve a települések össznépességében hasonlóan magas (19–36% közötti) aránnyal rendelkeznek a hasonlóan jó vízparti üdülési lehetőségekkel rendelkező szomszédos Nagybodak, Keszölcés és Doborgaz, illetve azok a települések, amelyek népessége 2011 és 2021 közt a legdinamikusabban nőtt. Ezek a népesedésben egy másik végletet képező Vörösmajor (304%), Csölle (128,3%), Annamajor (124,7%), Éberhárd (108,9%), Macháza (88,9%), Dunahidas (82,5%), Úszor (83,8%) és Gutor (78,9%). A felsorolt települések rendelkeznek a 7622 fős népességű Dénesdortorcsmisérdet leszámítva a legnagyobb bejelentett lakossággal is a térségben: Csöllén 5136, Annamajorban 4000, Dunahidason 3913, Éberhárdon 3887, Gutorban 2568, Vörösmajorban 2472 fő lakik bejelentve (Macházán csak 446 bejelentett lakos van, de létszámuk hasonló mértékben nőtt az elmúlt évtizedekben). Ezeknél két alesetet lehet megkülönböztetni: vannak települések, ahol a magyarság már 2001-ben is csak szórványként volt jelen, ilyen Annamajor és Dunahidas, amelyek

magyarsága 2001 és 2021 között 3-ról 2%-ra, és Csölle, ahol 8-ról 3%-ra csökkent, miközben a lakosság 2,5–4,6-szorosára nőtt. Itt mintha már beteljesedtek volna az ok a folyamatok, amelyektől a csallóközcsütörtöki interjúalany tart. Ezzel szemben a legtöbb dinamikus növekvő település esetében megfigyelhető a magyarság arányának a lakosság növekedésével párhuzamos csökkenése: így Vörösmajor magyarsága 2001 és 2021 között 46-ról 8%-ra, Úszoré 48-ról 16-ra, Éberhárdé 51-ről 16-ra, Gutoré 56-ról 21-re, míg Macházáé 57-ről 25-re csökkent, miközben az összlakosság 2,1–7,3-szorosára növekedett. Mindkét alcsoport településeiről tanúsítják az interjúk is, hogy ezek a szuburbanizáció által legnagyobb mértékben érintett helyek, ahol a Pozsonyban munkát vállaló fiatal, családos szlovákok már egyértelmű többséget alkotnak a folyamatosan előregedő magyar népességgel szemben. A helyi etnikai viszonyok a települések közéletét is meghatározzák: a helyi rendezvények résztvevői többnyire a „régii”, magyar lakosok vagy azok a betelepülő szlovákok, akik valamilyen tényező miatt rá voltak kényszerülve a helyi magyarok közé való beilleszkedésre. Ilyenek az első, még magyar többségű településekre érkező beköltözők, a vegyesházasságban élők egy része, illetve egy éberhárdi alany elmondása alapján települése esetében azok, akiknek az új, „szlovák negyedben” nem jutott hely. Az interjúalanyok szerint a beköltöző szlovákság már jelentős civil szervezetekkel rendelkezik, amelyekkel a településvezetésnek a közösség erősítése érdekében együtt kell működnie.

„Néhányuknak csak átmeneti lakhelye van itt, viszont követelik ugyanazokat a jogokat és bánásmódot, mint ami az itt letelepedettembereknek kijár.”
gutori alany

„Igyekszünk fenntartani a hagyományos rendezvényeket, propagálni az értékeinket, szervezeti munkába-aktivitásokba bevonni az új lakosokat is, lehetőséget adunk az új vízióknak, próbáljuk támogatni és együttműködni az új szervezetekkel, egyesületekkel, új kezdeményezésekkel. Személy szerint úgy gondolom, hogy akik ide költöznek, egy évet önkénteskedjenek valami szervezetnél, lehet ez csak utópia, de jól hangzik.”
éberhárdi alany

Az etnikai folyamatokba való beavatkozás lehetősége más településeken is felmerül, például Gutorban az „építkezési láz” a rendelkezésre álló területek jelentős részének I. és II. kategóriás vízvédelmi területté nyilvánításával csillapodott. A helyi magyarság kisebbségbe szorulása látszólag meghatározza az itt élők gondolatait és viselkedését is. A magyar többségét fenntartó és a betelepülés által kevésbé érintett településekkel ellentétben itt a településeik közéletében jelentős szerepet vállaló, magukat egyértelműen magyarnak és a helyi magyar közösség tevékeny tagjának valló interjúalanyok is elsőként említve szlovák nevén (Malinovo, Hamuliakovo, Macov) hivatkoznak településükre.

A két véglet közt pedig ott a többi település, amelyek népessége nőtt ugyan valamennyire, de jóval lassabban a 2011 és 2021 közt eltelt évtizedben. Ezek esetében is tapasztalható a szlovákság arányának növekedése és a településen belüli etnikai helyzet átalakulása. Az interjúk alapján a „régii” és „új” lakosok viszonya itt is hasonlóan alakul: a már régebb óta a településen élők vesznek részt jobbára a helyi közéletben, ők ragaszkodnak erősebben az őket körülvevő épített környezet és a táj eredeti arculatához.

„A település irányítását az eredeti lakosok közül választott faluvezetőség végzi, egyelőre ők dolgoznak a fejlődésért.”
féli alany

4.2. A változás gazdasági mutatói

Az egyik interjúalany által igen találóan „népességkicserélődésnek” nevezett jelenség mögött álló folyamatok hátterének tisztázásában segíthet a térség foglalkoztatási adatainak áttekintése is. Az aktív keresők aránya a felnőtt lakosságon belül 2021-ben minden vizsgált településen 68 és 82% közt alakult, és minden esetben meghaladta az országos átlagot. Azaz a lakosságon belül dominál a középkorú, családos, munkavállalói réteg, akiknek jelentős része a Pozsony gazdasági vonzása miatt beköltöző szlovákságból kerül ki, amit leginkább a fentebbi és a 10 évvel korábbi adatok közti eltérés mutat. 2011-ben ugyanis még ez az arány 55 és 69% közt változott. Kivételt képez a fentebbiek alól Nagymagyar, ahol a lakosság 25%-át kitevő roma népesség hátrányos helyzetéből adódóan alacsonyabb

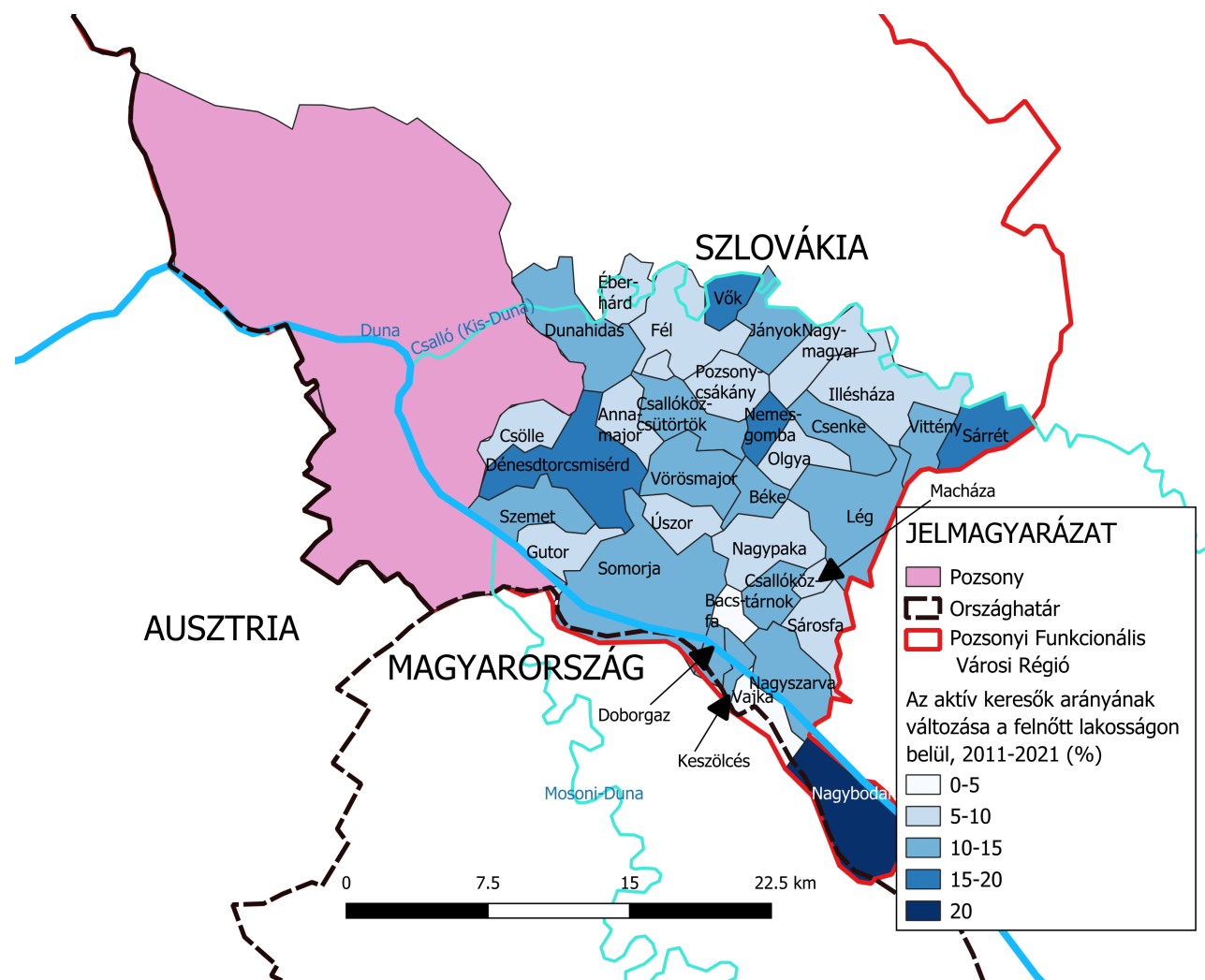
foglalkoztatottsága miatt az aktív keresők aránya a felnőtt lakosságon belül 2011-ben mindössze 43,7%, 2021-ben pedig 53,3% volt. De Nagymagyart is beleértve, a 3. ábrán mindenütt látható a foglalkoztatottság jelentős növekedése, amely átlagosan 11,1%-os. (3. ábra, lásd következő oldal)

Logikus lenne azt feltételezni, hogy a legnagyobb növekedés az aktív keresők arányában ott tapasztalható, ahol a népesség is jelentősen nőtt, hiszen a betelepülő munkavállalók mindkét adatsorban egyformán megjelennek. Azonban a legjelentősebb népességnövekedést mutató településeken az aktív keresők arányának növekedése az átlag alatt alakul (Csölle, Annamajor, Éberhárd, Macháza, Úszor, Gutor), vagy alig haladja azt meg (Vörösmajor, Dunahidas) míg az aktív keresőarány legjelentősebb növekedését (22,8%) mutató Nagybodak és az utána következő Vök (16,8%) népessége csökken, Sárrét (16,7%) és Nemesgomba (15,4%) pedig alig gyarapszik. (Kivételt képez a jelentős népességnövekedést mutató Dénesdortorcsmisérd (19%).) Ebből az ellentmondásból látható, hogy ezeknek a településeknek a népessége a betelepülés nélkül nem tartható fenn, ezért nem is próbálnak más, pozitívabb mérlegű településekkel ellentétben gátat vetni az egyre újabb beköltözéseknek, amelyek lassan megfordítják az etnikai arányokat.

Az interjúalanyok egységes álláspontja alapján megfigyelhető az agglomerálódás jelensége is. A beköltözőknek ugyanis csak kisebb része költözik ki a fővárosból a kedvezőbb ingatlanárak miatt, a többség az ország szinte minden részéből érkezik, nagyrészt a járathatáron túli településekről költöznek közelebb a munkalehetőséget biztosító fővároshoz. Ezáltal egy jelentős méretű agglomeráció épül, amelybe a vizsgált települések is beletartoznak. Bár többségük lakói számára közúton Dunaszerdahely is gyorsan elérhető, a 4. ábra ingázási térképén szereplők többsége azonban az interjúalanyok elmondása szerint Pozsonyt részesíti előnyben. Az ingázás által leginkább érintett a 89,7%-ban ingázókból összetevődő lakosságú Vörösmajor, amely a 82,7%-os ingázási rátájú Annamajorral és a 79,5%-os Csöllével együtt már szinte alvótelepüléssé alakult, valószínűleg a szűk helyi lehetőségek és az itt élő és Pozsonyban dolgozó/tanuló lakosság miatt. A legkevesebb ingázó Nagymagyarban él (45,1%), feltehetően a jelentős helyi roma népesség foglalkoztatási adatai rontják az összképet. Hasonlóan kevesen vannak a csallóköztárnoki

3. ábra:

Az aktív keresők arányának növekedése a vizsgált települések állandó, bejelentett, felnőtt lakosságán belül (2011–2021, %)

Forrás: a Štatistický Úrad Slovenskej Republiky 2021-es és 2011-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

(46,7%) és a vőki ingázók (52%), valószínűsíthetően a település által kínált jelentős mezőgazdasági munkahelyek miatt. A többi település lakosságának egy-egy esetben 56–78%-a ingázik. (4. ábra, lásd következő oldal)

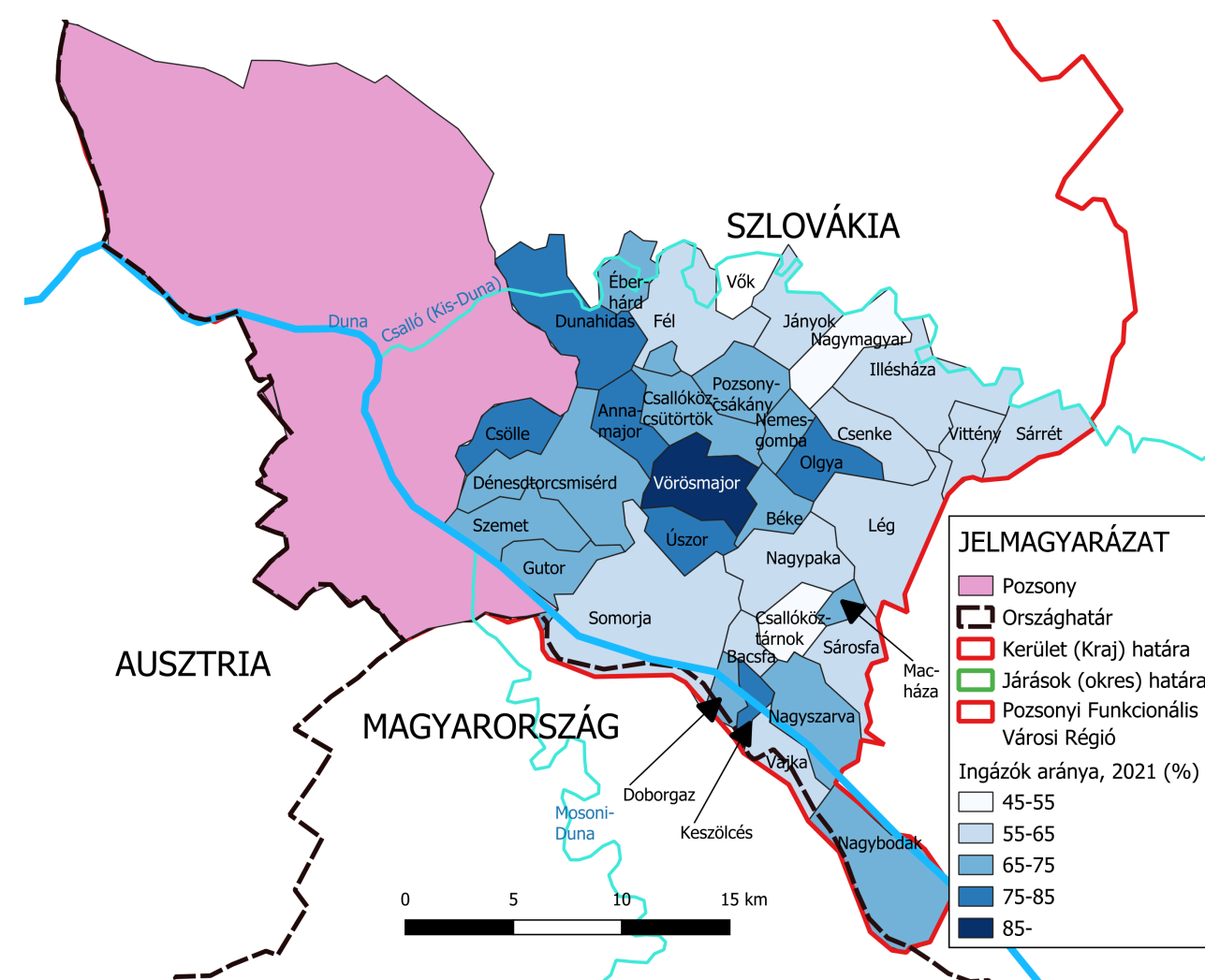
„Ezek az emberek nem nálunk érvényesülnek, csak kis százalékuk vállal nálunk munkát. Talán az iskolaügyben a szlovák iskolákban a pedagógusok helyezkednek el itt. A legtöbbben csak alvásra használják városunkat, állandó lakhellyel sem rendelkeznek minden.” somorjai alany

4.3. Változások az épített környezetben

A beköltözőknek helyet biztosítanak a településeken korábbi lakóik halálával megüresedett épületek, illetve a számukra újonnan épülők, amelyek gyakran az általuk preferált városias életformához igazodó tömbházak vagy lakóparkok. Az ilyen, a lakókörnyezet városiasodását erősítő építmények terjedése az *urban sprawl* folyamat megszokott velejárója, amely a legtöbb a rendszerváltás után terjeszkedésnek induló kelet-közép-európai nagyvárosperem esetében megfigyelhető (NUISSL és RINK, 2005). Egy terepbejárás során is szinte bármelyik vizsgált településen lehet látni olyan alacsony,

4. ábra:

Az ingázók aránya a vizsgált települések állandó, bejelentett lakosságában (2021, %)

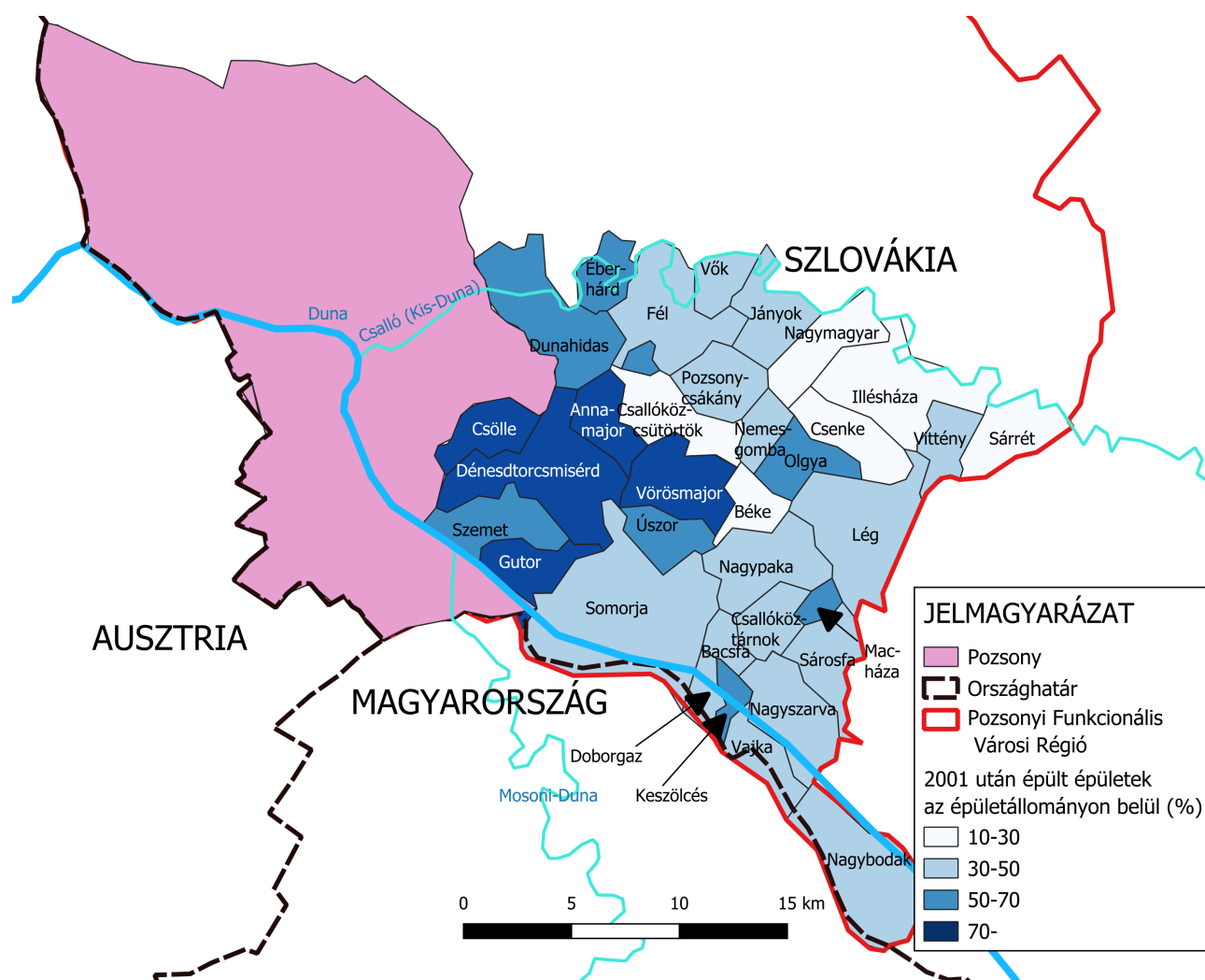
Forrás: a Štatistický Úrad Slovenskej Republiky 2021-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

2–3 szintes vagy inkább horizontálisan felosztott lakótömböt, amely több családnak is otthont ad. A tömbházak megjelenése legjelentősebb mértékben természetesen a városi központ funkcióját betöltő egykori járásszékhelyen, Somorján tapasztalható (az épületállomány 12,6%-a), míg a legtöbb településen 0–3% közt változik. Kiemelkedő a tömbházas beépítés Nagymagyar (10%), Nemesgomba (6,4%), Gutor (6,3%) Csenke (3,9%) és Nagyszarva (3,2%) esetében. Ezeken a településeken jelentős a népességnövekedés is 2011 óta. Van néhány település (Bacsfa, Nagybodak, Vajka), amelyeket ez a fajta beépítési mód a 2021-es adatfelvételig elkerült, de a többségre jellemző, hogy a 2000-es években is

rendszeres tömbházépítkezések zajlanak, kiegészítve az államszocializmus idején felhúzott blokkokat. Külön kiemelendő Keszölcés és Macháza esete, ahol a 2000-es évek előtt nem is voltak tömbházak, Vörösmajor és Annamajor, ahol a tömbházak 90%-a az ezredforduló után épült, illetve Csölle, Dénesdortcsmisérd, Dunahidas, Éberhárd, Fél, Gutor, Jányok, Lég, Pozsonycsákány és Szemet, ahol ebben az időszakban épült a lakótömbök több mint 50%-a.

A legdinamikusabban növekvő népességű településekről általában elmondható, hogy nemcsak tömbházaik, hanem egész épületállományuk nagy része 2001 utáni építésű (5. ábra, lásd következő oldal).

5. ábra:
A 2001 után épült épületek aránya a vizsgált települések
épületállományán belül (2021, %)

Forrás: a Štatistický Úrad Slovenskej Republiky 2021-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

Ez az arány Vörösmajorban az épületek 88,7%-a, Annamajorban 85,5%-a, Csöllén 81,5%-a, Gutorban 70,9%-a, Dunahidason 69,6%-a, Macházán 69,5%-a, Olgyán 65,2%-a, míg Éberhardon 61,5%-a. Tehát az épületek nagy része a népességnövekmény számára készült újonnan, azaz a pozsonyi agglomeráció terjeszkedésének hatására betelepülő új, főként szlovák lakosoknak. Ez a tendencia nemcsak a dinamikus növekvő településekre igaz, hanem általában véve az összes vizsgált településre: az újonnan épülő házakba leggyakrabban szlovák családok költöznek.

Ezt az interjúalanyok is több esetben hangoztatták, az egyik éberhárdi alany például a település egy részét „új negyedként” emlegette, ahova szinte kizárólag az újonnan érkező, s ott építkező szlovákok költöznek. A korábbi Éberhárdhoz dél felől, egy központi tér köré gyűrűszerűen hozzáépült településrész szerinte „úgy néz ki, mint egy külön falu saját zöld övezettel”, ahol ma az éberhárdi lakosok nagy része él. Az eredeti településsel néhány csak ott elérhető szolgáltatás révén „kell” az itt lakóknak kapcsolatot tartani, ilyenek például a posta, a könyvtár (ahol egyre több

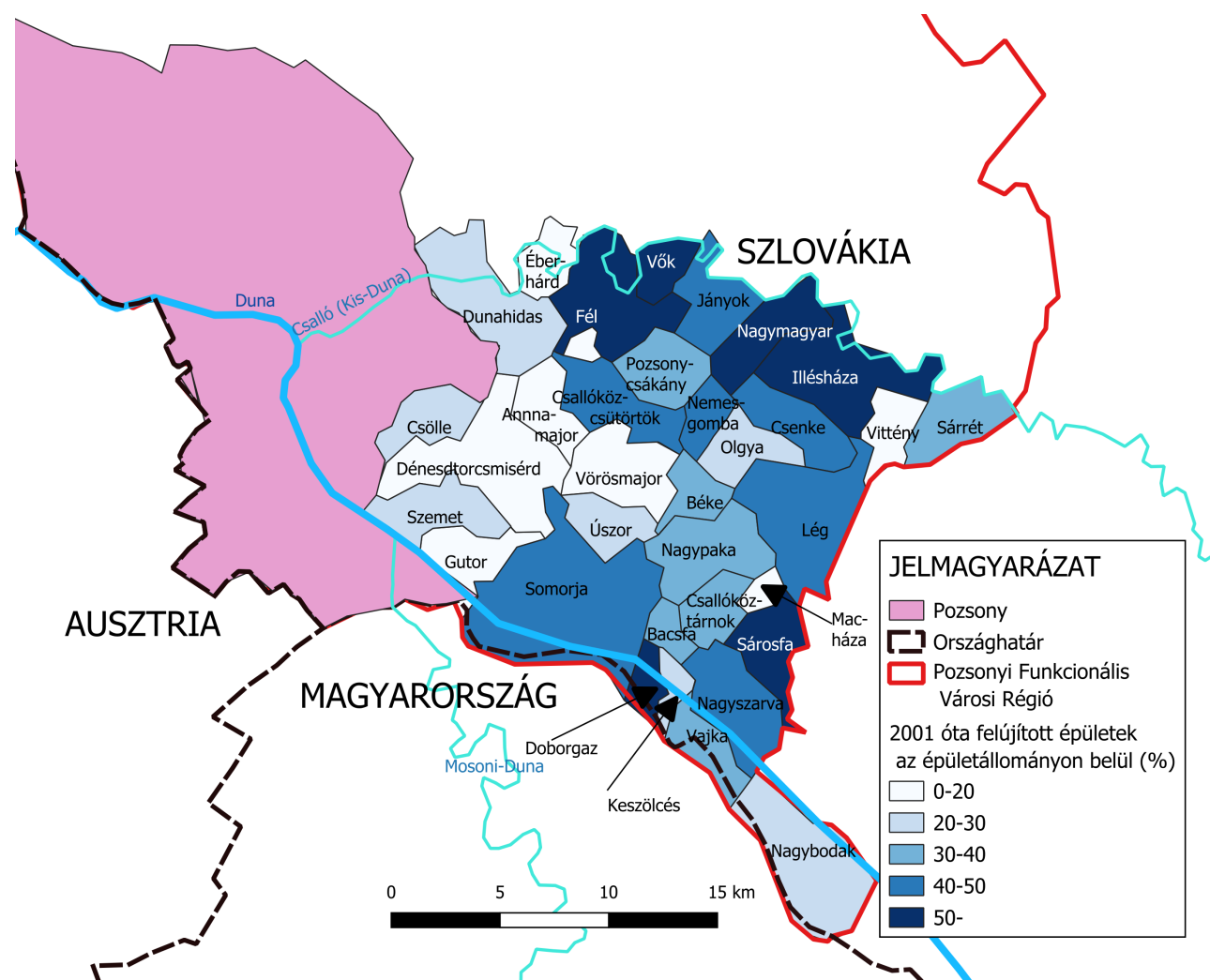
a szlovák nyelvű könyv), az óvoda egyes csoportjai (ahová már többségében szlovák gyerekek járnak) vagy a templom (ahol már hétköznap is van szlovák nyelvű mise).

Hasonló, etnikailag elkülönülő településrészeket a terepbejárás során is könnyű felfedezni, például igen sajátos a szenci járás déli peremén, a Csalló partján Fél esete. A 2021-es népszámlálási adatok szerint a település lakosságán belül 35,5%-kal kisebbségként van jelen a magyarság, de ez az eloszlás korántsem mindenütt egységes. Térben is elkülönül egymástól a település kettő része, a történelem során lassan kifejlődő eredeti település és a hozzáépült új rész, közvetlenül a Csalló partján, amelyek térben is elkülönülnek egymástól (a kettő közti táv körülbelül tíz perc séta). A különbségek a két településrész közt könnyen észrevehetők: a régebbi részen a házaknak ugyan jelentős hányada felújításon esett át az oda újonnan beköltözőknek köszönhetően, de soknak az állapota tükrözi államszocializmus korabeli építési idejét, míg az újabb településrészen néhány, eredetileg valószínűleg mezőgazdasági célból felhúzott épületet leszámítva szinte kizárólag csak újabb építésű, vagy felújított, jobb állapotban levő ingatlanokkal lehet találkozni. Az itt élő lakosság eredetéről alkotott képet az általuk használt gépjárművek rendszámtáblái is erősítik. 2023-tól ugyan már nem a járáskódot jelöli a megújult szlovákiai rendszámok első két betűje, de a még nagy számban közlekedő, kétévesnél idősebb gépjármű miatt még mindig könnyen megállapítható, hogy melyik járás területén adták ki egy adott gépjármű rendszámát, azaz honnan költözhetett adott helyre egy ház előtt parkoló autó tulajdonosa. A régebbi településrészen 20 parkoló autóból 4 esetében figyelhető meg a Szenci járásétól eltérő járáskód, míg az újabb településrészen az a szám 20-ból 16. Tehát az itt élők jelentős hányada a járáshatáron kívülről (a rendszámok alapján többségében Pozsonyból vagy a Dunaszerdahelyi járásból, illetve az ország más területeiről) költözött be.

„A megüresedett ingatlanok szinte kivétel nélkül eladásra kerülnek. A magas ingatlanárak miatt főleg pozsonyiak vásárolják fel.”
vajkai alany

Az 5. ábra térképének szinte tökéletes inverzét kapjuk, ha az egyes településeken 2001 óta történt lakásfelújításokat vesszük górcső alá (6. ábra, lásd következő oldalt). A városi életformához illeszkedő lakótömbök mellett ugyanis jó lehetőséget nyújtanak a betelepülőknek azok a korábbi (legtöbb esetben magyar) tulajdonosuk halála után üresen maradt házak, amelyeket aztán saját igényeik szerint felújíthatnak. Bár nyilvánvalóan nem csak az újonnan érkező betelepülők renoválhatnak egy korábbi lakóépületet, az interjúalanyok elmondása alapján ez több településen az esetek jelentős hányadában így történik. „Az öreg házak felvásárlása és a kereslet-kínálat befolyásolhatatlan” – fogalmazza meg a problémát egy csallóközcsütörtöki alany. Márpedig a vizsgált települések épületállományának 9,4–55,9 %-a az elmúlt két és fél évtizedben felújításon ment keresztül, s valószínűleg Pozsonyban munkát vállaló szlovákok és családjaik költöztek bele. Ez az arány a legnagyobb Vök (55,9%), Illésháza (54,7%), Sárosfa (54,2%), Fél (51,2%) és Nagymagyar (50,9%) esetében. A felsoroltak Vök és Sárosfa kivételével 2001-ben, mielőtt a Pozsonnyal közvetlenül határos vagy hozzá közelebb elhelyezkedő óriásfalvak népessége robbanásszerűen növekedni kezdett volna, a városi központ Somorját leszámítva a térség legnépesebb települései voltak. Velük szemben a legdinamikusabb népességnövekedést mutató falvak esetében látható a legkevesebb felújított ingatlan, hiszen csak kis mértékben rendelkeztek olyan jelentős, az államszocializmusból vagy még korábbról származó épületállománnyal, amely az utóbbi évtizedekben felújításra szorult. Így a 2001 óta felújított épületek aránya Annamajorban mindössze 9,4, Vörösmajorban 16,9, Gutorban 17,3, Éberhárdon 17,6, Dénesdortcsmisérden pedig 19,7%. Ebből is látszik, hogy a betelepülés általában a kisebb vagy jelentős beépítetlen területtel rendelkező települések esetében jár új településrészek felépítésével, míg a nagyobb, jelentősebb népességű helyeken a már rendelkezésre álló ingatlanok az újonnan jöttek célpontjai. Így az előbbi kategóriába eső települések esetében a szlovák betelepülők gyakorlatilag nemcsak a település népességét, hanem épületállományát is sokszorosára duzzasztják, míg az utóbbiaknál inkább a már meglevő épületek megvásárlásával veszik át a korábbi magyar lakosság helyét.

6. ábra:
A 2001 óta felújított épületek aránya a vizsgált települések
épületállományán belül (2021, %)

Forrás: a Štatistický Úrad Slovenskej Republiky 2021-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

5. Összegzés

A fentebbiekből látható, hogy a Felső-Csallóköz a közeli Pozsony vonzásának köszönhetően Szlovákia egyik leggyorsabb ütemben változó régiója. Az itteni, eredetileg rurális jellegű települések a 2000-es évek eleje óta jelentős átalakuláson mentek keresztül: a pozsonyi szuburbanizáció hatására megváltozott a településkép és az abban élő lakosság etnikai összetétele is. A pozsonyi munkavállalás céljával ideköltöző, fiatal, családostól szlovákok erősödő jelenléte a folyamatosan öregedő magyar

népesség arányának csökkenéséhez vezet. Azonban nem lehet teljes mértékben általános, minden településre igaz tendenciát megfogalmazni: a helyszíni vizsgálatok tükrében egy-egy település átalakulásában legfontosabbak a helyi, általában a településvezetés által meghatározott tényezők. Tehát nem jelenthető ki egyszerűen az sem, hogy Pozsonyhoz közeledve szabályosan nő a szlovák lakosság aránya, a helyi sajátosságok sokkal mozaikszerűbbé teszik a térség etnikai szerkezetét. A legdinamikusabban növekvő népességű településeken csökkent 2001 óta a legnagyobb mértékben a magyarság aránya, amely csak az előregedő,

fogyatkozó lakosságú településeken képez még jelentős – bár a 2001-ben mérthez már legtöbb esetben nem mérhető – többséget. Több olyan település is akad, amelyek népessége az újabb betelepülők nélkül egyszerűen nem lenne fenntartható. A főváros meghatározó szerepét az itteniek életében mutatja az is, hogy nagy részük egyaránt ott választ iskolát és munkahelyet, s ingázóként éli mindennapjait. Az új betelepülők érkezésével a települések arculata is folyamatosan városiasabbá válik: a nagyobb beépített területtel rendelkezők esetében már meglevő ingatlanok felújításával, a kisebb épületállománnyal bíróknál új épületek (sok esetben urbanizáltabb jellegű lakótömbök) felhúzásával alakítják át környezetüket az új lakók. Esetenként szinte teljesen új településrészek nőnek ki a földből, ahol jobbra már csak az itt felhúzott ingatlanokba újonnan beköltöző szlovák lakosság él. Az ide érkező szlovákok és a régebb óta jelenlevő magyarok egy közösséggé formálása mindkét csoport érdekeit, igényeit és lehetőségeit figyelembe véve és egyszersmind a helyi magyarság kultúrájának megőrzése jelentős kihívást állít a még a többségében a régi, magyar lakosságból kikerülő településvezetések elé. Az interjúalanyok segítségével több olyan, a helyi magyarságot érintő probléma került előtérbe, amelyek közül néhányra Bott Domonkos (2018, 19–20. o.) is felhívja a figyelmet. Ezek az egész

felső-csallóközi térséget érintik, s valamennyi vizsgált településen megjelennek, csak eltérő mértékben. Ilyenek a nehezen kontrollálható népességnövekedés, az őslakos és beköltöző csoportok elkülönülése a helyi társadalmon belül, az eredeti közösségek gyorsuló asszimilációja a szlovák többségi társadalomba, a magyar nyelvű oktatás és kultúra háttérbe szorulása, a hagyományos településképek radikális átalakulása, a nehézkes együttműködés a régebb óta működő magyar és az újonnan alakuló szlovák civil szervezetek között és a be nem jelentett betelepülőkkel kapcsolatos adózási problémák. Mint határozott véleményük és a terepi tapasztalatokkal és népszámlálási adatokkal gyakran könnyen összeegyeztethető információik is mutatják, a helyi magyarság a települések közéletében jártas felső rétege többnyire tisztában van a közösségeiket érintő szuburbanizációs és etnikai változásokkal, s valamilyen módon igyekszik azokra reagálni. A lezajló folyamatot valamennyien megállíthatatlannak vélik, ezért igyekeznek ahhoz a lehető legjobban alkalmazkodni. A helyzet összetettségéből fakadóan a terület még számos további kutatás tárgya lehetne, amelyek a szlovák–magyar együttélés megvalósulását, a helyi fejlesztések segítő és korlátozó tényezőit vagy éppen a jövőben várható etnikai tendenciákat vizsgálnák meg közelebbről.

Irodalom

Altrock, Uwe, et al (2006). *Spatial Planning and Urban Development in the New EU Member States: From Adjustment to Reinvention*. Aldershot: Ashgate. DOI: <https://doi.org/10.3917/ag.655.0302>

Balízs Dániel és Bajmócy Péter (2018). Szuburbanizáció a határon át: Társadalmi, etnikai és arculati változások Rajkán. *Tér és Társadalom*, 32 (3), pp. 54–75. DOI: <https://doi.org/10.17649/tet.32.3.3046>

Balízs Dániel (2023). Lokális konfliktusok és közösségi stratégiák a pozsonyi agglomeráció magyarlakta településein. *Kisebbségi Szemle*, 8 (4), pp. 71–90.

Bott Domonkos Livia (2018). *Szuburbanizáció és identitás*. Dunaszerdahely: OZ FutuReg. <https://www.academia.edu/Letöltés: 2025. 08. 24.>

Bott Domonkos Livia (2019). *Szuburbanizáció és kultúra. Csallóköz szuburbán régióinak kultúrája*. Dunaszerdahely: OZ FutuReg. <https://futureg.sk/Letöltés: 2025. 08. 28.>

Bott Domonkos Livia (2020). *Szuburbán élet a Csallóközben. A zöld özvegyek társadalmi problémái*. Dunaszerdahely: OZ FutuReg. <https://futureg.sk/Letöltés: 2025. 08. 25.>

European Environment Agency (EEA) (2006). *Urban Sprawl in Europe: The Ignored Challenge*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. <https://www.eea.europa.eu/Letöltés: 2025. 08. 26.>

Gyurgyík László (2015). A (cseh-)szlovákiai magyarság lélekszámának és településszerkezetének alakulása (1918–2000). In *Történeti Demográfiai Évkönyv* (2001) (pp. 353–370). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

Gyurgyík László (2014). A magyar nemzetiségűek településszerkezeti változásai az ezredfordulót követő évtizedben az ismeretlen nemzetiségűek adatainak háttérében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 16 (4), pp. 57–72.

Gyurgyík László (2024). A szlovákiai magyarsághoz tartozók számának, arányának változása járások szerint a 2011. és 2021. évi szlovákiai népszámlálás adatai alapján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 26 (2), pp. 43–64. DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i2.03>

Gyurgyík László (2003). A szlovákiai magyarság létszámcsökkenésének okai. In Gyurgyík László és Sebők László (szerk.), *Népszámlálási körkép Köztes-Európából* (pp. 46–62). Budapest: Gondolat Kiadó.

Gyurgyík László (2003). Szlovákia népességének és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években.

In Gyurgyík László és Sebők László (szerk.), *Népszámlálási körkép Köztes-Európából* (pp. 31–46). Budapest: Gondolat Kiadó.

Harloe, Michael (1996). Cities in Transition. In Andrusz, Gregory, Harloe, Michael és Szelényi Iván (szerk.), *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Postsocialist Societies (Studies in Urban and Social Change)* (pp. 1–30). Oxford: Blackwell.

Horbulák Zsolt (2017). Dél-Szlovákia gazdasági és szociális helyzete néhány mutató tükrében (2). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19 (4), pp. 71–79.

Horbulák Zsolt és Demeter Gábor. (2023). A szlovákiai magyar közösség létszáma és területi mintázata a 2021. évi népszámlálás alapján. *Területi Statisztika*, 63 (2), pp. 207–233. DOI: <https://doi.org/10.15196/ts630204>

Kocsis Károly, Bottlik Zsolt és Tátrai Patrik (2006). *Etnikai térformák a Kárpát-medence határain túl régiókban (1989–2002)*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.

Kladivo, P. et al (2015). Suburbanization and local governance - positive and negative forms: Olomouc case study. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*. 27. pp. 95–107.

Lampl Zsuzsanna (2010). Túl a város peremén. Esettanulmány a Pozsonyból kiköltözött felső-csallóközi és rajkai lakosságról. In Hardi Tamás, Hajdú Zoltán és Mezei István (szerk.), *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén* (pp. 77–131). Pécs–Győr–Somorja: MTA Regionális Kutatások Központja – Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet – Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Matus Tibor (szerk.) (2017). *Baross Gábor Terv. Dél-Szlovákia/ Felvidék regionális gazdasági fejlesztési terve*. www.baross-palyazatok.eu Letöltés: 2025. 08. 27.

Mészáros András (2023). A belső migráció hatásai Szlovákia lakosságára. *Kisebbségi Szemle*, 8 (4), pp. 91–123.

Mirolava, Trembošová et al (2022). Suburbanization Process of Regional Cities in Slovakia. *Transport & Logistics*, 22, pp. 21–31.

Mrdeňák, Jan és Čupelová, Katarína (2010). Population Processes and Structures in the Urban and Rural Spaces of Slovakia. *European Countryside*, 2 (2), pp. 72–93. DOI: <https://doi.org/10.2478/v10091-010-0006-4>

Mezei István (2008). *Városok Szlovákiában és a magyar határ mentén*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Pécs: MTA RKK.

Nuissl, Henning és Rink, Dieter (2005). The “production” of urban sprawl in eastern Germany as a phenomenon of postsocialist transformation. *Cities*, 22 (2), pp. 123–134. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2005.01.002>

Pichler-Milanovič, Nataša, Malgorzata, Gutry-Korycka és Rink, Dieter (2007). Sprawl in the Post-socialist City: The Changing Economic and Institutional Context of Central and Eastern European Cities. In Couch, Chris, Leontidou, Lila és Petschel-Held, Gerhard (szerk.), *Urban Sprawl in Europe: Landscapes, Land-use Change & Policy* (pp. 102–135). Oxford: Blackwell. DOI: <https://doi.org/10.1002/9780470692066.ch4>

Pregi Lóránt (2023). A belső migráció hatása az etnikai szerkezet átalakulására Dél-Szlovákiában. *Kisebbségi Szemle*, 7 (3), pp. 71–97.

Sailer-Fliege, Ulrike (1999). Characteristics of postsocialist urban transformation in East Central Europe. *GeoJournal*, 49, pp. 7–16. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1006905405818?utm>

Sápos Aranka és Jelenová, Ivana (2022). Népszámlálás Szlovákiában 2021. *Szellem és Tudomány*, 13 (1), pp. 148–176.

Sárközi, Bertalan Ruben (2023). *A Csallóköz településföldrajzi vizsgálata*. Budapest: ELTE TTK.

Šveda, Martin, Sládeková-Madajová, Michal és Podolák, Peter (2016). Behind the Differentiation of Suburban Development in the Hinterland of Bratislava, Slovakia. *Czech Sociological Review*, 52 (6), pp. 893–925. DOI: <https://doi.org/10.13060/00380288.2016.52.6.290>

Székely Vladimír (2014). Pozsony mint gazdasági központ hatása a környezetére. In Lados, Mihály (szerk.), *A gazdaságszerkezet és a vonzáskörzet alakulása* (pp. 70–87). Győr: Széchenyi István Egyetem.

Tátrai Patrik (2006). Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához. *Földrajzi Értesítő* (3–4), pp. 273–286.

Tátrai Patrik (2023). Etnikai rétegződési rendszer Szlovákiában a 2021. évi népszámlálás tükrében. *Kisebbségi Szemle*, 7 (4), pp. 7–36.

Tóth Péter és Mezei István (2009). A települési és területi önkormányzatok kapcsolatai a magyar–szlovák határ mentén. In Hardi Tamás és Tóth Károly (szerk.), *Határaink mentén – A magyar–szlovák határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálata* (pp. 77–101). Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Források

A 2001-es, 2011-es és 2021-es szlovákiai népszámlálások hivatalos adatai. Elérés: <https://slovak.statistics.sk/>

ABSZTAKTOK

A kiadvány magyar és angol nyelvű absztraktjai Hungarian and English abstracts of current issue

Pál Helén

A Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál szerepe a magyarországi és a külhoni magyar közösségek közötti kapcsolatokban

A tanulmány az évente megrendezett Bukovinai Találkozások Nemzetközi Folklórfesztivál nevű rendezvényt vizsgálja a magyarországi és a külhoni magyar közösségek kapcsolatai szempontjából. Bár a fesztivált a hajdan Bukovinában élt népcsoportok kapcsolatteremtésére hozták létre, ez a tanulmány hangsúlyozottan a bukovinai székely közösségek kapcsolataival és a Kárpát-medencére vonatkozó kulturális hagyományokkal foglalkozik, jóllehet a magyarság és más nemzetek közötti kontaktusok is említésre méltók. A tanulmány célja annak bemutatása, hogy egy nemzetközi folklórfesztivál hogyan nyújt lehetőséget a magyarországi és a külhoni magyar közösségek közötti hálózatok kialakítására. A vizsgálat a nyelvjárásokra is kiterjed, mivel a népi életformához szorosan kapcsolódik az adott vidék tájnyelve, a hagyományok továbbadása pedig a vonatkozó tájszavak átadását is jelenti. Ezért a hagyományőrzésnek és a népi kultúra átörökítésének nemcsak nemzetstratégiai jelentősége van, hanem a kapcsolódó nyelv miatt a nyelvstratégiának is fontos szerep jut ebben a folyamatban.

The role of the Bukovina Encounters International Folklore Festival in relations between Hungarian communities in Hungary and abroad

The paper examines the Bukovina Encounters International Folklore Festival in terms of relationships between communities of ethnic Hungarians abroad and inland. Although the festival was established to build connections between ethnic groups that once inhabited Bukovina, this study explores the relations between the Sekler communities of Bukovina and the cultural traditions of the Carpathian Basin, although the relations between Hungarians and other nations are also significant. The aim of the study is to demonstrate how an international folklore festival provides an opportunity to develop networks between Hungarian ethnic communities inland and abroad. The study also covers dialects, since regional linguistics variants are closely linked to the traditional way of life, and the transmission of cultural heritage also means the transmission of the significant regional words. Therefore, the preservation of traditions and the transmission of folk culture are not only of national strategic importance, but because of the related language, language strategy also plays an important role in this process.

Masek Zsófia

Hun kori régészeti leletek Kiskőszeg (Batina, Horvátország) területéről

A tanulmány a horvátországi Kiskőszeg (horv. Batina) területéről előkerült hun kori leleteket vizsgálja, amelyek a 19–20. század fordulóján kerültek elő, majd szétosztódtak magyarországi, osztrák és szerbiai gyűjteményekbe. A szerző célja ezen, jobbára feledésbe merült leletek adatainak összegyűjtése és kontextusba helyezése, hogy a lelőhelyet a jövőben azon *pannoniai limes*-objektumok között tárgyalja a régészeti és történeti kutatás, ahol a római kor végét több hun kori sír is jelzi. Egy ezüst fibulapár – amely 1945-ben elpusztult – az egyetlen nemzetközileg ismert lelet. A régi, elszórt szakirodalmi adatokból rekonstruált további leletek története magában hordozza a térség turbulens 20. századi történelmének számos elemét. A leletek új népelemek megtelepedésére utalnak a térségben. Keltezésüknek határt szab szórvány jellegük, de így is világosan mutatják, hogy nem kizárólag korai *foederati*-jellegű, római kor végi határőrző közösségekhez köthető emlékekről van szó. Az emlékek hun kori interregionális kapcsolatrendszerekről, kulturális változásokról tanúskodnak, és tágabban keltezhetők a Kárpát-medencei hun kor időszakára.

Hun-period archaeological finds from Batina (Croatia, Hung. Kiskőszeg)

The study examines Hun-period finds from Batina (Croatia, Hung.: Kiskőszeg), which came to light around the turn of the 19th and 20th centuries and were later dispersed into collections belonging to Hungary, Austria, and Serbia. The aim is to gather and contextualize data on these largely forgotten artefacts so that in the future the site may be discussed among those Pannonian *limes*-fortifications where the end of the Roman period is marked by several Hun-period burials. A pair of silver brooches – destroyed in 1945 – remains the only internationally known find. The other artefacts, reconstructed from scholarly references, also reflect elements of the region's turbulent 20th-century history. The finds point to the settlement of new population groups in the microregion. Although the dating of the finds is limited by their stray character, they clearly show that the material cannot be interpreted solely as *foederati*-type remains of late Roman frontier guard communities. Rather, the finds testify to interregional networks and cultural transformations of the Hun period and can more broadly be dated to the entire Hun period of the Carpathian Basin.

Fodor Andrea

Erasmus követői a kora újkori Magyarországon

Rotterdami Erasmus munkássága és eszmeisége a magyarországi humanista-tudós körök mindennapjait is áthatotta. A tanulmány azokat a hazai erasmistákat és műveiket mutatja be, akik tevékenységükkel hozzájárultak a korabeli magyar kultúra virágzásához a politikai és katonai kudarcok, valamint Mohács tragédiájának árnyékában is. Egyesek személyesen ismerték a humanisták fejedelmét, mások levelezésben álltak vele, míg többekhez csak írásain keresztül jutott el bölcsessége. Habsburg Mária, II. Lajos, Oláh Miklós, Báthory István, Komjáthy Benedek, Pesti Gábor, Dudith András és még sokan mások erasmista szellemben gazdagították többek között a magyar irodalmi nyelvet, bizonyos körökben átformálták az uralkodásról vallott nézeteinket vagy éppen nevelési elveinket. Az erasmizmus szerepe a magyarországi reformáció gyors terjedésében ugyancsak kibontakozik előttünk erasmistáink életútjának áttekintése során. A tanulmány végül igyekszik választ adni a kérdésre: mit adtak hazánknak hosszú távon az erasmisták?

Followers of Erasmus in Early Modern Hungary

The works and intellectual legacy of Desiderius Erasmus permeated the everyday life of humanist scholarly circles in Hungary. This study presents those Hungarian Erasmians and their works who, through their activities, contributed to the flourishing of contemporary Hungarian culture despite political and military setbacks, as well as in the shadow of the Battle of Mohács. Some of them were personally acquainted with the “Prince of the Humanists,” others maintained correspondence with him, while for many his intellectual influence was mediated solely through his writings. Figures such as Mary of Habsburg, Louis II of Hungary, Nicolaus Olahus, Stephen Báthory, Benedek Komjáthy, Gábor Pesti, and András Dudith, among many others, enriched the Hungarian literary language in an Erasmian spirit and, in certain circles, reshaped prevailing views on governance as well as principles of education. The role of Erasmianism in the rapid spread of the Reformation in Hungary also becomes evident through an examination of the lives and careers of these figures. Finally, the study seeks to address the question: what lasting contributions did the Erasmians make to Hungary?

Győrfi Gergely

Az izraelita tulajdonban álló ingatlanok tulajdonviszonyainak változása Kaposváron a német megszállást követő hónapokban

A kaposvári zsidóság átfogó történelmének feldolgozása már megtörtént, továbbá a helyi zsidó közösség életét jelentősebb mértékben érintő korszakok többségét is feltárták a kutatók. A szakemberek figyelmét természetesen a német és a szovjet megszállást követő események sem kerültk el. Írásom is erre az időintervallumra helyezi a hangsúlyt, de az eddigi kutatásoktól merőben eltérő aspektusok mentén vizsgálja a történeteket.

Szakmai érdeklődésem középpontjában a Kaposváron élő zsidóság német megszállást követő jog- és tulajdonfosztása, valamint későbbi kártalanítása, kárpótlása és jóvátétele áll. Jelen tanulmányban kurrens, főként a helyi levéltárban fellelhető forrásokon alapuló kutatásom egy szűkebb szegmensét ismertetem. Írásom a kaposvári izraelita tulajdonban álló ingatlanok – beleértve a lakóházakat és a vállalkozások helyszínéül szolgáló épületeket is – német megszállást követő zár alá helyezésének és kiutalásának folyamatába enged bepillantást. Sor kerül a kiutalási procedura folyamatának, illetve az illetékes hatóságok döntési mechanizmusának bemutatására. Kiemelt figyelmet szentelek a törvény írott betűje és annak végrehajtása között meghúzódó disszonancia ismertetésére, és így a kapcsolati tőke, valamint az informális kapcsolatok a kiutalási eljárásra gyakorolt hatására. Kitérek továbbá a keresztény lakosság reakciójára. Elsősorban a zár alá helyezett izraelita ingatlanok megszerzésére irányuló törekvéseiket, illetve az elkobozott vagyon megszerzése mögött álló legfőbb mozgatórúgókat, és az általuk – a kiszemelt ingatlan megkaparintásának érdekében – felsorakoztatott érveket prezentálok.

Changes in the ownership of Jewish-owned properties in Kaposvár in the months following the German occupation

The history of the Jews, of Kaposvár is well documented. A number of monographs have been written about their past and more ongoing research is still being conducted. Historians have already written the comprehensive history of the local Jewish community, the German occupation and the events of the following months. My study also focuses on this epoch including aspects in my investigations that were unexamined so far. My study describes the confiscation of Jewish-owned properties in Kaposvár after the German occupation, furthermore, it presents the circumstances of the distribution and the process of the apportionment.

The paper is fundamentally based on archival sources stored in the local county archive. (Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára). I utilized and examined the documents issued by the Capital and County Government Vice-Commissioner (alispán) and local government. Furthermore, I used the local and national press and I naturally utilised relevant monographs and studies as well. The study begins with an overview of the historical background providing the reader the necessary context.

A comprehensive synopsis presents the history of Jewish-owned properties confiscated after the German occupation. My aim was to find answers to the following questions: who submitted an application to obtain the Jewish real estate; what their motivation was; how the apportionment occurred; how the distribution took place; and how the competent authorities made their decisions. The study pays special attention to the operative laws and investigates their practical execution.

Hosszú Kristóf

A szuburbanizációs hatások és az etnikai
térszerkezet alakulásának összefüggései
a Felső-Csallóközben

Jelen tanulmány a pozsonyi szuburbanizációs folyamatok és a Felső-Csallóköz érintett településeinek etnikai térszerkezetében megfigyelhető átalakulás közötti összefüggéseket vizsgálja. Az elemzés a három legutóbbi szlovák népszámlálás adataira épül, kiegészítve félig strukturált interjúkkal a helyi közelet aktív szereplőivel és terepkutatási eredményekkel. Az eredmények azt mutatják meg, hogy a szuburbanizáció miként befolyásolja az egyes települések arculatát, alakítva azok demográfiai összetételét és közeleti életét. Különös figyelmet kapnak azok a közösségek, ahol az idősödő magyar lakosság csökkenése egybeesik a Pozsonyban dolgozó szlovákok bevándorlásával. A tanulmány rámutat mind a gyors demográfiai változás kihívásaira, mind az ezek enyhítésére kidolgozott helyi stratégiákra. Ezzel hozzájárul annak megértéséhez, hogy a szuburbanizáció miként formálja nemcsak az etnikailag vegyes régiók demográfiai és térszerkezeti jellemzőit, hanem társadalmi, kulturális és politikai folyamataikat is.

The Correlations of the Suburbanizations
Effects and the Ethnic Spatial Structure
in the Upper csallóköz

This paper examines the relationship between sub-urbanization processes in the Bratislava metropolitan region and the transformations in the ethnic spatial structure of Upper Csallóköz settlements. The analysis is based on data from the three most recent Slovak population censuses, complemented by semi-structured interviews with local actors and field research findings. The results show how suburbanization dynamics affect the character of individual settlements, shaping their demographic composition and civic life. Special attention is given to communities where the decline of the aging Hungarian population coincides with the in-migration of Slovak employees in the capital. The study highlights both the challenges of accelerated demographic change and the locally developed strategies to mitigate these pressures. By doing so, it sheds light on how suburbanization influences not only the demographic and spatial configuration of ethnically mixed regions, but also their social, cultural, and political dynamics.

KÖTETÜNK SZERZŐI

FODOR ANDREA
Történelem és állampolgári ismeretek – holland nyelv és kultúra szakos középiskolai tanár, Budapest

GYÖRFI GERGELY
PhD-hallgató, PTE-BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

HOSSZÚ KRISTÓF
PhD-hallgató, ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék;
gyakornok, HUN-REN Földrajztudományi Intézet

MASEK ZSÓFIA PhD
tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK Régészeti Intézet

PÁL HELÉN PhD
tudományos munkatárs, Magyarágkutató Intézet Nyelvtervezési Kutatóközpont

